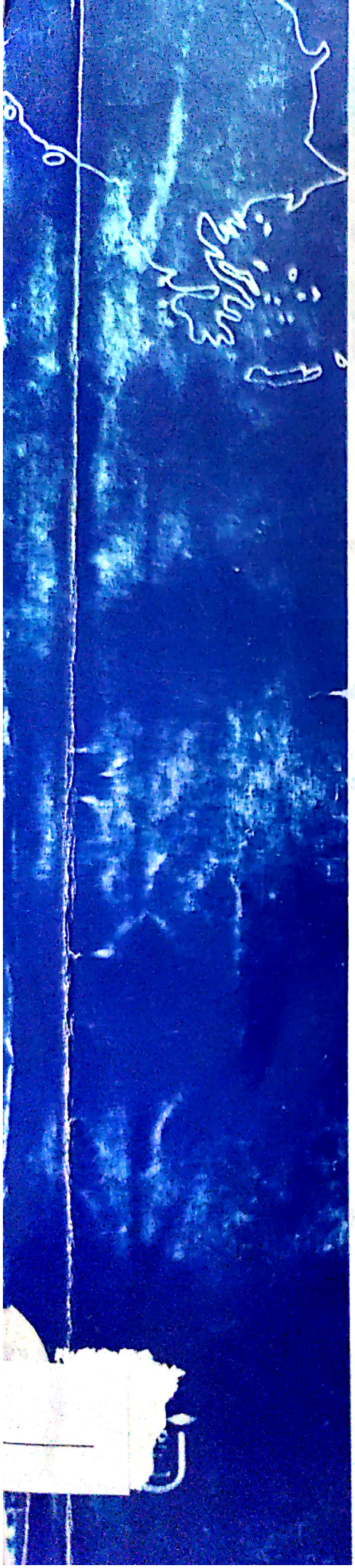

Klaus Steinke *Ariton Vraciu*

INTRODUCERE ÎN LINGVISTICA BALCANICĂ

EDITURA UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA“ IAȘI

Scanned with OKEN Scanner

Klaus Steinke Ariton Vraciu

Introducere în lingvistica balcanică

©

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ "GH. ASACHI" IAȘI

716.613

EDITURA UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA"
IAȘI – 1999

Scanned with OKEN Scanner

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale

STEINKE, KLAUS

Introducere în lingvistica balcanică / Klaus Steinke, A. Vraciu. - Iaşi: Editura Universităţii Al. I. Cuza, 1999

270 p.; 20 cm.

Bibliogr.

ISBN 973-9312-48-9

I. Vraciu, A.

800

Scanned with OKEN Scanner

Cuvînt înainte

Se pare că binecunoscuta frază habent sua fata libelli *a gramaticianului Terentianus Maurus îşi dovedeşte validitatea îndeosebi cu privire la cartea de faţă. Ea a fost concepută cu mai mult de douăzeci de ani în urmă, în timpul activităţii mele ca lector DAAD la Universitatea "Al. I. Cuza" din Iaşi, unde am avut ocazia de a face cunoştinţă cu profesorul Ariton Vraciu. Descoperind un interes comun pentru lingvistica balcanică, am hotărît să scriem o* Introducere *românească în această ştiinţă. Cu toate că lucrarea şi-a găsit forma concretă în numeroase discuţii, fiind astfel elaborată în colaborare, redactarea diverselor capitole a fost efectuată separat. Capitolele II, V, VI, VII-lea au fost preluate de Ariton Vraciu, capitolele I, III, IV, VIII de mine, capitolele nouă şi zece fiind redactate de amîndoi. Încă din anul 1974 cartea a fost anunţată în planul editorial al editurii "Junimea" din Iaşi, însă n-a mai putut fi publicată în ciuda unor concesii făcute cenzurii tocmai "desfiinţate". Astfel, în cele din urmă manuscrisul a fost dat uitării, decesul dl. Ariton Vraciu spulberînd orice speranţă de a vedea cartea aceasta vreodată publicată.*

Aşadar, a fost o surpriză plăcută cînd d-na Marina Vraciu, fiica prietenului meu decedat, într-o scrisoare de la sfîrşitul anului 1995 mi-a făcut propunerea de a încerca din nou publicarea cărţii, fiind încurajată de unii colegi români. Am acceptat această propunere, bucuros de a putea face astfel un gest în amintirea prietenului meu. Bucuria aceasta a fost însă curînd tulburată de unele îndoieli. În ce formă ar putea fi publicată această carte după douăzeci de ani? O prelucrare sau actualizare a textului nu părea a fi posibilă. Recitind însă manuscrisul nostru, m-am convins foarte repede de faptul că nici nu era nevoie de aceasta. După cum ideea lui Mirko Dejanović de a crea un Atlas lingvistic balcanic *nu şi-a pierdut actuali-*

Scanned with OKEN Scanner

tatea nici după patruzeci de ani, fiind reluată din nou, nici Introducerea *noastră nu s-a dovedit învechită sau depăşită. De aceea, singurele corectări efectuate asupra conţinutului acestei ediţii a textului se referă la înlăturarea concesiilor făcute cenzurii în trecut. (Ne-a fost impusă, printre altele, înlocuirea termenului 'balcanic' prin termenul 'Europa de sud-est, sud-est européen' şi omiterea tuturor numelor lingviştilor români emigraţi.) Doar în bibliografie am făcut unele adăugiri, pentru a menţiona cel puţin cele mai importante monografii apărute între timp.*

Aş dori să mulţumesc studentei Astrid Friedrich pentru dactilografierea textului după o copie a originalului greu descifrabilă şi îndeosebi d-nei Marina Vraciu pentru corectarea cu grijă a ultimei ediţii a textului bazată pe originalul manuscrisului. Un lucru deosebit de plăcut pentru mine a fost promisiunea fostului meu student, astăzi prof.dr. Andrei Hoişie, de a publica – în sfîrşit – această carte la Editura Universităţii "Al. I. Cuza", fapt pentru care doresc să-mi exprim pe această cale gratitudinea. Astfel, lucrarea va apărea înainte de următorul Congres de studii sud-est europene, care va avea loc în 1999.

Erlangen 1997 Klaus Steinke

Scanned with OKEN Scanner

1 Conceptul de lingvistică balcanică

"*Înainte de a putea opera cu o știință, trebuie să stăpînim bazele ei teoretice, terminologice și tehnice*"[1]. Acest citat dintr-un context puțin diferit poate fi preluat nemijlocit în lucrarea noastră și pus ca motto la începutul unei introduceri în lingvistica balcanică, cu atît mai mult, cu cît există numeroși savanți[2] care pun sub semnul întrebării autonomia unei atari direcții în cercetarea limbii sau, parțial, merg chiar mai departe și încearcă să-i conteste orice fel de drept la existență. Numărul criticilor și adversarilor lingvisticii balcanice nu este mic, iar argumentarea lor a căpătat între timp dimensiuni remarcabile. Pe lîngă false învinuiri găsim aici, inevitabil, și multe contribuții critice valoroase, ceea ce a dus la o precizare a metodelor în lingvistica balcanică. În consecință, se făcea imperios simțită necesitatea elaborării urgente a unei lucrări introductive, cum, de altfel, este concepută cea de față, lucrare care să se ocupe, înainte de a aborda probleme practice, de perspectivele teoretice specifice acestei ramuri a științei și să ia, în același timp, atitudine față de critica îndreptățită sau nedreaptă, pentru a crea, pe această cale, o bază solidă capitolelor următoare din cartea noastră. Se poate spune, fără a exagera, că pînă acum așa ceva nu s-a încercat într-o măsură suficientă. Eforturile mari depuse în ultimul deceniu în toate ramurile științei, pentru a le imprima un caracter teoretic mai pronunțat și o rigurozitate metodică, trebuiau să lase urme și în baza teoretică a lingvisticii balcanice – după cum au căpătat o expresie clară în discuția despre noțiunea de știință și problemele metodologiei, – dacă există intenția de a o apăra.

---

[1] *Sprache* I, p. 112.

[2] De ex. A. Meillet, Th. Capidan, S. Pușcariu, A. Belić, Al. Graur, G. Anagnostopoulos, J. Zaimov, N.P. Andriotis, G. Kourmoulis, I.I. Russu.

Scanned with OKEN Scanner

Într-adevăr, în părțile introductive din aproape toate lucrările mai cuprinzătoare despre problemele limbilor balcanice, de pildă, în cele ale lui B. Kopitar, Fr. Miklosich, G. Weigand, Kr. Sandfeld, P. Skok, E. Çabej, Iv. Duridanov, Vl. Georgiev, B. Havránek, R. Jakobson, H.L. Klagstad, M. Malecki, P. Papahagi, Iv. Pudić, G. Reichenkron, Al. Rosetti, J. Schropfer, E. Seidel, N.S. Trubetzkoy, L.A. Gindin, T.V. Civ'jan, S.B. Bernstejn, M.A. Gabinskij, A.V. Desnickaja, K. Mirčev găsim și multe considerații teoretice despre bazele acestei științe, dar ele sînt, de obicei, fragmentare, sau orientate, în special, asupra problemelor specifice discutate de autori și, de aceea, prea puțin argumentate din punct de vedere strict științific. În ciuda acestor contribuții teoretice risipite în tot felul de lucrări, nu dispunem încă de un studiu monografic concentrat, care să se ocupe exclusiv și *in extenso* de o fundamentare corespunzătoare a lingvisticii balcanice. Chiar discutarea acestei teme nu a avansat într-atît, încît să putem spune că a dus deja la rezultate satisfăcătoare. De aici și încercarea noastră de a aduna – pe cît permite cadrul și caracterul lucrării de față – într-un fel de sinteză, argumentele diseminate prin diferite lucrări și, în limita posibilității, de a le lega între ele după un principiu de ordine unitar. Nu putem, desigur, avea acum pretenția ca rezultatul acestui proiect să fie o teorie închegată – în măsura în care aceasta ar fi, într-adevăr, posibilă cîndva. Intenția noastră este mai degrabă de a da un impuls cercetării și discutării ulterioare în această direcție, pentru că, în ultimă instanță, succesul lingvisticii balcanice în viitor va depinde și de asigurarea unei temeinice și convingătoare baze teoretice. Începutul realizat aici va fi, poate, suficient pentru a obiectiviza discuția despre fundamentele științei noastre – deoarece o alăturare de afirmații contradictorii, făcute, eventual, pe un ton polemic, nu are nici o finalitate și nu contribuie la soluționarea problemelor, dacă în același timp nu sînt discutate în mod corespunzător și premisele teoretice și metodologice – și va crea o orientare pentru procedeele utilizate în continuare de cercetători.

Scanned with OKEN Scanner

Cea mai mare parte a criticilor îndreptate împotriva conceptului de lingvistică balcanică porneşte, de obicei, de la apartenenţa genealogică diferită a limbilor balcanice, apartenenţă care este acceptată de critici doar ca bază pentru o cercetare diacronică serioasă. Argumentele nu sînt tocmai convingătoare, pentru că, de regulă, sînt lipsite de un suport teoretic. Căci simpla afirmaţie – potrivit căreia cercetarea genealogică ar fi în stare să explice cum se cuvine relaţiile dintre limbi fără motivarea corespunzătoare, nu este suficientă. Se impune, mai întîi, aici, să aruncăm o scurtă privire asupra naturii diferite a unor denumiri pentru ştiinţele filologice, pe cît se pare, aflate în concurenţă una cu alta, adică *romanistica, slavistica, germanistica*, pe de o parte, şi *lingvistica balcanică* sau *balcanistică*, pe de altă parte. Denumirile *romanistică, slavistică, germanistica* etc. duc, prin originea lor, spre relaţii de înrudire, care au fost constatate între limbile separate ale fiecărui grup pe baza comparaţiei unui număr mai mare de fapte. Prin folosirea termenului *limbă romanică, slavă* sau *germanică* sînt indicate unele trăsături genuine ale respectivei limbi, pe care ea le are împreună cu celelalte limbi. În plus, aceste denumiri duc, de obicei, înapoi, spre fapte etnice[3], în timp ce termenul *lingvistică balcanică*, fără îndoială, se sprijină pe un fapt geografic, care ne trimite în sud-estul Europei şi este derivat de la *Munţii Balcani* şi *Peninsula Balcanică*, dar delimitarea acestei regiuni nu numai din punctul de vedere geografic, ci şi lingvistic la nord (Dunăre sau Carpaţi?) nu este lipsită de echivoc.

La baza acestei delimitări se află, fără îndoială, un punct de plecare geografic, de unde derivă termenul în discuţie, folosit pentru denumirea unei discipline lingvistice. În această situaţie, un metodician sever poate găsi deja un prim amplasament pentru o critică de principiu; căci se naşte întrebarea: de unde vine această legătură între limbă şi geografie şi poate ea fi într-adevăr susţinută de un lingvist din punct de vedere principial metodic? Mai departe, ar trebui procedat la determinarea apartenenţei fiecărei limbi numai în

[3] De ex. nume de triburi.

Scanned with OKEN Scanner

funcție de premisele geografice și operat cu criteriul lor distinctiv. Denumirea *limbă balcanică* ar reflecta, așadar, un fapt geografic și nu ar admite, în esență, nici o concluzie lingvistică asupra structurii ei. Indicații geografice asemănătoare sînt cuprinse, de exemplu, și în noțiunile limbă *central-europeană, europeană, africană, asiatică*, sau *americană*, unde, de fapt, este vorba în primul rînd de concepte globale pentru limbi în principiu eterogene, ale căror trăsături comune de obicei apar numai într-o anumită vecinătate geografică, fapt din care se trag, totuși, în multe cazuri, concluzii tacite, cum că această vecinătate desigur nu a rămas fără vreo influență asupra limbilor grupate în felul arătat.

În delimitarea limbilor balcanice, raportarea la coordonatele geografice, numai accidentală pentru analiza lingvistică, este completată, deci, printr-un indiciu de determinare suplimentar, care ține de concordanțele structurale prezente în toate compartimentele gramaticii limbilor din Peninsula Balcanică, de unde rezultă că unele limbi aflate în zona amintită trebuie excluse din cercul interior al limbilor balcanice, pentru că ele satisfac cu greu sau doar parțial aceste condiții esențiale. Cele spuse se referă la limbile turcă, maghiară și chiar la cea sîrbo-croată, lucru pe care-l vom explica în amănunt mai departe în capitolul al treilea. Se poate chiar afirma că aceste similitudini structurale folosite la delimitarea limbilor balcanice sînt aproape echivalente prin însemnătatea unei încadrări posibile prin vecinătatea geografică și că relația dintre cele două metode de determinare este complementară.

În ceea ce privește argumentul invocat împotriva geografiei ca suport în cercetarea limbilor, vom replica, mai întîi, numai că această critică, de obicei, este exprimată din partea reprezentanților lingvisticii diacronice cu orientare genealogică, lingviști care, de fapt, transpun o terminologie biologică cu idei corespunzătoare[4], ceea ce, desigur, este la fel de problematic și nu duce la o metodă

[4] Cum sînt exprimate, de ex., prin folosirea ideii arborelui genealogic, cu implicațiile sale lingvistice.

Scanned with OKEN Scanner

riguroasă. Nimeni nu neagă că aceste scheme de gîndire s-au dovedit practice şi, în consecinţă, s-au impus şi trebuie doar să demonstrăm că există puncte slabe în domeniul teoretic. În sfîrşit, şi în cercetarea lingvistică de orientare genealogică sînt folosite criterii geografice pentru împărţirea în cadrul familiei lingvistice: *slav de vest, romanic oriental, germanic de nord* etc. Se dovedeşte, în această ordine de idei, că, pe baza unor reflecţii teoretice, există obiecţiuni principiale atît împotriva transpunerilor din geografie, cît şi împotriva celor din biologie în cadrul lingvisticii. Cel mai important contraargument care poate fi invocat împotriva unei excluderi a acestor aspecte din cercetarea lingvistică, excludere ce poate fi caracterizată prin replica "*lingvistul se interesează numai de cauzalitatea internă*"[5], ţine de o limitare prea îngustă a compartimentului, care mai cu seamă trebuie şi poate fi cercetat de lingvist. În acest sens, E. Coşeriu critică, între altele, pe bună dreptate, *lingvistica modernă*, cînd impută în special gramaticii transformaţionale limitarea numai la sincronie şi, prin aceasta, pierderea oricărei posibilităţi de a înţelege mai adînc modul de funcţionare propriu sistemelor lingvistice[6].

Limba este un fenomen prea complex ca să poată fi cercetat şi interpretat adecvat numai printr-o singură metodă şi dintr-un singur punct de vedere; dimpotrivă, corespunzător aspectelor particulare ale acestui fenomen dificil, ies la iveală şi diferite procedee metodologice. Totuşi, această opinie nu ne eliberează de sarcina de a verifica sau, după caz, de a respinge ori a lua apărarea bazelor teoretice din diferite curente lingvistice. O privire asupra romanisticii, slavisticii sau germanisticii, acceptate şi cunoscute îndeobşte, ne arată mai departe că, în cadrul acestor discipline, nu au existat discuţii cu caracter teoretic care să fi zdruncinat în principiu această concepţie de bază a împărţirii lor. În unele puncte, în afara unor amendamente de detaliu (de ex., hitita, tohariana etc.), în principiu,

---

[5] A. Martinet, *Elemente*, p. 226.

[6] E. Coşeriu, *Synchronie*, p. 98.

Scanned with OKEN Scanner

volumul acestor filologii nu s-a schimbat de la întemeierea lor în secolul trecut. Nici bazele teoretice ale disciplinelor amintite nu au fost puse sub semnul întrebării, cum este cazul cu lingvistica balcanică. Pe lîngă aceasta, baza disciplinelor pomenite, care, în ultimă instanță, derivă din teoria arborelui genealogic elaborată de A. Schleicher, nu a rămas pe deplin neatacată, pentru că în multe puncte ea s-a evidențiat ca cel puțin dubioasă sau greșită, ca, de ex., în cel anterior, referitor la protolimba indo-europeană unitară[7]. Toate acestea nu au dus la o respingere completă a cercetării genealogice și, mai recent, principiile ei sînt din nou discutate în amănunt pentru a se găsi noi posibilități de a pătrunde mai adînc în preistorie. Este vorba, aici, mai întîi, de încercări în legătură cu cercetarea și reconstituirea limbilor atestate în documente fragmentare[8].

După aceste constatări, trebuie să presupunem că există unele diferențe între conceptul de lingvistică balcanică și conceptul de discipline cu orientare genealogică, care, eventual, se sprijină pe deosebiri principiale în baza teoretică. Desigur, ar însemna să criticăm în mod greșit și superficial, dacă am lua argumentele împotriva lingvisticii balcanice din baza teoretică a altor discipline, pentru că lingvistica balcanică poate fi criticată într-un mod adecvat numai în propriile ei principii. În cele ce urmează ne vom ocupa pe larg de cazurile în care o critică este posibilă aici, dar vom răspunde și la întrebarea cum poate fi apărată această știință sau cum trebuie limitat obiectul cercetării ei.

* * *

La capătul unor observații mai mult sau mai puțin sistematizate despre lingvistica balcanică, observații care ne introduc în cercul problemelor acestei discipline, este vremea să realizăm intenția noastră, adică aceea de a oferi o sinteză a diferitelor începuturi teo-

[7] Vezi critica lui N.S. Trubetzkoy, *Gedanken*, p. 81-89.

[8] Vezi G.A. Klimov, *Voprosy*, p. 32 și urm.

Scanned with OKEN Scanner

retice, într-o ordine strict consecventă a argumentelor. Operația, în condițiile actuale, este extraordinar de dificilă, deoarece adunarea și examinarea materialului din domeniul lingvisticii balcanice nu sînt încă suficiente pentru a ajunge la o teorie coerent articulată. De aceea, sîntem nevoiți să întreprindem o încercare proprie în această direcție pentru a contribui la progresul cercetărilor. Nu ne putem însă dispensa de tratarea generală a problemelor metodologice, după cum sînt ele puse în discuție la ora actuală în filozofie, matematică și alte științe, căci modalitatea abordării lor în acel context arată o mare afinitate cu strădaniile noastre de a căuta un concept general pentru lingvistica balcanică. Atare cercetări de bază sînt, în mod natural, de o importanță deosebită pentru o apreciere corespunzătoare a științei noastre, lingvistica balcanică, în cadrul mai vast al lingvisticii teoretice.

În cazul lingvisticii este vorba de o știință care are o bază empirică, pentru că obiectul cercetării, *limba*, are și o trăsătură fizică, adică e perceptibilă. De aici urmează că toate ipotezele, legile și teoriile sînt derivate din observație și nu există intuiție apriorică pură. Toate afirmațiile sînt verificabile sau neverificabile și, eventual, pot fi completate prin noi observații. În legătură cu aceasta, K. Bühler releva că "*lingvistica trebuie să fie redusă mai ales la observare, iar aceasta nu mai are nevoie de explicații; renumele ei ca lingvistică bine fundamentată depinde în mare parte de seriozitate și exactitatea metodelor ei de constatare*"[9]. Deci, mai întîi, în lingvistică nu există teoreme sau constatări deductive, ca, de pildă, în științele care operează pur deductiv: logica, matematica. Concluziile din observarea limbii urmează deci să devină evidente – ele formează baza cercetării – fiecărui om cu erudiție științifică corespunzătoare și verificabile pe cale intelectuală, adică "*intersubiectiv inteligibile*"[10]. Aceste considerații au fost plasate de noi aici, la începutul discuției teoretice, pentru a conduce pe cititor la o atitudine

[9] Vezi K. Bühler, *Sprachtheorie*, ed. a II-a, Stuttgart 1965, p. 12.

[10] R. Wohlgenannt, *Was ist Wissenschaft?*, Braunschweig 1969, p. 47.

Scanned with OKEN Scanner

echilibrată față de problemele lingvisticii balcanice.[11] Întotdeauna trebuie să ținem seama de limitele de valabilitate a constatărilor făcute pe bază empirică, independent de punctul de vedere acceptat de fiecare în legătură cu obiectul cercetării. Nu putem nega faptul că există și preliminarii pentru o dezbatere axiomatică a limbii. Aici se face simțită dorința de a descoperi și pentru lingvistică teoreme sigure, adică axiome, de felul celor cunoscute în logică sau matematică[12].

Prima axiomă a lingvisticii trebuie să fie definiția obiectului ei, *limba*[13]. *O definiție simplă, care să cuprindă cele mai importante caracteristici și care nu are nicidecum pretenția de a fi completă, pentru că lipsesc multe aspecte, ar putea fi formulată astfel: "fiecare 'limbă' este un sistem de semne, care sînt produse de organele vorbirii umane, acceptate de o comunitate lingvistică, semne care servesc la înțelegerea interumană"*[14]. Sînt incluse aici cinci din cele mai importante caracteristici pentru o definiție fundamentală a noțiunii de limbă. Este arătat caracterul sistematic al acestui fenomen, dar trebuie adăugat că acest sistem e deschis sau permeabil, cu alte cuvinte nu complet închis, cum se cere, de obicei, unui sistem perfect și, din această cauză, el poate să accepte elemente noi[15]. Mai departe, aceste elemente ale sistemului sînt definite ca semne[16]. În plus este subliniat caracterul sonor al semnelor produse de om. În sfîrșit, limba servește în comunicare, adică funcțiunea ei constă în

---

[11] Deoarece nu este vorba de a apăra "dogme", ci de a găsi instrumente de lucru utilizabile pentru explicarea observațiilor care, de pildă, s-au făcut în legătură cu limbile baalcanice.

[12] St. Stati, *Interferențe*, p. 35.

[13] Vezi E. Koschmieder, *Das Allgemeingültige*, p. 210.

[14] Vezi E. Koschmieder, *Sprache und Geist*, p. 142.

[15] Vezi E. Coseriu, *Synchronie*, p. 93, care îl citează pe C.P. Hockett, în: *Language 32* (1956), p. 467.

[16] În legătură cu problema limbii ca sistem de semne există o bogată literatură, de la F. De Saussure, pînă la P. Miclău.

Scanned with OKEN Scanner

aceea că vehiculează informaţii între oameni. Aceste patru aspecte ale fenomenului complex *limbă* nu ne interesează mai departe, ci numai punctul al cincilea ne va reţine mai pe larg atenţia, şi anume dependenţa limbii de om sau, mai exact, de societatea umană şi implicaţiile care decurg din această constatare. În contextul nostru, este importantă în special implicaţia următoare, care reiese din legătura unei limbi date cu o societate anumită: cînd se schimbă societatea, şi limba trebuie să se acomodeze şi să se transforme. Pentru o comunitate lingvistică este de constatat că ea există într-un anumit timp şi într-un anumit loc, ceea ce înseamnă că depinde de coordonatele spaţio-temporale. Odată cu dispariţia unei comunităţi lingvistice, dispare de obicei şi limba, în special dacă ea nu este fixată în scris. Aşa s-a întîmplat în cazul limbilor antice şi, tot aşa, în cadrul balcanic, al limbilor care ne interesează: daca, traca, ilira, "pelasgica", frigiana etc. Comparabil cu rămăşiţele culturii materiale din societăţile vechi, care sînt cercetate de arheologie, există şi rămăşiţe lingvistice, printre care se poate "săpa", prin metode speciale, reconstruindu-se din substraturi şi, în special, din toponime. A devenit, desigur, clar că, după cum o societate este supusă transformărilor, tot aşa şi mijlocul ei de comunicare, limba, suferă influenţa spaţiului şi a timpului, schimbîndu-se. Pentru a nu crea confuzii, trebuie subliniat că legătura dintre o societate şi limba ei este extraordinar de greu de urmărit şi de explicat. O limbă anume nu este determinată numai de evoluţia socială, ci depinde şi de legile proprii sistemului ei. Putem, deci, afirma că, în principiu, schimbările sociale nu acţionează nemijlocit şi imediat asupra sistemului limbii, ci ies la iveală pe îndelete. Desigur, mult mai directe sînt relaţiile dintre prefacerile survenite în societate şi modificările produse în lexic:

> *"Mobilitatea limbii se realizează în ritmuri diferite de la o limbă la alta, de la o epocă la alta în evoluţia aceleiaşi limbi şi de la un nivel al limbii la altul. Ritmul e determinat sau influenţat de o serie întreagă de factori: caracterul deschis al sistemului, orientat către fenomene extralingvistice, sau, dimpotrivă, caracterul închis, natura şi numărul*

Scanned with OKEN Scanner

elementelor componente, tipul structural.

Ritmul modificărilor lingvistice e direct proporţional cu numărul de elemente dintr-un anumit nivel (de acest număr de elemente depinde în mod nemijlocit gradul de organizare a nivelului respectiv): aspect verificat şi verificabil în numeroase limbi. Sistemul fonologic, alcătuit din cîteva zeci de unităţi, se schimbă relativ încet, iar vocabularul, în care unităţile pot ajunge la cîteva sute de mii, foarte rapid. Între aceste două extreme se află morfologia (cîteva sute de afixe împreună cu desinenţele, deci ritm moderat) şi sintaxa (cîteva mii de unităţi şi reguli, ritm mai accelerat ca în morfologie)."[17]

Din aceste observaţii rezultă, pentru cercetarea limbii, că trebuie luată în consideraţie schimbarea care se bazează pe depedenţa ei elementară de timp şi spaţiu. Fenomenul se întîmplă în lingvistica diacronică, deoarece ea se referă în special la atari aspecte ale fenomenului *limbă*. În ciuda strînsei legături dintre cele două coordonate, în cercetarea diacronică poate fi operată, dacă, din anumite cauze, se dovedeşte necesară, o distincţie şi e posibil ca un aspect să fie mai pronunţat şi să evidenţieze mai clar limitele afirmaţiei. Lingvistica sincronică chiar face abstracţie de aceste două componente şi se ocupă de limbă în punctul aşa-zis zero al axei coordonatelor. Situaţia cercetării e, în cazul de faţă, abstractă şi se îndepărtează de limbajul cotidian, de unde şi critica lui E. Coşeriu vizînd constatările respectivei direcţii în ştiinţă.

Evoluţia limbilor cunoaşte două direcţii principiale ale schimbărilor, care se opun una alteia, iar acţiunea lor e determinată de anumite împrejurări. Există o evoluţie *divergentă (diversificatoare)* şi una *convergentă (integratoare)*:

1. O evoluţie divergentă are loc atunci cînd o limită X se îmbogăţeşte cu elemente noi *a, b, c*

(1) X
(2) X + *a, b, c*

[17] Cf. *Tratatul*, p. 331.

Scanned with OKEN Scanner

În această schemă a fost luată în considerație numai diferențierea temporală a procesului, care duce la o distincție cronologică și de conținut între două etape lingvistice (1) și (2). Lipsește încă diferențierea spațială, care este realizată în schema următoare:

(1) X

(2) $X + aX + bX + c$

În acest caz, evoluția divergentă duce la scindarea limbii de la care am plecat și dă noi idiomuri $X + aX + bX + c$. Factorul X, care poate fi considerat ca fond moștenit, există ca similitudine în toate cele patru limbi din etapele (1) și (2). Avem aici o definiție a noțiunii de *familie de limbi*.

2. O altă direcție iau procesele lingvistice în cazul convergenței care se observă în limbile balcanice sau, deosebit de clar, în schimbarea lingvistică.

Schematic, aceasta poate fi reprezentată astfel:

(0)	X	Y
(1)	$X+y_1$	$Y+x_1$
(2)	$X+y_{1-n}$	$Y+x_{1-n}$
(3)	X(y)	Y(x)
(4)	X(Y)	= Y(X)

Există aici două limbi autonome de plecare X și Y, care, în decursul timpului (0-4), au fost influențate de procese sociale, și anume limba X este îmbogățită prin elementele y_{1-n} din limba Y, după cum limba Y se îmbogățește cu elemente x_{1-n} din limba X. Acest schimb de elemente lingvistice în toate compartimentele (nu numai lexical) poate trece prin diferite stadii și ajunge în sfîrșit la rezultatul XY=YX. Realitatea este că nu toate cele patru etape (1) – (4), prin care noi, simplificînd procesul convergenței, am prezentat tot atîtea stadii diferite, trebuie să fie parcurse cu necesitate. Nici schimbul elementelor lingvistice y_{1-n} și x_{1-n} nu trebuie să fie neapărat echivalent, ceea ce, desigur, nu va fi posibil decît într-un stadiu ideal, pe care-l putem exclude fără grijă, ci rezultatul va fi, dacă am ajuns la treapta a patra, XY sau YX, adică limba X a rămas determinantă pentru caracterul limbii noi mixte, care, totuși, a fost îm-

Scanned with OKEN Scanner

bogățită și modificată cu numeroase elemente din limba Y, aceasta cedînd autonomia ei, sau invers.

O egalitate a celor două limbi nu poate fi găsită în practică, pentru că, de obicei, există o dominare clară, condiționată de diferiți factori[18]. Etapa (1) este un exemplu pentru un împrumut simplu, lucru obișnuit înainte de toate în limbile învecinate și autonome. Etapa (2) arată un grad mai mare de intensitate a schimbării care, de regulă, este obținut prin durata mai mare de conviețuire a limbilor învecinate. Pentru a se ajunge la etapa (3), care poate fi luată ca definiție a *uniunii lingvistice*, procesul modificării trebuie să ducă la o evoluție structurală esențială prin atenuarea caracterului originar. Ar fi dificil să trasăm o linie netă de demarcație între etapa (2) și (3). Aici practica trebuie să decidă în fiecare caz. Trecerea de la etapa (3) la (4) e clară, deoarece la sfîrșitul evoluției rămîne numai o limbă, în care trăsăturile celor două limbi de plecare s-au unificat[19].

Dacă pornim de la un exemplu concret, și anume contopirea genitivului cu dativul în bulgară, e necesar să luăm în considerație diferitele aspecte ale fenomenului în descoperirea și explicarea cauzelor acestei evoluții, adică ea trebuie examinată din diferite perspective. Apare, mai întîi, întrebarea: ce fel de cauze putem constata în genere? Este puțin probabil că se poate răspunde la întrebarea privind cauza, care se pune întotdeauna în acest context. Răspunsul cel mai simplu și mai banal ar fi: omul. Căci el constituie pricina nemijlocită pentru prezența limbii și ca atare răspunde și pentru modificarea ei. Acest răspuns global este, totuși, de o importanță minoră pentru un lingvist, dacă facem abstracție de faptul că schimbările lingvistice sînt legate și de necesitățile practice ale unei co-

---

[18] Supremație politică, numărul mai mare al membrilor uneia dintre comunitățile lingvistice.

[19] Această schemă simplă pentru explicarea convergenței nu poate fi aplicată limbilor balcanice, fiindcă aici avem mai multe limbi de plecare, iar schema trebuie extinsă în mod corespunzător.

Scanned with OKEN Scanner

munităţi lingvistice. Problema devine mai complicată şi din cauză că lipsesc mijloacele adecvate şi sigure de verificare, spre deosebire de ceea ce oferă în fizică experimentul[20]. Aşadar, pot exista doar ipoteze care nu sînt de dovedit în sensul strict, şi sarcina lingvistului constă, de aceea, mai întîi în a descrie exact diferitele faze ale evoluţiei unei inovaţii şi numai după aceea de a invoca explicaţia posibilă.

În cercetarea unui fenomen concret pot exista trei puncte de plecare. Poate fi vorba de un proces care corespunde unei necesităţi lingvistice generale (*universalii*) sau unui fenomen, care este condiţionat genetic în limbă (*familie de limbi*) şi duce la o direcţie divergentă, unde, totuşi, nu poate fi exclusă întotdeauna influenţa externă şi, în sfîrşit, poate fi rezultatul unor contacte interlingvistice: *împrumut, isoglosă, simbioză, uniune lingvistică*, care declanşează fenomene convergente. Dacă controlăm acum cele trei posibilităţi de explicare sub raportul eficienţei lor, ajungem la unele probleme dificile. Pentru explicare să recurgem la exemplul concret al contopirii genitivului cu dativul în bulgară. Dacă plecăm de la comparaţia cu germana sau armeana, cu care nu există contacte directe, putem ajunge la concluzia că este vorba de o evoluţie general lingvistică, condiţionată de volumul difuz al funcţiunilor dativului. Pe fondul unei familii lingvistice este de interpretat aici un proces divergent, ale cărui condiţii sînt date prin sistemul slav primitiv[21]. Dacă luăm în consideraţie limba greacă şi română, se poate pleda mai întîi pentru o evoluţie convergentă, care trebuie explicată prin contactele strînse dintre aceste limbi. Totuşi, aici a fost vorba de unul şi acelaşi fenomen, şi, cu toate acestea, ajungem la trei constatări total diferite. Care răspuns este cel corect? Înainte de a trece la această problemă, mai indicat ne pare să dezbatem cele trei puncte de plecare diferite pentru cercetare, să explicăm metodele de lucru specifice lor şi să limităm domeniul posibilităţilor de interpretare.

---

[20] Vezi *Tratatul*, p. 303 şi urm.

[21] Vezi A. Minceva, *Razvoj*.

Scanned with OKEN Scanner

Problema *universaliilor* se pune sub diverse aspecte. *Universaliile lingvistice* (engl. *language universals*, germ. *Universalien*) sînt fapte, fenomene sau categorii proprii tuturor limbilor, indiferent de originea şi structura lor, ca manifestare a gîndirii. Cercetarea universaliilor a căpătat un avînt în ultimele decenii în legătură cu evoluţia informaticii şi stă sub influenţa concepţiei lingvistice a lui N. Chomsky, dar are începuturi mai vechi[22]. Pentru maşini de calcul, apoi computere găsirea de universalii lingvistice a fost o condiţie importantă în vederea continuării cu succes a activităţii de traducere automată. Trebuie, totuşi, să fim atenţi ce anume vor accentua pentru a nu substitui sistemul unei limbi cu al alteia sau, pornind de la o gramatică logică, să ajungem la postularea unor categorii distincte de natură logică pentru toate limbile. Aceste categorii există, de fapt, în structura logică a tuturor enunţurilor, dar din această cauză nu trebuie să fie dezvoltate în acelaşi timp categorii lingvistice corespunzătoare[23]. Constatările esenţiale asupra universaliilor lingvistice sînt de natură sincronică şi se referă mai ales la structura sistemului. În legătură cu diacronia, ar fi şi mai bine să vorbim de constatări generale care au un domeniu de valabilitate mai mare, dar nu universală. Probabil la fel stau lucrurile cu acţiunea analogiei şi cu posibilitatea de a introduce noţiuni noi în limbă. Şi efectul economiei lingvistice ar fi un principiu care este de importanţă universală.

Dar aceste universalii nu sînt încă în stare să-l ajute mult pe lingvist în practică. Pentru exemplul nostru – contopirea genitivului cu dativul în bulgară – nu există nici un indiciu direct. Este mai indicat să pornim de la o constatare făcută pe cale inductivă: în multe limbi flexionare se observă că desinenţele cazuale abstracte sînt înlocuite prin construcţii prepoziţionale, mai concrete deci. Dar aceasta nu este o constatare cu valabilitate universală şi, în plus, totuşi, ea e greu de aplicat. Aşadar, putem spune numai că evoluţia în

---

[22] Platon; Şcoala de la Port-Royal etc.

[23] Vezi E. Koschmieder, *Strukturbildende Eigenschaften*, p. 153 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

bulgară are paralele şi în alte limbi, care nu sînt nici învecinate, nici înrudite. Problemele de fond rămîn nerezolvate, deoarece nu apare ca o necesitate o atare evoluţie în această limbă slavă.

Mai bine sînt dezvoltate metodele lingvisticii diacronice cu orientare genealogică. Acestea oferă cercetătorului, prin noţiunea de *familie de limbi* şi ideile legate de conceptul în cauză, o bază sigură. Din asemănările unui număr limitat de limbi – deci nu este vorba de universalii – a fost stabilită în secolul trecut şi dezvoltată ulterior ideea că între aceste limbi există relaţii mai strînse decît între ele şi altele. Sub impresia doctrinei lui Darwin, lingvişţii au preluat noţiuni şi idei, pe care le-au introdus în ştiinţa lor. Deci este vorba de o adoptare conştientă a metodelor preluate de lingvistică din domeniul biologiei. În principiu, trebuie adăugat că astfel de împrumuturi trebuie tratate cu deosebită atenţie, deoarece obiectele de cercetare sînt diferite. Premisele pentru teorie sînt altele, pentru că cele două fenomene cercetate, viaţa şi limba, sînt supuse altor legi, chiar dacă limba stă în legătură directă cu apariţia omului în istoria evoluţiei speciilor şi prin aceasta vădesc o anumită dependenţă de istoria umanităţii.

Schema arborelui genealogic a fost aplicată relaţiilor dintre limbi, iar aceste relaţii au fost denumite relaţii de înrudire (=genetice). Prima clasificare a limbilor indo-europene este dată de A. Schleicher. Pornind de la o protolimbă indo-europeană fictivă, prin scindări succesive, cu numeroase trepte intermediare reconstruite, el ajunge la limbile de azi. Bineînţeles, calea urmată de cercetarea lingvistică era asemănătoare cu cea din biologie: plecînd de la limbile actuale, cercetătorul refăcea, retrospectiv, stadiile mai vechi, pînă se ajungea la indo-europeană, neatestată documentar. Subgrupurile acestui arbore, ca romanica, slava, germanica au devenit noţiuni clare în lingvistică şi au dus la formarea disciplinelor respective, care astăzi se numără printre domeniile tradiţionale în universităţi.

Părerile comparatiştilor, care sînt, în principiu, identice cu ideile din cercetarea biologică din timpul lor, nu au rămas fără contradic-

Scanned with OKEN Scanner

ții. O critică metodică de bază a fost îndreptată împotriva unei adaptări simpliste a cunoștințelor din biologie, pentru că acestea nu pot exprima în mod adecvat fenomenele lingvistice. Aceste contraargumente au fost elaborate în ultimul timp, mai ales odată cu critica pozitivismului[24].

O altă critică a reieşit mai demult din practica lingvistului care a putut să constate repede că schema arborelui genealogic are multe contradicții[25]. J. Schmidt a fost cel care a criticat, primul mai pe larg, concepția lui A. Schleicher, recurgînd pentru aceasta la faimoasa teorie a valurilor şi ajungînd astfel la corectări importante[26]. În prezent există chiar părerea că cele două teorii se completează şi nu pot fi opuse în mod absolut una alteia[27]. În sfîrşit, s-au formulat chiar îndoieli asupra unității protolimbii indo-europene, aşa cum fusese ea imaginată de A. Schleicher. Drept contraargument poate fi folosit faptul că în multe cazuri dispunem de un număr mai mare de rădăcini foarte diferite, care au fost reconstruite pentru indo-europeană şi, desigur, nu au existat. Această problematică este reconsiderată la începutul secolului al XX-lea, cînd specialiştii au adus cîteva corectări la opiniile emise anterior[28].

Una din consecințe a fost aceea că, pe lîngă determinarea genealogică, au ieşit la iveală şi alți factori de evoluție a limbii: substratul, superstratul, adstratul şi relația spațială. Desigur, prin aceasta ideile genealogice nu au fost complet respinse, pentru că ele pot explica în modul cel mai convingător o mare parte din fenomenele

---

[24] Vezi E. Coşeriu, *Strukturelle Linguistik*, p. 58 şi urm.

[25] Astfel, lucrările de germanistică au arătat că pentru germană nu există o treaptă pentru protogermană (F. Maurer, V.M. Žirmunskij). În afară de aceasta, a devenit clar că există numeroase fenomene lingvistice care trec poate granița îngustă a familiei de limbi şi care sînt legate de fapte teritoriale, deci nu numai de fenomene genealogice.

[26] Vezi amănunte mai jos, în capitolul 2.

[27] Vezi *Tratatul*, p. 481.

[28] Vezi, de pildă, A. Meillet, N.J. Marr, N.S. Trubetzkoy, C.C. Uhlenbeck etc.

Scanned with OKEN Scanner

lingvistice. Şi împărţirea limbilor actuale, filologiile dezvoltate pe această bază (romanistica, slavistica, germanistica etc.) au fost confirmate, azi neexistînd aici probleme litigioase. Problemele apar cînd ne oprim la întrebările de ordin istoric, care se referă la timpul de dinaintea dezvoltării unei culturi scrise şi la limbile dispărute. Timpul preistoric scoate în evidenţă chestiuni care pot fi cercetate numai prin metode noi (G.A. Klimov). În ceea ce priveşte exemplul nostru din bulgară, din punct de vedere genealogic nu avem o explicaţie convingătoare pentru contopirea celor două cazuri. De fapt, şi în alte limbi slave se poate observa o apropiere între funcţiunile genitivului şi dativului în anumite condiţii, dar aceasta nu a dus nicăieri, în afară de bulgară, la o suprapunere a lor.

Din cele spuse mai sus a devenit clar că domeniul aplicării cercetărilor genealogice trebuie să fie limitat la fenomene de divergenţă în dezvoltarea lingvistică, care, desigur, constituie o mare parte din studiile cu caracter diacronic. Pe lîngă aceasta, sînt observate întotdeauna şi procese care pot fi cuprinse în noţiunea de convergenţă: isoglose, împrumuturi, uniuni lingvistice etc. Convergenţa este posibilă în toate compartimentele limbii, deci şi în domeniul sintaxei, foneticii şi, eventual, chiar în morfologie. Aşadar, putem face distincţie între două grupuri lingvistice care se bazează pe un mare număr de concordanţe sistematice. Există, mai întîi, cum am văzut mai sus, familii lingvistice şi, pe de altă parte, "*grupuri constînd din limbi care atestă o mare asemănare din punct de vedere sintactic, o asemănare în principiile de structură morfologică şi care oferă un mare număr de cuvinte comune culturale, uneori şi asemănări exterioare în inventarul sistemului sonor, – dar nu posedă nici o concordanţă sistematică a sunetelor, nici o corespondenţă în formă sonoră a elementelor şi nici cuvinte elementare comune, – aceste grupări lingvistice noi le numim uniuni lingvistice*"[29]. Din această definiţie reiese că există şi alte criterii de împărţire a limbilor, care însă sînt mai puţin convingătoare, pentru că delimitarea

[29] N.S. Trubetzkoy, *Actes* I, p. 18.

Scanned with OKEN Scanner

limbilor unei uniuni lingvistice față de limbile învecinate, dar neparticipante, în practică nu este posibilă întotdeauna fără dificultăți.

Aşadar nu ne putem baza exclusiv pe fapte geografice, nici exclusiv pe criterii tipologice, deoarece procesele lingvistice convergente, a căror influență este de explicat mai bine prin teoria valurilor a lui J. Schmidt, nu au întotdeauna aceeaşi rază geografică. Acest lucru îl vom vedea mai jos, la examinarea balcanismelor. Una din condițiile de apartenență la uniunea lingvistică este, totuşi, satisfăcută, pentru că limbile aparțin diferitelor familii lingvistice. Dar aici nu este vorba de o condiție strict necesară. În afară de aceasta, toate sînt, în ultimă instanță, de origine indo-europeană, ceea ce înseamnă că sînt înrudite. Important este numai că procesele convergente nu pot fi reduse la relații de înrudire, deoarece în acest caz ar fi nevoie de altă metodă de cercetare. În legătură cu exemplul nostru, putem spune că în bulgară contopirea genitivului cu dativul are paralele în greacă, română şi albaneză, adică acest fenomen frapant se regăseşte de mai multe ori pe un spațiu restrîns. Este de presupus că în cazul de față există legături între limbile menționate.

În cercetarea diacronică a unei limbi intervin, deci, mai multe aspecte importante, cu alte cuvinte, nu trebuie, de exemplu, să discutăm numai relațiile de înrudire. Aceasta ar simplifica prea mult problemele reale, fiindcă limba nu constituie un sistem închis în sensul logicii, ci un sistem receptiv la diverse influențe. Vorbitorul nu este izolat, ci stă într-o societate. Forțele istorice găsesc forme în diferite fenomene, ca de exemplu substratul, adstratul, superstratul, împrumuturile, bilingvismul etc. A nega aceste fapte şi a exclude, în consecință, componentele extralingvistice, ca străine sistemului limbii, şi a declara, implicit, că nu sînt de competența lingvisticii ar însemna să pierdem o posibilitate pentru o cercetare amplă şi să ignorăm factori esențiali pentru explicarea schimbărilor lingvistice. Dar problema constă în a introduce acțiunea componentelor în cercetarea diacronică, pentru a putea contribui direct la interpretarea proceselor lingvistice. Nu putem rămîne, în cercetarea diacronică a unei limbi, numai la un punct de plecare de natură genealogică, ci

Scanned with OKEN Scanner

trebuie luate în considerare şi alte aspecte, deoarece limba este un fenomen prea complex pentru a fi explicat doar printr-o teorie simplă. În istoria lingvisticii au fost numai unele aspecte cărora la timpul lor li s-a acordat o atenţie mai mare din partea cercetătorilor, fapt determinat mai mult de spiritul epocii şi de evoluţia generală a ştiinţelor (biologie, psihologie, logică, matematică). În multe cazuri, constatări făcute pe această cale au fost enunţate cu o atare convingere, încît s-a creat impresia că au dreptul exclusiv în explicarea faptelor lingvistice. O asemenea valabilitate este exclusă, după cum s-a putut constata la definiţia *limbii* reprodusă mai sus. Sînt prea multe variabile legate de acest fenomen care nu pot fi reduse la o schemă simplificatoare. Din acest punct de plecare se poate ajunge şi la o apreciere echilibrată a relaţiilor dintre balcanistică, pe de o parte, şi romanistică, slavistică, pe de altă parte. Nu poate fi vorba de valabilitatea exclusivă a unei perspective şi e mult mai indicat să găsim o legătură între cele două direcţii de cercetare[30]. Vl. Georgiev relevă o cauză importantă care probabil se ascunde în spatele argumentării multor adversari ai lingvisticii balcanice: "*Se pare că negarea provine din dragostea (de altfel de înţeles, dar puţin ştiinţifică) pentru demnitatea propriei limbi, despre care se poate crede că se degradează cînd este vorba de o interferenţă şi nu de o evoluţie internă*"[31]. De altfel, unii specialişti precizează că nici adversarii nu pot nega trăsăturile asemănătoare sau paralele ale limbilor balcanice. Numai în explicarea originii lor aceştia au alte opinii. Dar aici sînt două probleme diferite: asemănările şi originea lor. O prioritate în interpretare convine cercetării genealogice, comparabilă cu teoria ereditară din biologie – care stabileşte că cele mai importante caracteristici ale limbii aparţin fondului ei moştenit. Dar, după cum în biologie un alt factor, şi anume mediul, cu condiţiile sale pentru evoluţia trăsăturilor înrudite, joacă un mare rol, tot aşa

---

[30] Din această cauză, critica lui Al. Graur, I.I. Russu sau A.P. Andriotis nu atinge esenţa discuţiei.

[31] Vl. Georgiev, *Limba română*, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

şi limba, dacă continuăm comparaţia, este influenţată esenţial în dezvoltarea ei de "mediu". De aceea, este necesar ca balcanologul să ia în considerare şi rezultatele lingvisticii genealogice, iar reprezentanţii acesteia din urmă au şi ei obligaţia de a se ocupa şi cu influenţele puse pe seama convergenţei. Explicarea fiecărui fenomen rămâne, din cauza indicată, o problemă dificilă, argumentele celor două direcţii urmînd a fi coroborate în toate cazurile.

Pentru exemplul nostru (contopirea genitivului cu dativul în bulgară) trebuie spus că el nu poate fi explicat convingător numai prin trăsături genetice, fiindcă imediat se pune întrebarea: de ce în rusă, o limbă foarte înrudită cu bulgara, sincretismul celor două cazuri nu s-a produs? Pe de altă parte, nu este uşor de localizat punctul de origine în comunitatea balcanică: trebuie să plecăm de la tracă, frigiană, greacă sau latină? În orice caz, pentru a da un răspuns la această întrebare lipsesc multe condiţii, începînd cu o cronologie exactă, continuînd cu localizarea procesului pînă la o comparaţie precisă a fenomenului în limbile balcanice. Din păcate, în practică se întîmplă că cercetătorii din aceste două direcţii nu recurg la o discuţie temeinică şi nu recunosc argumentele celuilalt. Este necesar un dialog profund pentru a adînci problemele. În acest caz, desigur, explicaţia va fi, inevitabil, mai complicată decît dacă ne-am referi numai la un aspect. O asemenea încercare corespunde mai bine naturii obiectului, întrucît aici, la fel ca în etimologia populară, de pildă, explicaţia cea mai simplă nu este şi cea corectă. De aceea se impune ca în interpretarea proceselor diacronice să se ţină seama şi de condiţiile interne şi de trăsăturile de rudenie, dar şi de influenţele externe.

După abordarea bazelor teoretice ale lingvisticii balcanice ajungem la concluzia că ea reprezintă o ramură a ştiinţei care include şi fapte extralingvistice şi, de aceea, iese din cadrul mai îngust, impus de lingvistica sincronică. Dar această contradicţie dintre lingvistica diacronică şi sincronică, care a fost relevată în mare parte de adepţii celei din urmă, nu există, după cum arată convingător E. Coşeriu, la nivelul obiectului, ci la nivelul observării[32]. Din cauzele indicate

Scanned with OKEN Scanner

rezultă că lingvistica balcanică trebuie considerată pe deplin ca o ramură de sine stătătoare a lingvisticii, care nu poate fi atacată în baza ei teoretică nici din partea genealogică, nici din partea sincronică.

După această expunere, desigur, pasibilă de adăugiri, a problemelor legate de elaborarea unei baze teoretice pentru lingvistica balcanică, trebuie să ne îndreptăm acum spre cea de-a doua cerință a științei, menționată la începutul prezentului capitol, și să examinăm *bazele terminologice* ale disciplinei noastre. Și aici este necesară cît mai multă claritate, pentru a delimita, din capul locului, deosebirile, inutile, de vederi asupra terminologiei, care se pot ivi pe baza unei limitări imprecise a termenilor folosiți în domeniul ce ne preocupă. Mai mult decît atît, o discuție asupra termenilor specifici pentru această ramură a științei este neapărat necesară într-o lucrare introductivă, pentru a verifica valoarea afirmațiilor, exactitatea și volumul semnificației lor. De altfel, trebuie să presupunem că un control suplimentar și amănunțit al termenilor pe baza materialului de care dispunem pentru lingvistica balcanică este de la sine înțeles.

Mai întîi, termenii pot fi repartizați într-o grupă mai generală: *uniune lingvistică* și prin aceasta legați de *bilingvism* și *multilingvism*, iar apoi, într-o grupă mai specială și mai specifică: *balcanism, limbă balcanică, sistemul uniunii lingvistice balcanice* și *periodizare a lingvisticii balcanice*. Termenii din prima grupă sînt de importanță fundamentală pentru baza teoretică a lingvisticii balcanice și depășesc, cu problematica lor de principiu, cadrul îngust al acestei științe în ansamblul lingvisticii generale. Deoarece critica adversarilor lingvisticii balcanice s-a aprins în jurul ideii de *uniune lingvistică*, vom dedica discutării acestui termen și altora strîns legați de el un capitol special, așa încît nu va trebui să ne oprim aici asupra lor[33].

---

[32] Vezi E. Coșeriu, *Synchronie*, p. 96.

[33] Vezi cap. 2.

Scanned with OKEN Scanner

Deci, în cele ce urmează vom cerceta nemijlocit numai termenii specifici pentru lingvistica balcanică, în scopul de a satisface în acest fel o altă condiție impusă de fundamentarea științifică a disciplinei noastre.

La *periodizarea* lingvisticii balcanice este vorba, în primul rînd, de o dinamizare, devenită, de mai multă vreme, acută, a conceptelor cunoscute de această știință, întregită, ca și pînă acum, cu evoluția istorică și cea etnografică, prima în regiunea balcanică. În această direcție există deja unele începuturi – astfel, L.A. Gindin vorbește[34] despre o balcanistică antică, E. Seidel[35] enumeră trei perioade: preistorie, formarea balcanismelor și diminuarea unității balcanice, care, ce-i drept, sînt limitate de o cronologie foarte vagă. Firește, aceste începuturi trebuie continuate și extinse. Nu vom reda aici toate încercările și contribuțiile de pînă acum, ci vom prezenta și vom pune în discuție o propunere care se bazează pe diferite tentative și le reunește la un loc. Pentru împărțire, propunem următoarele cinci perioade: *Paleobalcanistica, Antichitatea, Evul Mediu, Renașterea* și *Stadiul actual.* O delimitare cronologică exactă între aceste diferite epoci pentru moment nu poate fi încă realizată definitiv. De asemenea, trebuie continuate cercetările pentru a preciza relațiile dintre diferitele epoci și formarea balcanismelor și a limbilor balcanice.

Delimitarea diverselor epoci, care este, fără îndoială, necesară, provoacă, în practică, numeroase dificultăți, ce reies și din soarta – în fond, diferită – a popoarelor și limbilor respective. În afară de aceasta, reperele vizează, întîi de toate, fapte extralingvistice, sprijinindu-se pe cele politice, ceea ce, firește, în principiu nu este suficient pentru o periodizare lingvistică. Din considerațiile asupra legăturilor dintre limbă și societate s-a văzut că există relații strînse între cele două domenii și că, astfel, delimitarea nu este lipsită de o oarecare bază. Rămîne de văzut dacă ele vor fi în detaliu confir-

[34] *Problemy*, în VJA 1/1973:63-78.

[35] *Bereiche der Balkanlinguistik*, în *Actes* VI (1968): 123-126.

Scanned with OKEN Scanner

mate sau revizuite. Numai atît e sigur: că o periodizare pentru lingvistica balcanică apare ca strict necesară pentru înlesnirea cercetării.

* * *

Nu ne rămîne acum decît să realizăm ultima cerință cuprinsă în teza citată mai sus, adică explicarea *bazelor tehnice pentru această știință*. Este, deci, vorba despre activitatea practică a specialistului în lingvistica balcanică, care, desigur, evidențiază, în primul rînd, trăsături foarte individuale, dar lasă, totuși, apoi să se întrevadă și puncte de plecare mai generale. Diferitele metode slujesc unei descrieri adecvate a limbilor balcanice, stabilirii balcanismelor și trebuie să ducă în cele din urmă la o explicare a evoluției lor.

Într-o primă etapă, procedeul consistă în aceea că se compară între ele diferitele limbi și dialecte din Peninsula Balcanică sub toate aspectele posibile, lucru care în practică necesită un volum de muncă impresionant. Din această *analiză comparată* ies la iveală asemănările, dar și deosebirile specifice sistemelor. Depindem, așadar, în primul rînd, ca în orice știință empirică, de observații făcute asupra limbilor balcanice. În continuare analiza va încerca să profileze legăturile între fenomenele asemănătoare, unde trebuie însă luate în considerare condițiile geografice și genealogice.

O altă sarcină constă în elaborarea unei *cronologii* exacte pentru toate faptele lingvistice. Ea este, din mai multe puncte de vedere, de o importanță elementară în cercetarea balcanismelor. Numai cu ajutorul unei cronologii ireproșabile dependențele pot fi dovedite sau contestate prin faptul că se conturează exact diversele stadii ale unui proces și chiar, eventual, se reconstituie. Un progres substanțial în explicarea contopirii genitivului cu dativul vom avea numai dacă s-ar putea arăta cînd anume a apărut acest fenomen în diferitele limbi balcanice și prin ce etape a trecut. Dacă, de pildă, în bulgară fenomenul ar fi de dată mai recentă decît în română, atunci o influență din partea limbii romanice asupra celei slave în această

Scanned with OKEN Scanner

evoluție ar părea plauzibilă, deși un astfel de indiciu nu este suficient pentru un argument total.

Dar cronologia singură nu e de ajuns; trebuie luată în considerare și *dialectologia*, ca mijloc auxiliar indispensabil pentru lingvistica balcanică. Faptele din ambele domenii se completează și numai considerate împreună duc la formularea unei teze convingătoare. Așa, de exemplu, e cam greu de dedus contopirea genitivului cu dativul în bulgară dintr-un contact nemijlocit cu greaca, fiindcă dialectele nordice din Grecia cunosc o altă evoluție și anume înlocuirea dativului printr-o construcție prepozițională cu acuzativul[36]. Aceste considerații privind comparația, analiza funcțională a asemănărilor, cronologia și dialectologia demonstrează ce proporție capătă studierea unui singur balcanism, dacă cercetarea are pretenția de a fi temeinică. Se cere cunoașterea unui mare număr de detalii, dar și aptitudini pentru sinteze cuprinzătoare. Progrese esențiale în viitor vor putea fi obținute, probabil, numai prin colaborarea unor colective mai mari, prin folosirea de mijloace mai moderne și prin cercetări interdisciplinare, deși chiar în aceste condiții favorabile pot apărea, desigur, neajunsuri din cauza caracterului fragmentar al materialului din epoci mai vechi. Ca exemple reușite de schimb de idei sub raport interdisciplinar citățm două volume apărute în Bulgaria: *Etnogenesis* și *L'ethnogenèse*. Ele ne duc în același timp, mai departe, la raporturile dintre lingvistică și celelalte științe balcanice.

Cum am putut deja remarca, raporturile lingvisticii balcanice dincolo de cadrul mai îngust al examinării lingvistice cu alte discipline sînt multiple. Din această cauză, este necesar să aruncăm o privire și asupra celorlalte științe din sfera balcanisticii, care pun altfel problemele, dar ne furnizează, totuși, un material prețios și important și pentru cercetarea limbilor balcanice. Pentru tipuri mai vechi avem *arheologia* și *cercetarea preistorică*, care înlocuiesc lipsa de documente scrise sau completează caracterul lor fragmen-

[36] Vezi, J. Humbert, *La disparition du datif*, p. 46.

Scanned with OKEN Scanner

tar şi ne oferă date mai exacte despre răspîndirea, localizarea, amestecul şi zonele de contact ale diferitelor grupuri de populaţii. Domeniul paleobalcanisticii depinde în mod absolut de sprijinul acestor ştiinţe, deoarece fără o colaborare strînsă cu ele nu pot fi obţinute rezultate concrete. Pentru epoci mai tîrzii, *cercetările istorice* cu indicaţiile lor privind mişcările etnice, relaţiile culturale şi economice sînt foarte importante, pentru că din ele se pot desprinde şi argumente pentru lingvistică. În domeniul istoriei sînt de semnalat îndeosebi *demografia* şi *etnografia* care trebuie consultate de specialistul în lingvistica balcanică pentru confirmarea tezelor sale, dacă acesta nu vrea să ajungă la concluzii eronate, bazîndu-se exclusiv pe materialul său lingvistic. Şi *onomastica*, care poate fi chiar concepută ca o ramură specială a lingvisticii balcanice, aduce, prin examinarea numelor de persoane, de locuri, de ape şi de teren, informaţii importante pentru explicarea raporturilor lingvistice. Tezele lingvisticii balcanice, care stau în opoziţie cu constatările din aceste ştiinţe, sînt în cel mai înalt grad discutabile şi, desigur, în cele din urmă nu pot fi susţinute.

Şi diferitele ramuri ale disciplinelor care se ocupă cu arta şi cultura pot aduce din cînd în cînd argumente importante pentru discutarea problemelor lingvistice. Amintim *folclorul*, care, în cazul examinării drumurilor urmate de motivele folclorice, ne oferă şi indicaţii indirecte asupra proceselor lingvistice. Mai departe, şi *literatura, pictura, arhitectura, muzica, ştiinţele economice* etc. pot furniza informaţii despre fondul cultural şi politic al limbilor balcanice. Toate aceste ştiinţe, care în principiu urmăresc, independent una de alta, obiectul lor, trebuie să fie puse în dependenţă una de cealaltă dacă se urmăresc rezultate mai bune. Contextul mai larg, care e deschis prin cercetări interdisciplinare, ne permite să vedem multe probleme sub noi aspecte. Lingvistica balcanică capătă astfel un caracter aproape universal şi se găseşte, în privinţa rezultatelor ei, în primul rînd, sub raportul fondului pe care s-au format şi, în special, au evoluat balcanismele, încă la început, ceea ce reclamă din

Scanned with OKEN Scanner

partea lingviştilor eforturi în plus prin luarea în considerare a multiplelor surse de informare extralingvistice.

Condiţiile de lucru pentru specialistul în lingvistica balcanică s-au ameliorat considerabil în ultimele decenii, deoarece între timp i-au fost puse la îndemînă importante mijloace auxiliare. Există deja atlase dialectale cuprinzătoare pentru română şi bulgară, care, ce-i drept, nu au fost încă terminate şi se referă, în mare parte, numai la fonetică şi lexic. Avem, în afară de aceasta, şi cîteva monografii despre diferitele graiuri ale limbilor română, bulgară, macedoneană, albaneză şi neogreacă, de unde rezultă că între timp cunoştinţele noastre despre dialectele din Peninsula Balcanică s-au adîncit, deşi continuă să persiste unele lipsuri serioase. Înainte de toate lipseşte, cum regretă pe bună dreptate M. Deanović, un atlas al întregii Peninsule Balcanice, care să reunească toate limbile respective. Acest atlas ar putea, desigur, deschide noi perspective pentru lingvistica balcanică. Şi situaţia lexicografică s-a ameliorat simţitor: există deja multe dicţionare explicative, care cuprind lexicul în cea mai mare parte; avem apoi cîteva începuturi de dicţionare etimologice, dispunem şi de dicţionare speciale pentru toate limbile balcanice, lacunele făcîndu-se simţite doar în ceea ce priveşte dicţionarele bilingve. Astfel nu avem dicţionare român-albanez, albanez-român, albanez-bulgar, român-neogrec şi altele, în ediţii recente şi mai bogate, care ar înlesni comparaţie între limbile balcanice. Situaţia gramaticilor sincronice ale limbilor din această zonă a înregistrat progrese remarcabile, dar, din păcate, încă nu există o gramatică comparată a lor, care ne apare ca foarte necesară pentru a facilita munca specialiştilor în lingvistica balcanică.

Coordonarea şi colaborarea între lingviştii specializaţi în balcanistică s-au îmbunătăţit după congrese de balcanologie şi studii sud-est europene şi numeroase congrese pe teme speciale. În toate ţările balcanice s-au înfiinţat institute de cercetări care, între altele, se ocupă şi cu limbile din acest spaţiu geografic. Dar şi în alte ţări avem institute care cercetează limbile balcanice. Cu revista *Balkansko ezikoznanie (Linquistique balkanique)*, care apare la Sofia din

Scanned with OKEN Scanner

anul 1959, s-a creat şi un forum internaţional exclusiv pentru specialiştii în lingvistica balcanică. Dar, în ciuda tuturor premiselor, problemele n-au pierdut din amploare şi marile întrebări în majoritatea cazurilor au rămas nerezolvate, adică nu au fost încă examinate sub toate aspectele.

Cu această introducere în preliminariile *teoretice, metodice* şi *tehnice* ale lingvisticii balcanice, care, desigur, în viitor sînt pasibile de adăugiri şi corectări, sperăm, totuşi, că am abordat problemele de bază şi am descris situaţia actuală. Înainte însă de a ajunge la stadiul actual al cercetărilor propriu-zise în acest domeniu, trebuie examinată problematica termenului *uniune lingvistică* (germ. *Sprachbund*), ceea ce şi vom face în capitolul următor.

Scanned with OKEN Scanner

2 Uniunile lingvistice

Conceptul de *uniune*, utilizat de noi în prezenta lucrare, este unul *strict lingvistic*, fără implicaţii de altă natură. Ţinem să facem această precizare pentru a nu da naştere la confuzii, echivocuri sau interpretări greşite din partea celor neiniţiaţi, mai puţin sau chiar deloc familiarizaţi cu o astfel de terminologie şi cu astfel de preocupări ştiinţifice.

2.1. Limbi în contact (bilingvism, multilingvism)

Sînt relativ dese cazurile cînd individul vorbitor nu aparţine doar unei comunităţi lingvistice. Situaţia este oarecum independentă de voinţa lui: el nu poate decît să se conformeze acestei realităţi. Pe de altă parte, diferenţe particulare există şi în cadrul comunităţilor lingvistice care vorbesc o singură limbă[1]. Se spune, în genere, că:

"astăzi lumea este împărţită în corpuri politice, de obicei folosind oficial o anumită limbă. Se tinde, prin urmare, să se creadă că toţi indivizii care aparţin aceleiaşi naţiuni alcătuiesc o comunitate lingvistică omogenă şi închisă: multora le vine greu să creadă că cetăţenii din Statele Unite pot fi de limbă engleză, iar unii sînt convinşi că, după trecerea frontierei de nord a Franţei, se vorbeşte 'belgiana' "[2].

"În vorbirea curentă, este bilingv cel socotit în stare să folosească cu egală uşurinţă două limbi naţinale: un ţăran din Ţara bascilor sau din Finistère nu este 'bilingv', deşi el vorbeşte, după interlocutor, franceza sau idiomul local"[3].

---

[1] Avem în vedere diferenţierile dialectale, sociale şi individuale.

[2] A. Martinet, *op.cit.*, p. 189-190.

[3] A. Martinet, *ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

Avem aici una din manifestările normale ale *plurilingvismului*, chiar dacă nu toată lumea va fi de acord cu partea a doua a citatului reprodus. Pe de altă parte, realitatea este, şi ea, mult mai complicată, fără a aminti acum de atitudinea specialiştilor.

> *"Idealul lingvistic ar fi, fără îndoială, ca interlocutorii să practice întotdeauna foarte exact aceleaşi distincţii fonice, morfologice şi lexicale, cu alte cuvinte, să folosească aceeaşi structură lingvistică. În realitate, în raporturile dintre persoanele aceleiaşi comunităţi, identitatea absolută a sistemelor pare să fie mai degrabă excepţie decît regulă..."*[4].

Contactul dintre limbi[5] este considerat, în lingvistica actuală, drept unul dintre cei mai de seamă factori[6] *externi*[7], *care asigură evoluţia sistemului. Dintre efectele contactului putem aminti: împrumutul, evoluţia convergentă* a limbilor, *formarea unor limbi comune* şi *asimilarea lingvistică*[8]. *Cauzele care declanşează schimbări în procesul contactelor n-au fost studiate în mod satisfăcător*[9]. *În condiţiile contactului lingvistic avem a face cu probleme privind bilingvismul* (respectiv, *multilingvismul*), *interferenţa* şi *convergenţa*[10].

Contactele lingvistice presupun existenţa unor contacte istorice, culturale, politice sau economice, dar mai ales geografice. Problema este extrem de complicată şi comportă, evident, mai multe aspecte. Caracterul activ sau pasiv al uneia dintre limbile aflate în contact depinde de factori extralingvistici (de ex., de prestigiul cultural sau social al vorbitorilor uneia sau alteia dintre limbile în a-

---

[4] *Ibidem*, p. 193-194.

[5] Termen introdus de A. Martinet.

[6] Unii îl califică chiar drept decisiv.

[7] Alţii, ca de ex. Vl. Georgiev, spun că ar fi *intern*.

[8] Cf. şi *OJa* 1970, p. 285.

[9] Vezi şi U. Weinreich, *Languages in contact*.

[10] În legătură cu esenţa termenilor pomeniţi mai sus vezi şi J. Dubois ş.a., *op.cit.*, p. 119, 124-125, 265, 381.

Scanned with OKEN Scanner

cească situație, de tradiție etc.). Prestigiul constituie, desigur, factorul de bază care asigură victoria unei limbi asupra alteia sau impunerea unei inovații oarecare[11]. Este cert că transformările rezultate de pe urma contactului dintre limbi trebuie căutate nu atît în structura lor, cît dincolo de ea. Simplificarea sistemului morfologic, tendințele analitice, de pildă, sînt efecte ale contactului. În cele din urmă, asistăm la eliminarea elementului idiomatic propriu fiecăreia dintre structurile aflate în interacțiune.

Conceptele de *bilingvism* şi *multilingvism* sînt fundamentale în teoria contactelor dintre limbi. De fapt, adeseori se consideră că studierea bilingvismului constituie scopul principal al cercetărilor consacrate contactelor lingvistice. Într-adevăr, contactul dintre două sisteme se produce în cadrul comunităților bilingve. Abaterile de la normele limbilor în contact au fost numite, de reprezentanții Cercului Lingvistic Praghez şi apoi de U. Weinreich, *interferență*[12]. Interferența este adaptarea reciprocă a limbii vorbitorului şi interlocutorului, ceea ce duce la modificarea corespunzătoare a normelor literare proprii limbilor aflate în contact. Manifestîndu-se în fonologie, gramatică şi vocabular, aceste abateri depăşesc apoi cadrul comunităților bilingve (sau multilingve).

Contactele lingvistice, deci procesele de interferență (stadiul actual sau viitor) şi *convergență* (stadii trecute), trebuie studiate în sincronie şi diacronie[13]. Dacă procesul de asimilare a celei de a doua limbi la copii a fost bine dirijat, la această vîrstă interferența lingvistică este minimă. În cazul proceselor de interferență lingvistică activă, funcțiunea comunicativă a limbii joacă un rol esențial (în codificare şi decodificare, cu alte cuvinte, în realizarea cu succes a comunicării).

---

[11] Cf., de pildă, cazul limbii latine, care s-a impus în toate provinciile Imperiului Roman, eliminînd idiomurile autohtone.

[12] Vezi capitolul special, şi anume al treilea din *NL VI*, p. 227-274.

[13] Cf. şi *NL VI*, V. Ju. Rozencveig, *Jaz. kontakty*.

Scanned with OKEN Scanner

Numim bilingvi acele persoane care trec de la limba A la limba B, cînd au de comunicat ceva vorbitorilor acesteia din urmă. De cele mai multe ori, una din aceste limbi este *maternă* (prima învățată), iar cealaltă – deprinsă ulterior (sau a doua învățată). În principiu, *multilingvismul* ar fi o totalitate de bilingvisme. Trebuie reținut faptul că, în cazul contactului lingvistic, interesează *bilingvismul* (respectiv *multilingvismul*) colectiv.

Problemele cu caracter științific (teoretic) și practic privind *bilingvismul* și multilingvismul preocupă, mai ales în ultimii ani, foarte intens pe specialiștii din diferite țări. Dintre autorii care au publicat, în diferite limbi, monografii și studii importante în acest domeniu, sînt de pomenit: H. Becker, *Der Sprachbund* 1948, V. Vildomec, cu o monografie despre multilingvism, *Multilingualism*, 1953, U. Weinreich, autorul unei cărți de răsunet referitoare la *limbile în contact*[14]; E. Haugen, cu o monografie despre bilingvism în America, *Bilingualism* ed. I 1956, ed. a II-a 1964; Ju. A. Žlutenko autorul unei monografii despre *contactele lingvistice*, 1966; E.M. Verescagin, care a publicat o carte despre *aspectele psihologic și metodic ale bilingvismului* (*Charakteristika*) 1969; o culegere de articole consacrată interacțiunii lingvistice a apărut în același an; A. Jacikevičius care, în 1970, a tipărit o monografie despre *psihologia multilingvismului* și, în sfîrșit, mai recenta culegere de articole (1972), dedicată problemelor *bilingvismului și multilingvismului* (PDM).

Cine se ocupă cu astfel de chestiuni are, în primul rînd, obligația să depisteze, să verifice și să parcurgă o *vastă* bibliografie[15]. Într-adevăr, nu numai lingviștii, ci și psihologii, pedagogii, literații, istoricii, etnografii, antropologii, sociologii și filozofii și-au adus, aici, contribuția lor – de mai mare sau mai mică însemnătate –, și-au expus concepțiile sau punctele de vedere, folosind pentru aceasta material din cele mai variate limbi de pe glob. În fine, pare clar că a-

[14] Ed. I 1953; ed a II-a, 1963.

[15] Vezi lista de la sfîrșit; ea nu este însă exhaustivă.

Scanned with OKEN Scanner

proape nimeni nu este în stare să asimileze un număr aşa de mare de discipline pentru a înţelege sau a discuta problemele bilingvismului şi ale multilingvismului în cadrul contactului dintre limbi (identificarea interlingvistică, interferenţa, integrarea şi gradul de influenţă exercitat de o limbă asupra alteia etc.).

În comparaţie cu bilingvismul, multilingvismul este un fenomen mult mai rar întîlnit. În orice caz, el nu constituie un fenomen de masă. Pe de altă parte, nici numărul poliglo̧ilor, care să cunoască bine 20-30 limbi, nu este prea mare[16]. Să-i amintim pe: Mitrydate, G. Mezzofenti, J.J. Scaliger, J.H. Klaproth, R.K. Rask, A.A. Šachmatov, Fr. Champollion, M. Lidzbarski, M. şi Charles Berlitz, E. Krebs, H. Schliemann, A. Gawroński, C. Tagliavini ş.a. Multilingvismul trebuie cercetat mai ales în aspectele lui lingvistice şi psihologice.

Problemele bilingvismului (şi multilingvismului) au o mare importanţă socială, teoretică şi practică. După cum am mai spus, în prezent iau o deosebită amploare cercetările teoretice privind bilingvismul. Astfel, în Canada funcţionează un centru internaţional de studiere a bilingvismului. În cazul bilingvismului, mai importante par a fi:

1. implicaţiile lui sociale;
2. definiţia bilingvismului, aspectele cercetării şi tipurile lui;
3. specificul interferenţei lingvistice; ea trebuie urmărită la nivelul diferenţelor tipologice şi la cel al asemănărilor tipologice din structura ambelor limbi: nivelul fonetic, morfologic, sintactic, stilistic şi lexico-semantic[17];
4. funcţiunile sociale ale bilingvismului.

Bilingvismul constituie, de bună seamă, una dintre cele mai importante probleme sociolingvistice. Unii specialişti consideră, în mod greşit, că bilingvismul ar fi numai de competenţa psihologiei;

---

[16] Vezi de ex. lucrarea lui W.P. Cienkowski, p. 252 şi urm.

[17] Acest ultim nivel este cel mai complicat şi mai greu de cercetat.

Scanned with OKEN Scanner

în realitate el aparține, prin întregul ansamblu de fapte, în primul rînd, lingvisticii (mai precis, *sociolingvisticii*). În PDM, majoritatea autorilor vorbesc de 4 aspecte sub care poate fi examinat bilingvismul:

1. aspectul *pur lingvistic*, cînd atenția este concentrată, cu precădere, în direcția însușirii perfecte a structurii celor două limbi;
2. *sociolingvistic*, unde accentul cade pe interacțiunea dintre indivizii care vorbesc două limbi și pe înțelegerea textului scris.
3. aspectul *pedagogic*;
4. aspectul *psihologic*.

Cea mai dificilă rămîne problema *definirii* bilingvismului[18]. Ca fenomen de masă, bilingvismul apare, de regulă, în urma dezvoltării societății, a stabilirii de raporturi economice și culturale cu caracter permanent între populații vorbind limbi diferite. O altă cauză obiectivă a extinderii bilingvismului o constituie contactul teritorial între popoare sau conviețuirea lor pe un spațiu limitat. Bilingvismul există ca *proces*: el apare și se dezvoltă, nu reprezintă ceva gata făcut.

În cazul *individului bilingv*, sînt angajate chestiuni referitoare la memoria acestuia, aptitudinea lui lingvistică, vîrsta la care asimilează a doua limbă, motivarea uzului, experiența în folosirea ambelor limbi, coexistența sistemelor, efectul asupra intelectului, personalitatea și formarea caracterului.

Cît privește *comunitatea bilingvă*, aici trebuie studiate, mai întîi, premisele și tradițiile unor asemenea comunități, iar apoi funcțiunile limbii în grupurile sociale, ipostazele lingvistice, bilingvismul și asimilarea culturii, problemele minorității naționale și politica oficială, educarea copiilor bilingvi.

---

[18] Vezi și cele spuse *supra*, dar și *infra*; de notat că aceasta este și problema cea mai controversată în articolele publicate în PDM.

Scanned with OKEN Scanner

Bilingvismul poate fi cercetat cu metode lingvistice şi extralingvistice[19]. Trebuie spus că analiza mecanismului care generează fapte de limbaj în condiţiile psihologiei multilingvismului prezintă aspecte extrem de complicate şi de controversate ce nu pot fi lămurite decît prin efortul conjugat al specialiştilor din diverse domenii ale cunoaşterii. Fiind vorba de contactul dintre două sau mai multe limbi în acelaşi psihic uman, este necesar să apelăm, neapărat, la datele *psiholingivsticii*, această disciplină de graniţă[20].

În psihologia actuală a învăţării limbilor, un loc important revine problemelor de bilingvism şi multilingvism. Astfel, în cadrul bilingvismului copiilor de vîrstă preşcolară, o mare atenţie trebuie acordată asimilării limbii materne (prima învăţată), organizării bilingvismului şi multilingvismului prematur. Căci el poate fi spontan, cu avantajele şi dezavantajele lui. Învăţarea limbilor în şcoli ridică şi ea probleme grele: aşezarea bazelor pentru studierea limbii comune (de circulaţie), teoria predării limbilor, metodica învăţării lor, cercetarea procedeelor de asimilare a celei de-a doua limbi, predarea vocabularului, selectarea cuvintelor şi utilizarea lor în grupuri, expresii şi propoziţii, formarea gramaticii funcţionale a celei de-a doua limbi, interacţiunea limbilor în cadrul bilingvismului constituit în şcoli. În cazul adulţilor, studierea independentă a limbilor pune, de asemenea, probleme deosebite.

Considerate în dinamica lor, fenomenele specifice bilingvismului şi multilingvismului impun cercetarea legilor psihologice ale traducerii, realizarea comenzilor, memoria verbală, relaţia dintre limbă şi gîndire, interacţiunea limbilor. Lingvistul şi psihologul au obligaţia să descopere legile specifice bilingvismului şi multilingvismului (de ex., legile privind învăţarea limbii străine, memorarea şi comutarea informaţiei în mai multe limbi, dezvoltarea traducerii, declanşarea unor reacţii senzoriale şi motorice în funcţie de comen-

---

[19] În privinţa metodelor de analiză lingvistică în genere vezi *Tratat* şi, îndeosebi, *OJa*, 1973.

[20] Despre ea vezi T.S. Cazacu, *Introducere*, id., *Lecturi*.

Scanned with OKEN Scanner

zile date în diferite limbi, interacțiunea dintre limbi etc.). Deși învățarea limbilor (la copiii de vîrstă preșcolară, apoi în școală și ulterior, independent, la adulți) are loc în condiții diferite, acestea numai diminuează sau, dimpotrivă, accelerează procesele care duc la multilingvism. Legile psihologice fundamentale ale multilingvismului se manifestă în psihicul individual ca invariante.

Aparatul psihofiziologic al copilului are posibilitatea de a asimila concomitent nu numai limba maternă, ci și alte limbi. Într-adevăr, învățînd o limbă, el își mărește potențele de a asimila alte limbi, căci dispune de acum de capacitatea de a asocia semnele sonore cu reprezentarea obiectelor din realitate, poate exprima raporturile dintre obiecte prin șiruri de cuvinte și fraze, capătă deprinderea de a-și planifica comportamentul verbal și devine apt de a exprima idei prin mijloace lingvistice diferite. În acest sens, formarea bilingvismului și a multilingvismului reprezintă un fenomen cu totul firesc.

Asimilarea elementelor noii limbi este dictată de contradicțiile ce există între exigențele mediului înconjurător multilingv sau ale școlii și posibilitățile individului. Elementele fiecărei limbi formează în psihic un sistem aparte de asociații intraverbale. Părțile componente ale acestui sistem au tendința de a se asocia direct cu anumite sfere ale cîmpurilor semantice. Regulile de grupare a elementelor (cu alte cuvinte, gramatica funcțională) nu pot ține pasul cu acumularea faptelor de limbaj. În comportarea verbală aceasta se exprimă prin stadiul agramatical, în faza de asimilare a noii limbi, iar ulterior, prin greșeli de acord, explicabile, pe de o parte, prin generalizarea pripită a fenomenelor gramaticale ale limbii noi, pe de alta, prin transferul unor reguli ale gramaticii funcționale, specifice limbii asimilate anterior.

În multilingvism, asistăm la formarea unui sistem autonom pentru fiecare limbă învățată, legătura acestor sisteme cu sistemele de sensuri și cîteva tipuri de relații mutuale. În plus, în psihicul multilingvului trebuie să existe un aparat special de comutare a informației dintr-un sistem în altul, aparat care asigură comportamentul

Scanned with OKEN Scanner

verbal în fiecare limbă în parte, în funcție de detaliile structurilor lingvistice cu care vorbitorul operează rînd pe rînd.

Modul de abordare a problemelor multilingvismului poate să difere. Astfel, potrivit concepției împărtășite de unii autori, în procesul de asimilare a limbilor noi se formează sisteme de sensuri și procedee de gîndire speciale pentru fiecare limbă. După A. Jacikevičius[21] nu există două tipuri de *multilingvism (subordonat și coordonat)*[22], deoarece multilingvismul subordonat nu constituie decît momente izolate de formare a multilingvismului coordonat. În afară de aceasta, acceptînd diviziunea de mai sus, ar însemna să acceptăm că termenul *coordonat* denumește existența separată a sistemelor de asociații intraverbale în fiecare limbă, și nu prezența unui echilibru sau a unei egalități a limbilor în psihicul individual. Într-adevăr, realitatea demonstrează cu fapte concrete că, din cauza experienței diferite în utilizarea fiecărei limbi, un asemenea echilibru este iluzoriu.

Studierea implicațiilor psihologice ale bilingvismului și multilingvismului permite formularea unor idei și concluzii (verificate pe cale experimentală) importante cu privire la dirijarea conștientă a acestor fenomene. Sub aspect strict lingvistic, bilingvismul este, de cele mai multe ori, cercetat și prin prisma înrudirii sau neînrudirii dintre cele două limbi, atenție deosebită acordîndu-se particularităților tipologice, specificului pe care îl capătă procesul de interferență și gradului de cunoaștere a ambelor limbi.

Pînă în prezent foarte puțin a fost cercetat aspectul *sociolingvistic* al bilingvismului și multilingvismului. Aici poate fi vorba de:

1. studierea limbii materne în școală: scopul urmărit este, evident, unul practic: asimilarea vocabularului, gramaticii și foneticii limbii literare;
2. studierea limbilor din rațiuni științifice (de exemplu, cercetarea lor comparativ-istorică, comparativ-tipologică etc.);

---

[21] Vezi *op. cit.*

[22] În primul caz, sistemul lingvistic este încălcat, dimpotrivă, în cel de al doilea, sînt respectate integral registrele limbilor învățate sau asimilate ulterior.

Scanned with OKEN Scanner

3. studierea limbilor străine în scopuri practice (în şcoli, universităţi), folosirea bilingvismului în scopuri ştiinţifice, în relaţiile internaţionale etc. (pregătirea corespunzătoare a specialiştilor, a traducătorilor).

În mod firesc, cunoaşterea celei de-a doua limbi diferă de la individ la individ. Foarte rare sînt cazurile cînd cineva cunoaşte, în aceeaşi măsură, ambele limbi. Tipurile de bilingvism sînt foarte variate. Astfel, în *RJaN*[23], găsim menţionate nu mai puţin de 11 feluri de bilingvism. În afară de aceasta, autorii lucrării citează încă două tipuri de bilingvism, şi anume bilingvismul în uz la persoanele care vorbesc limbi artificiale şi jargoane, şi bilingvismul purtătorilor de limbi înrudite şi neînrudite[24]. Tot acolo se arată că varietatea tipurilor de bilingvism poate fi divizată în două mari grupe:

1. tipuri de *bilingvism în contact* şi
2. tipuri de *bilingvism ce nu este în contact*.

Bilingvismul zis *în contact* ia naştere acolo unde vorbitorii diferitelor limbi conviețuiesc. De regulă, acest tip de bilingvism este mai stabil, mai constant. De obicei, el se transmite din generaţie în generaţie. Tipul de bilingvism la care ne-am referit aici creează condiţii favorabile pentru declanşarea unor procese ce duc la înlocuirea limbii.

Celălalt tip de *bilingvism* apare *la distanţă*, cu alte cuvinte, ca mijloc de comunicare între vorbitori de proveniență aloglotă aflaţi într-o anumită ţară sau ca urmare a studierii acelei limbi în şcoli, universităţi, instituţii specializate etc. Este tipul de bilingvism (şi multilingvism) pe care l-am considerat ceva mai pe larg cu prilejul discuţiei purtate în jurul implicaţiilor psihofiziologice ce intervin în procesul de asimilare a celei de-a doua (a treia etc.) limbi. În principiu, bilingvismul la distanţă este mai artificial decît cel în contact.

---

[23] Vezi p. 220 şi urm.

[24] Vezi p. 221.

Scanned with OKEN Scanner

De regulă, bilingvismul la distanţă nu se transmite din generaţie în generaţie şi nu duce la impunerea unei limbi în dauna alteia.

Cele două tipuri de bilingvism pot fi numite şi astfel: primul, *mixt*[25] sau *amestecat*, al doilea – *diferenţiat* (*neamestecat*). În acest ultim caz, cea de-a doua limbă este învăţată în şcoală, unde, treptat, sînt prezentate regulile de corespondenţă dintre elementele limbii materne şi cele ale limbii studiate. În acest cadru, evident, este asigurat un sistem raţional de consolidare a corespondenţelor respective în memorie. Cu timpul, aici interferenţa lingvistică scade, făcînd loc comutării corecte de la o limbă la alta. În problema urmărită de noi interesează cazul *bilingvismului mixt*, constituit în procesul studierii individuale. Cele două limbi alcătuiesc în conştiinţa vorbitorilor un singur sistem de categorii, reglat în aşa fel, încît unui element dintr-o limbă îi corespunde un echivalent în cealaltă. Aici interferenţa lingvistică progresează, cuprinzînd zone din ce în ce mai largi, ceea ce duce la formarea unei limbi cu un plan al conţinutului, dar cu două planuri ale expresiei, situaţie calificată de Ščerba drept *langue mixte à deux termes*[26].

Psihologii americani S.M. Ervin şi C.E. Osgood vorbesc de un bilingvism compus (engl. *compound*) sau *amestecat*, cînd are loc trecerea de la o limbă la alta, şi de un *bilingvism coordonat* (engl. *coordinate*), cînd fiecare din cele două limbi există separat în individul bilingv. După cum am mai spus, A. Jacikevičius nu este de acord cu o atare clasificare[27].

Metoda structural-tipologică în cercetarea sistemelor proprii limbilor în contact este expusă, în primul rînd, în lucrările lui U. Weinreich, H. Vogt şi E. Haugen. Îndeosebi, teoria contactelor lingvistice a elaborat în detaliu doar procedeele de analiză şi descriere a

---

[25] Termen introdus de L.V.Ščerba.

[26] *IRJaF* I, p. 48. În ceea ce priveşte problematica mecanismelor psiholingvistice ale bilingvismului şi multilingvismului, vezi şi E.M. Vereščagin, *op. cit.*; A. Jacikevičius, *op. cit.*

[27] Autorul are în vedere *psihologia multilingvului.*

Scanned with OKEN Scanner

interacțiunii dintre limbi la nivel fonologic[28]. În urma proceselor de bilingvism și multilingvism apar unele legi generale, fenomene comune și asemănătoare, în special în materie de vocabular, sintaxă, stilistică și semantică. Trebuie precizat că nu fonemele, morfemele sau lexemele, considerate izolat, ci *sistemul* acestor unități, propriu limbilor în contact, urmează a fi supus analizei lingvistice. Astfel, la nivel fonologic, trebuie confruntate trăsăturile diferențiate și regulile de distribuție a fonemelor.

Interferența se manifestă deosebit de intens, în cazul contactelor dintre sistemele morfologice ale limbilor foarte diferite ca structură. Convergența are loc însă și atunci cînd limbile în contact posedă o morfologie bogată. Sistemul limbilor în contact este supus simplificării, flexiunea fiind înlocuită prin procedee lexicale și sintactice[29].

Interferența în cadrul lexicului fundamental determină, într-o mare măsură, convergența limbilor în contact și poate duce, așa cum s-a întîmplat, de pildă, în Peninsula Balcanică, la formarea de *uniuni lingvistice*[30].

2.2. **Despre uniuni lingvistice în general**

Prin *uniune lingvistică* (engl. *language union, glottal union, regional association of languages,* fr. *union linguistique, alliance de langues,* germ. *Sprachbund*, r. языковой союз, sp. *alianza* sau *asociación de lenguas*) înțelegem gruparea limbilor după trăsături asemănătoare în structura lor sintactică, morfologică și fonologică, în derivare, vocabular, care spre deosebire de familiile de limbi (caracterizate, în primul rînd, prin morfeme și cuvinte din lexicul fundamental avînd origine comună), au fost dobîndite ori s-au format, treptat, sub influența acelorași factori geografici și cultural-istorici.

---

[28] Vezi și *OJa* 1973.

[29] Vezi și *OJa* 1973..

[30] Vezi discuția care urmează.

Scanned with OKEN Scanner

Cauza principală care duce la formarea uniunilor lingvistice o constituie *interferența*[31] sau *contactul* și *convergența* lingvistică, cu alte cuvinte, diverse tipuri de *bilingvism* sau *multilingvism* datorate *substratului, adstratului*[32].

> *"L'union linguistique* – spune un specialist – *ne représente donc que l'évolution vers une intégration, mais arrêtée à mi-chemin. Ce fait explique tout: les traits communs spécifiques, l'inégalité de leur répartition géographique (le degré différent dans les diverses régions), l'homogénéité et la diversité de leur origine"*[33].

Ceva mai departe, același autor scrie[34]:

> *"Par conséquent le terme union linguistique est absolument nécessaire pour désigner l'évolution homogène de langues différentes qui embrasse non seulement le lexique, mais aussi la phonétique, la morphologie, la syntaxe et la formation des mots".*

Conceptul de *uniune lingvistică,* atît de important, în prezent, în lingvistica generală, este unul dintre cele fundamentale, impuse de Cercul Lingvistic Praghez, concept formulat pentru prima oară (în anul 1928) de N.S. Trubetzkoy. Neolingviștii (în special G. Bonfante) au dat, în schimb, acestui termen o accepție mult prea largă, pornind de la ideea, greșită, că nu există frontiere lingvistice nici între franceză, provensală și catalană, de pildă, și nici între franceză și germană, germană și cehă, rusă și finlandeză etc. Problema se pune însă altfel:

---

[31] Titlurile unor lucrări îl pot induce, uneori, în eroare pe cel care, mai puțin inițiat, consultă o fișă de bibliotecă. De ex., cartea lui S. Stati, *Interferențe*, nu abordează, în ciuda titlului, așa cum apare el pe copertă și supracopertă, probleme privind contactele lingvistice propriu-zise, ci are în vedere istoria relațiilor lingvisticii cu alte științe, cum bine se precizează în subtitlu.

[32] În legătură cu aceste concepte vezi amănunte *infra.*

[33] Vl. Georgiev, PFLB, p. 8.

[34] Vezi *loc.cit.*

Scanned with OKEN Scanner

"În timp ce frontierele între limbi (de familii diferite sau chiar aparţinînd aceleiaşi familii) sînt, în general, nete (suprapunîndu-se, de regulă, cu frontierele între state), frontierele între două unităţi dialectale (grai, subdialect, dialect) sînt constituite dintr-un fascicul de isoglose *în care se concentrează limitele unei* serii *de particularităţi (fonetice, morfologice, lexicale, sintactice, intonaţionale etc.) care opun, diferenţiază două graiuri sau dialecte.*

Graiul, dialectul (şi frontierele respective) pot fi descrise şi în termenul de concentraţie maximă (grai, dialect), şi de concentraţie minimă *(frontiere)."*[35]

Factorul geografic, trebuie, desigur, aşezat şi el la baza clasificării limbilor, concepţie expusă mai întîi de J. Schmidt în cunoscuta teorie a valurilor, dezvoltată, modificată şi îmbogăţită ulterior de J. Gilliéron şi neolingvişti; minus exagerările acestora din urmă, ca şi unele din exagerările lui Trubetzkoy[36].

În anul 1872, J. Schmidt publică, la Weimar, o lucrare consacrată înrudirii limbilor indo-europene[37]. Analizînd asemănările parţiale între diferitele grupuri care constituie această familie lingvistică, Schmidt demonstra, pe de o parte, inconsistenţa clasificării limbilor în ramurile *asiatică-europeană de sud şi nord-europeană* (A. Schleicher), iar pe de alta, distincţia operată de A. Fick între o presupusă unitate *europeană* şi o alta *asiatică*. Schmidt arată, cu exemple concludente, că există relaţii (în materie de vocabular, gramatică şi fonetică) care unesc fiecare grup lingvistic cu toate celelalte. Aceste relaţii nu puteau fi reduse la schema *arbore* [*Stammbaumtheorie*] confecţionată de Schleicher. O mare atenţie acordă Schmidt cercetării raporturilor dintre limbile balto-slave, germanice şi indo-iraniene. Analiza întreprinsă de el scoate la iveală cît de complicată este reţeaua de particularităţi dialectale specifice limbilor înrudite. Între altele, Schmidt relevă că nu putem separa limbile balto-slave nici

---

[35] V. Russu, *Introducere în studiul graiurilor româneşti*, p. 81.

[36] Vezi *infra (Mysli)*.

[37] *Die verw.*

Scanned with OKEN Scanner

de cele germanice, dar nici de ramura indo-iraniană şi examinează balto-slava ca *verigă organică*, între limbile indo-iraniene şi limbile germanice. În acelaşi timp, el precizează că baltica seamănă mai mult cu germanica, iar slava cu indo-iraniana[38]. Tot aşa, greaca constituie puntea de legătură între limbile indiene şi cele italice, la rîndul lor, limbile italice sînt în contact cu celtica[39], celtica cu germanica ş.a.m.d. În concluzie, toate limbile indo-europene se leagă una de alta prin relaţii de continuitate neîntreruptă.

Pe această idee este clădită *teoria valurilor* după Schmidt: deja în faza ei veche, indo-europeana era răspîndită pe un teritoriu vast. În unele puncte, situate în interiorul spaţiului unde se vorbea această limbă unitară, puteau să apară, din cînd în cînd, inovaţii fonetice, gramaticale sau lexicale. Schmidt asemăna extinderea fenomenelor respective cu undele ce se răspîndesc pe suprafaţa apei. În drumul lor, inovaţiile formate în modul schiţat mai sus se încrucişează unele cu altele. Nu se poate, deci, vorbi de o scindare succesivă a unităţii lingvistice indo-europene în grupuri mai mici, ci de tranziţii treptate, aproape imperceptibile, între dialecte care nu au graniţe fixe. Constituirea frontierelor ce despart, în epoca istorică, limbile indo-europene ar fi un rezultat al izolării lor ulterioare. Înrudirea lingvistică nu reprezintă, după Schmidt, decît urme ale acestei vechi reţele de treceri neîntrerupte, în formă de valuri, proprii întregului teritoriu pe care se vorbea indo-europeana comună. Mai trebuie spus că lingvistul german vede în repartiţia geografică a indo-europenilor din perioada tîrzie a istoriei lor un reflex direct al unor stări arhaice.

Fără îndoială, formarea limbilor indo-europene presupune şi existenţa unor procese de concentrare, integrare a limbilor şi dialectelor înrudite, fenomen ce depinde de constituirea uniunilor sociale (triburi, popoare) în trecutul îndepărtat. În marea lor majoritate, aceste grupări etnice erau înrudite între ele, dar nu este exclus ca ele

---

[38] În special cu iraniana, vezi şi lucrările lui A. Vraciu, Bibliografie.

[39] Vezi şi A. Vraciu, *ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

să fi fost şi neînrudite genetic. Desigur, procesele de diferenţiere (diversificare), amestec şi interferenţă au influenţat evoluţia limbilor indo-europene. Tabloul, atît de complex, al corespondenţelor fonetice, gramaticale şi lexicale, ce caracterizează interrelaţiile diverselor grupuri de limbi indo-europene, reflectă, pe lîngă procesele de fărîmiţare dialectală a triburilor şi populaţiilor vechi, şi procese de interacţiune îndelungată între limbi, fenomen neglijat de Schmidt. Evident, datorită expansiunii triburilor, şi teritoriul ocupat anterior de diverse grupuri indo-europene trebuia să fie mereu altul, ceea ce nu putea să nu aibă repercusiuni asupra dezvoltării raporturilor lingvistice dintre ele. În orice caz, dialectologia indo-europeană este obligată să ţină seama de interacţiunea dintre diferite grupuri de limbi indo-europene, proces care a dus nu numai la constituirea înrudirii genetice, ci şi la apropierea lingvistică în urma contactului cu idiomuri alogene.

De altfel, şi P. Kretschmerr[40] a admis că extinderea unor particularităţi dialectale (de ordin fonetic, gramatical şi, îndeosebi, lexical) s-a putut produce, de timpuriu, în cadrul uniunilor tribale contigue.

La Primul Congres Internaţional al Lingviştilor (Haga, 1928), Trubetzkoy opune conceptul de *uniune lingvistică* [*Sprachbund*] celui de *familie de limbi* [*Sprachfamilie*]. Distincţia operată este foarte clară[41]:

> "*Unter den Sprachgruppen sind zwei Typen zu unterscheiden: Gruppen, bestehend aus Sprachen, die eine grosse Ähnlichkeit in syntaktischer Hinsicht, eine Ähnlichkeit in den Grundsätzen des morphologischen Baus aufweisen, und eine große Anzahl gemeinsamer Kulturwörter bieten, manchmal auch äußere Ähnlichkeit im Bestande der Lautszsteme, – dabei aber keine systematische Lautentsprechungen, keine Übereinstimmung in der lautlichen Gestalt der morphologischen Elemente und keine gemeinsamen Elementarwörter besitzen,* – solche Sprachgruppen nennen wir Sprachbunde.

[40] *Einleitung.*

[41] Vezi *Actes* I, p. 18.

Scanned with OKEN Scanner

Gruppen, bestehend aus Sprachen, die eine beträchtliche Anzahl von gemeinsamen Elementarwörtern besitzen, Übereinstimmungen im lautlichen Ausdruck morphologischer Kategorien aufweisen und, vor allem, konstante Lautentsprechungen bieten, – solche Sprachgruppen nenne wir Sprachfamilien.

So gehört z.B. das Bulgarische einerseits zur slawischen Sprachfamilie (zusammen mit dem Serbokroatischen, Polnischen, Russischen, u.s.w.), andererseits zum balkanischen Sprachbund (zusammen mit dem Neugriechischen, Albanesischen, und Rumänischen).

Diese Benennungen, bezw. diese Begriffe sind streng auseinanderzuhalten. Bei der Feststellung der Zugehörigkeit einer Sprache zu einer gewissen Sprachgruppe muß der Sprachforscher genau und deutlich angeben, ob er diese Sprachgruppe für eine Sprachfamilie hält. Dadurch werden viele voreilige und unvorsichtige Äußerungen vermieden."

Mai tîrziu Trubetzkoy[42] revine asupra chestiunii cu completări şi precizări esenţiale. El arată că nu dispunem de argumente care să ne oblige a admite existenţa unei limbi indo-europene comune, din care să se fi dezvoltat idiomurile care compun această familie. Evoluţia s-a putut produce şi altfel: iniţial, indo-europenii vorbeau limbi diferite, şi numai ulterior, datorită unui contact permanent, influenţelor reciproce şi împrumuturilor, idiomurile au căpătat multe trăsături comune, fără însă ca acestea să coincidă integral.

Dezvoltarea limbilor este şi divergentă, şi convergentă, iar uneori, menţionează Trubetzkoy, cele două procese nici nu pot fi separate tranşant[43]. O familie lingvistică poate fi rezultatul evoluţiei pur divergente sau pur convergente, dar şi consecinţa ambelor procese. Tipul de relaţii care unesc între ele limbile slave s-a constituit în urma divergenţei. În schimb, marea asemănare dintre ramura slavă şi cea baltică trebuie pusă, în primul rînd, pe seama convergenţei. Trubetzkoy remarcă, însă, că este greu de spus care limbă baltică

---

[42] Vezi *Mysli*, o comunicare prezentată la 14 decembrie 1936, în cadrul Cercului Lingvistic Praghez; a se vedea şi versiunea germană; *Gedanken*.

[43] Cf., de ex., evoluţia limbilor literare romanice.

Scanned with OKEN Scanner

stă mai aproape de idiomurile slave sau, dimpotrivă, care anume limbă slavă prezintă mai multe concordanțe cu idiomurile baltice.

După părerea lui Trubetzkoy, grupurile de limbi indo-europene nu sînt prea strîns legate unele cu altele. Spre deosebire de limbile turcice, semite sau bantu, fiecare ramură indo-europeană posedă numeroase elemente lexicale și gramaticale, pentru care nu găsim corespondențe în celelalte limbi din această familie. Este, deci, de presupus că familia indo-europeană s-a constituit în urma evoluției convergente a unor limbi, la origine neînrudite. Trubetzkoy consideră unilaterală atitudinea lingviștilor de pînă acum, deoarece ei au pus prea mare accent pe evoluția divergentă a limbii indo-europene comune, neglijînd sau ignorînd celălalt aspect. Așadar, la baza formării limbilor indo-europene, ar fi stat procese de amestec, contact al unor componente lingvistice eterogene. În legătură cu aceasta, Trubetzkoy menționează trăsăturile structurale pe care trebuie să le aibă o limbă pentru a putea fi încadrată în familia lingvistică indo-europeană. El avea în vedere trăsături *fonologice*[44], *morfonologice*[45] la care trebuie adăugată și o particularitate *morfologică*[46]. Fiecare din trăsăturile structurale pomenite se întîlnește, sporadic, și în alte limbi, dar numai în cele indo-europene ele sînt grupate la un loc. Pe de altă parte, trebuie precizat că absența identității materiale (morfeme, rădăcini etc.) constituie un indiciu că limba respectivă nu este indo-europeană. Așadar, particularitățile structurale presupun existența filiației lingvistice.

Pornind de la criteriul de mai sus, Trubetzkoy afirmă că o limbă poate deveni indo-europeană, după cum ea poate înceta de a mai fi indo-europeană. De la început au existat mai multe limbi indo-eu-

---

[44] Lipsa armoniei vocalice și faptul că numărul de consoane admise la inițiala cuvîntului nu este mai sărac decît cel din interiorul cuvîntului sau de la finală.

[45] Cuvîntul nu trebuie să înceapă neapărat cu rădăcina; flexiunea se realizează nu numai cu ajutorul sufixelor, ci și cu cel al alternanțelor vocalice în temă; în afară de alternanțele vocalice și cele consonantice joacă un rol morfologic.

[46] Subiectul verbului intranzitiv este tratat la fel cu cel al verbului tranzitiv, spre deosebire, evident, de limbile cu structura ergativală a propoziției.

Scanned with OKEN Scanner

ropene. Inițial, ele au constituit *o uniune lingvistică*, din care cu timpul s-a format o *familie de limbi*. Unele din ideile lui Schmidt și ale neolingviștilor sînt preluate de Trubetzkoy. Astfel, el acceptă *teoria valurilor*, elaborată de Schmidt, și spune că ea este aplicabilă nu numai dialectelor unei limbi sau grupurilor de limbi înrudite, ci și limbilor contigue neînrudite. Apariția limbilor indo-europene, deci a tuturor identităților materiale și formale (structurale), prin care ele se definesc, este rezultatul unui proces istoric îndelungat.

Limbile indo-europene ar constitui, după Trubetzkoy, veriga între idiomurile uralo-altaice, pe de o parte, și cele mediteraneene (caucaziene și semite), pe de alta. Problema raporturilor dintre familia indo-europeană și alte familii lingvistice fusese dezbătută deja la cel de-al II-lea Congres Internațional al Lingviștilor[47]. Raporturile dintre toate limbile pămîntului sînt imaginate de Trubetzkoy, acest mare lingvist, sub forma unui continuum, apt de a se descompune în *uniuni lingvistice*.

Un punct de vedere, asemănător în multe privințe cu cel al lui Trubetzkoy, a susținut și R. Jakobson[48], după care identitatea inițială stabilită de gramatica comparată nu reprezintă decît o stare de dezvoltare convergentă. Dacă așa vor fi stat lucrurile în cazul constituirii familiei lingvistice indo-europene, cu atît mai mult avem dreptul să vorbim de efecte ale contactului în cazul uniunilor apărute în urma interferenței și a fuziunii limbilor contigue neînrudite. Uniunile lingvistice constituie, în lumina discuției de pînă acum, o realitate.

Nu putem să nu amintim, în acest context, de *uniunea lingvistică eurasiatică*[49] descrisă în amănuntele ei caracteristice de R. Jakob-

---

[47] Vezi A. Cuny: *La famille indo-européene considerée dans ses raports avec le groupe chamito-sémitique*, în *Actes* II, p. 130-137; A. Sauvegeot: *Le problème de la parenté des langues indo-européenes et des langues ouraliennes*, ibidem, p. 137-140; discuții: p. 140-142.

[48] Vezi *Sur la théorie des affinités*.

[49] Care cuprinde și limba română; vezi E. Petrovici.

Scanned with OKEN Scanner

son[50]. Într-adevăr, autorul aduce argumente, foarte plauzibile, în favoarea unei unități de acest tip reprezentată de limbile din Europa și Asia ținînd de diverse familii lingvistice.

Nu este exclus ca înrudirea dintre limbile așa-zise *nostratice* (hamito-semite, cartvelice, indo-europene, uralice, dravidiene și altaice[51], să fie rezultatul unor contacte. Într-o expunere privind fonologia limbilor din Europa Centrală[52], Vl. Skalička releva trăsăturile care unesc, în această privință, ceha, slovaca și maghiara, definind sistemul lor în raport cu: uniunea lingvistică eurasiatică, uniunea lingvistică balcanică, limbile balcanice de vest și limba germană. El pornea de la observațiile lui R. Jakobson[53] care a arătat că ceha și slovaca, pe de o parte, maghiara, pe de alta, au multe elemente comune în domeniul fonologiei[54].

După Skalička, limbile cehă, slovacă și maghiară posedă și tendințe de dezvoltare similare. În ceea ce privește asemănările fonologice, el demonstrează că aici nu poate fi vorba de fenomene întîmplătoare. În acest cadru, extrem de interesante ni se par constatările și concluziile la care au ajuns E. Petrovici, A. Avram și E. Vasiliu privind limba română și dialectele ei. Într-o monografie, E. Vasiliu[55] conchidea (între altele):

> *"Ceea ce obișnuim să numim 'daco-română' sau 'graiuri daco-române' nu reprezintă așadar o unitate genealogică, ci o noțiune geografică și un caz de uniune lingvistică realizată prin contactul strîns dintre idiomurile vorbite pe acest teritoriu. Dialectele dacoromâne, heterogene din punct de vedere genealogic, ajung să evolueze către un tip dacoromân. Evoluția este deci de la diversitatea genetică spre unificarea tipologică".*

---

[50] Vezi, în special, *K charakteristike.*

[51] Pentru care vezi, îndeosebi, V.M. Illič-Svityč, *Opyt.*

[52] 1935; retipărită în PLK 1967, p. 84-87.

[53] Vezi *Remarques*, TCLP II (1929); *K charakteristike.*

[54] Corelație de cantitate, accent expiratoric pe prima silabă, sistem consonantic asemănător.

[55] *Fonologia*, p. 194.

Scanned with OKEN Scanner

Iar A. Avram, din a cărui lucrare *Cercetări* reproducem un pasaj ceva mai întins (p. 150-152), își încheie astfel expunerea:

"Vom încerca acum să stabilim care sînt asemănările și deosebirile dintre limba română, pe de o parte, și alte limbi (învecinate sau nu), pe de altă parte, din punctul de vedere al rolului fonologic al sonorității. Fără a dispune de date complete și amănunțite, putem să facem, totuși, cîteva constatări interesante.

Sonoritatea este pertinentă în toate limbile slave și în maghiară. Dimpotrivă, în multe limbi din apusul Europei, mai ales germanice, pertinentă este tensiunea și nu sonoritatea. După părerea lui Bertil Malberg, în franceză, vous l'achetez *se deosebește de* vous la jetez *numai prin faptul că în primul caz fricativa prepalatală este 'fortis', iar în cel de al doilea 'lenis'; în amîndouă pozițiile se pronunță o fricativă surdă (în* vous la jetez *consoana inițială a verbului – sonoră în* tu la jetez, *de exemplu – devine surdă prin acomodare regresivă).*

Existența unei opoziții de tensiune în spaniolă este admisă de Emilio Liorach pentru perechea de foneme /r̄/ /r/.

Giulia Porru susține că în italiană există și opoziția de tensiune (la oclusive), și opoziția de sonoritate (la africate și la fricativele /f/ și /v/).

Se constată, prin urmare, că în estul Europei, într-un mare număr de limbi din familii diferite, există o corelație de sonoritate, iar în vestul Europei, un alt grup de limbi posedă opoziții (sau corelația) de tensiune.

Interesantă ni se pare remarca lui L.F. Brosnahan, după care în grupul limbilor germanice de apus se poate observa de la est spre vest o descreștere a gradului de surditate a consoanelor 'fortes': în germană, acestea sînt lipsite de sonoritate, iar în engleza din America sînt, de obicei, sonore (mai ales în poziție de intervocalică); engleza din Marea Britanie și olandeza ocupă o poziție intermediară. Am putea spune, prin urmare, că în limbile germanice de apus sonoritatea devine din ce în ce mai importantă, de la vest spre est și trecînd în domeniul altor familii de limbi, constatăm că rolul sonorității devine și mai mare; ea trece pe primul plan, din punct de vedere fonologic, iar tensiunea devine element secundar, factor concomitent al sonorității.

Scanned with OKEN Scanner

Repartizarea definitivă a limbilor Europei în cele două arii fonologice va putea fi făcută numai după ce se va ajunge la un acord asupra rolului sonorității (respectiv, al tensiunii) în sistemele fonologice ale diverselor limbi. Nu toți lingviștii admit, de exemplu, că fr. /p/ se opune lui /b/ prin tensiune: unii consideră că în franceză există o corelație de sonoritate.

În ce privește limba română, am reușit, credem, să stabilim că ea face parte, împreună cu maghiara și cu limbile slave, din aria fonologică est-europeană a corelației de sonoritate".

Între limbile vest-europene există afinități, care, în anumite cazuri, ne dau dreptul să vorbim de o unitate a structurii acestora sau de paralelisme în dezvoltarea lor. Asemenea izoglose au fost relevate îndeosebi de A. Sommerfelt[56].

În egală măsură, se poate admite faptul că unele limbi slave, baltice și finice constituie, și ele, o *uniune lingvistică*. Este vorba de teritorii vecine, unde contactul e foarte vechi. Relațiile dintre populația finică și cea baltică, iar mai tîrziu slavă nu s-au limitat numai la împrumuturi. Un exemplu concludent îl oferă istoria imperativului lituanian cu morfemul *k (duok!* 'dă!', *vesk!* 'du!', *imk!* 'ia', *dirbk!* 'lucrează!' etc.) care stă izolat în indo-europeană, dar are analogii în rusă și finlandeză[57]. Aceasta este o inovație comună ruso-lituaniană care trebuie pusă în legătură cu formarea imperativului finlandez. Același lucru trebuie spus și în legătură cu complementul direct în nominativ, construcție ce apare în limbile finlandeză, estoniană, rusă, letonă și lituaniană, la care mai pot fi adăugate diverse fapte din toponomie și din sistemul fonetic al unor graiuri rusești[58]. În toate aceste cazuri, evident, sîntem obligați să luăm în

---

[56] Vezi și E. Petrovici, RS XIV (1967), p. 5-11; în special, p. 10: "*concordanțele vest-europene sînt probabil tot atît de numeroase ca cele constatate între limbile balcanice*".

[57] Vezi A. Vraciu, *Unele observații în legătură cu întrebuințarea substantivelor pluralis tantum în limbile baltice actuale, în finlandeză și rusă*, OR, p. 97-101.

[58] Pentru care vezi A. Vraciu, *SLG*, p. 75 și urm.

Scanned with OKEN Scanner

considerație și influența exercitată de substratul etnolingvistic în regiunea Mării Baltice și în Europa nord-estică.

2.3. **Uniunea lingvistică balcanică în special**

Pe teritoriul locuit, odinioară, de traci, daci, iliri și de alte vechi populații din Peninsula Balcanică s-au format și au evoluat, treptat, limbile și cultura albanezilor, bulgarilor, grecilor, românilor, sîrbilor, slovenilor și turcilor. În prezent, istorici, arheologi, lingviști, filologi și istorici ai artelor, folcloriști sînt, deopotrivă, interesați de studierea civilizațiilor din această parte a Europei.

Se poate, desigur, vorbi de *unitate*, dar și de diversitate în constituirea și dezvoltarea civilizațiilor balcanice, ca și de *unitate în diversitate* ori de *diversitate în unitate*. *Unitatea* vechii culturi în Balcani este un fapt indiscutabil. Dar *unitate* nu înseamnă *omogenitate*. Cum nota T. Vianu[59] *"l'unité est d'autant plus profonde quand elle domine et se fait jour à travers la diversité. L'unité de la culture balcanique ne doit donc pas recouvrir aux yeux du chercheur la variété qui la compose"*. Prin *contacte* de tot felul, în această zonă limitată, s-a creat un tip de *unitate* sui generis. Populații înrudite (traci, daci, iliri, greci etc.) au locuit, din timpuri imemorabile, spațiul carpato-danubian și balcanic. Acțiunea substratului, influența civilizațiilor greacă și latină, bilingvismul (și multilingvismul) explică, desigur, unele din particularitățile proprii limbilor balcanice de astăzi, particularități apărute în cursul istoriei.

> *"Limbile balcanice și anume: româna; bulgara, albaneza și neogreaca – într-o măsură mai mică și sîrbo-croata, turca otomană rămînînd izolată – fără a fi înrudite între ele, constituie, prin convieţuirea seculară a popoarelor care le vorbesc, o 'uniune lingvistică' (Sprachbund). Ele au în comun o serie de trăsături care conferă acestor limbi un aspect particular."*[60]

---

[59] *Actes* 1962, p. 13.

[60] Al. Rosetti, *ILR*, p. 203.

Scanned with OKEN Scanner

Deşi diferite ca origine, limbile română, bulgară, albaneză, greacă, la care uneori aderă, de asemenea, sîrbo-croata, slovena şi turca posedă multe trăsături comune (în structura gramaticală şi vocabular) care ne dau dreptul să vorbim despre o *unitate* (sau *comunitate*) *lingvistică*, care nu înseamnă însă nici *identitate*, dar nici *omogenitate*. Astfel, ca să dăm un singur exemplu foarte concludent, analiza genealogică a limbii române scoate în evidenţă, în primul rînd, caracterul latin al structurii ei.

> *"Oricît de mult s-a îndepărtat limba română de tipul latin şi oricît de mult s-ar mai îndepărta de el în cursul evoluţiei sale ulterioare, nimic nu se va schimba prin aceasta în raporturile de filiaţie dintre latină şi limba română, aceasta fiind pur şi simplu transformarea, potrivit împrejurărilor, a celei dintîi (cf. A. Meillet,* Linguistique historique et linguistique générale, *I, Paris, 1921, p. 80). Dacă, deci, latinitatea limbii române este un fapt incontestabil şi astăzi incontestat, nu este mai puţin adevărat că limba română conţine elemente care ne îndreptăţesc să o considerăm, pe alt plan, drept o limbă balcanică."*[61]

De altfel, cum am arătat şi vom mai arăta, nu există identitate absolută nici chiar în cazul unor balcanisme evidente (tocmai de aceea am accentuat, de la început, ideea de *unitate în diversitate* şi de *diversitate în unitate*), de unde rezultă că nu poate fi ignorată, sub nici un motiv, originalitatea fiecărei limbi în parte ca produs spiritual al poporului respectiv, legat printr-o anume filiaţie lingvistică de alte popoare[62]. Aceste lucru sînt sau trebuie să fie clare nu numai pentru specialist, ci pentru toată lumea, indiferent de prezenţa ori absenţa vreunui contact cu conceptul de lingvistică balcanică, şi, cum relevam mai sus (vezi cap. 1), balcanistul nu poate neglija rezultatele lingvisticii genealogice, iar reprezentanţii acesteia din urmă trebuie să se ocupe şi cu influenţele puse pe seama

---

[61] Al. Rosetti, *loc. cit.*

[62] Vezi, de ex., situaţia limbii române între limbile romanice care au origine comună – latina populară – sau a limbilor bulgară, macedoneană, sîrbo-croată ori slovenă în cadrul slav.

Scanned with OKEN Scanner

convergenței. Asemănările proprii limbilor balcanice sînt fapte de *convergență* (fr. *affinité linguistique*, engl. *linguistic acculturation*, germ. *Affinität, Akkulturation, Wahlverandtschaft*, sp. *afinidad linguistica*) explicabile prin factorul geografic (este vorba de teritorii contigue), strînse relații culturale, amestec de populații, bilingvism, multilingvism etc.[63] Într-adevăr, *comunitatea lingvistică balcanică* s-a format în urma contactelor reciproce produse între limbile din această zonă începînd din cele mai vechi timpuri[64].

Problema *uniunii lingvistice balcanice* este intim legată de problema genezei popoarelor din acest spațiu, începînd, deci, cu epoca primelor civilizații în Carpați, la Dunăre și Balcani. În cel de-al doilea mileniu î.e.n., în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice populația era foarte amestecată și nu este exclus ca limbile vorbite de diverse tipuri să fi început a se influența unele pe altele[65]. Se poate deci admite că primele semne ale viitoarei comunități lingvistice balcanice datează de acum. Acest element nu trebuie însă exagerat[66]. De bună seamă, baza reală a unității lingvistice balcanice a fost creată odată cu stăpînirea romană. O stăpînire a grecilor în întregul spațiu sud-est european n-a existat. În schimb, a existat o dominație a culturii grecești. Limbi de mare prestigiu cultural, greaca și latina au înlocuit, parțial, unele idiomuri vechi din Balcani[67]. De o puternică întrepătrundere a limbilor balcanice se poate vorbi din momentul venirii slavilor și al exercitării influenței turcești (în albaneză, bulgară, sîrbo-croată, română), cînd pretutindeni exista populație bilingvă și chiar trilingvă.

Comunitatea (= unitatea) lingvistică balcanică s-a constituit în cursul a trei milenii. Toate limbile (vechi: tracă, dacă, iliră, greacă;

---

[63] Vezi *supra*.

[64] Vezi *infra*, cap. V.

[65] Vezi de ex. *Illyriens et Daces*.

[66] Vezi T.V. Civ'jan, *Imja*, 1965.

[67] Vezi Al. Rosetti, *op.cit.*, p. 203 și urm.; I.I. Russu, *Lbtrdac, Illirii, Elemente, Dacia*; A. Vraciu, *SLG*, p. 91 și urm.; id. *Lbdacget*; cap. 5, 6 ale prezentei *Introduceri*.

Scanned with OKEN Scanner

noi: română, bulgară, albaneză, neogreacă etc.) au contribuit, în măsură mai mare sau mai mică, la crearea acestei uniuni. O omogenitate similară există, în Balcani, şi în ceea ce priveşte folclorul, arta şi literatura, cultura şi istoria. Aceasta înseamnă că studiile de balcanistică nu pot fi limitate numai la lingvistică, ci trebuie să abordeze şi aspecte istorice propriu-zise, arheologice, etnografice, folclorice etc., specifice popoarelor balcanice[68]. Pe larg, problemele lingvisticii balcanice au fost discutate, pentru întîia oară, la Primul Congres Internaţional de studii balcanice şi sud-est europene (Sofia, 26. VIII – 1 XI. 1966).

Fondatorul lingvisticii balcanice este considerat danezul Kr. Sandfeld. Pentru a desemna trăsăturile comune limbilor din Peninsula Balcanică, el folosea termenul de *unitate balcanică*, înlocuit ulterior de N.S. Trubetzkoy, prin altul, şi anume cel de *uniune lingvistică*[69]. Cazurile de *convergenţă*, care constituie substanţa *uniunii lingvistice*, se opun celor de *filiaţie*, studiate de *lingvistica genealogică* (comparativ-istorică) care are în vedere exclusiv *familiile* lingvistice[70]. În plan comparativ, limbile balcanice pot fi studiate genetic, în termenii lingvisticii spaţiale sau ai celei tipologice. De altfel, de aici au pornit cei care au formulat teoria uniunilor lingvistice (Trubetzkoy şi Jakobson).

Uniunea lingvistică balcanică s-a constituit pe baza unei comunităţi cultural-istorice apărute în urma relaţiilor reciproce, de foarte lungă durată şi deosebit de intense, în sînul populaţiilor din această zonă. După cum am mai spus, această comunitate se caracterizează prin similitudini, coincidenţe şi în materie de folclor (nu numai în teme, ci şi – ceea ce este mult mai important – în structură), cultură

---

[68] Printre cercetările mai noi în materie de folclor, elaborate dintr-o perspectivă comparată în aria balcanică, ar putea fi citate cele aparţinînd lui A. Fochi; vezi de ex. *Recherches*, 1972.

[69] Vezi *supra*.

[70] Deci, înrudite sub raportul originii lor; vezi *supra*.

Scanned with OKEN Scanner

materială şi spirituală, dar ea cuprinde, îndeosebi, interferenţe lingvistice la toate nivelurile, inclusiv cel semantic[71].

Uniunea lingvistică balcanică reprezintă un tip special de interacţiune lingvistică apărută în urma contactului între limbile situate, geografic, una alături de cealaltă[72]. Lucrările lui Trubetzkoy şi Jakobson au orientat cercetările de balcanistică pe drumul cel bun, deoarece ei preconizau, strict ştiinţific vorbind, că studiile în acest domeniu trebuie să aibă drept scop abordarea caracterului sistematic al faptelor. Cu alte cuvinte, acestea din urmă trebuie considerate nu ca ceva eterogen, ci ca structuri cu legi proprii. Este, credem, locul să amintim că neolingviştii[73] nu s-au preocupat de studierea structurii limbii, ci s-au mulţumit cu fapte izolate, alese în mod arbitrar (de pildă în materie de lexic).

În cercetarea fenomenelor specifice limbilor balcanice trebuie avute în vedere toate nivelurile (fonetic, morfologic, sintactic, lexical) structurii lor. Accentul nu poate, însă, cădea pe faptele de vocabular, căci ele sînt nesemnificative (puteau pătrunde şi în lipsa unui contact), ci pe morfologie şi sintaxă. Studierea acestor fapte trebuie plasată într-o perspectivă diacronică.

Comunitatea lingvistică balcanică se caracterizează prin particularităţi specifice[74].

1. Astfel, în componenţa uniunii lingvistice balcanice intră multe limbi şi dialecte eterogene care acoperă un teritoriu relativ restrîns;
2. prezenţa din abundenţă a contactelor lingvistice şi multilingvistice;
3. în Peninsula Balcanică a existat o mare varietate lingvistică[75];

---

[71] Vezi şi T.V. Civ'jan, *op.cit.*, p. 4-5.

[72] Vezi definiţia lui Trubetzkoy, reprodusă de noi mai sus, care este şi cea mai bună.

[73] Începînd cu M. Bartoli.

[74] Vezi şi T.V. Civ'jan, *op.cit.*, p. 15 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

4. în sfîrşit, în Peninsula Balcanică nu există o *lingua franca*; de fiecare dată, limba de comunicare este aleasă în funcţie de condiţiile concrete.

Uniunea lingvistică balcanică trebuie studiată cu *metode complexe* (nu este suficient să recurgem numai la *comparaţia tipologică*, ci sîntem obligaţi să aplicăm şi principiul *istorico-genetic*).

Trăsăturile esenţiale ale limbilor balcanice sînt proprii *sistemului (codului)*, cu alte cuvinte planului *paradigmatic*. Aceasta se explică prin faptul că nu planul *sintagmatic* (adică *textul*), ci resursele structurale ale limbii constituie baza actuală de comunicare. De altfel, potrivit cu definiţia clasică, mai mult etimologică, prin *paradigmă* trebuie înţelese modificările produse, în limbile de tip flexionar, în procesul declinării şi al conjugării. Aceasta este, de pildă, accepţia termenului dată de J. Marouzeau[76]. Traducătorul în limba rusă[77], N.D. Andreev, insistă însă în notă[78] asupra semnificaţiei pe care termenul a căpătat-o în lingvistica contemporană, unde prin *paradigmă* se înţelege *"totalitatea formelor flexionare ale unei anumite unităţi lexicale, indiferent dacă această totalitate este sau nu tipică"*. Ideea, în esenţă tradiţională totuşi, este exemplificată cu fapte din rusă, hindustani şi arabă. Diverse alte sensuri ale acestui termen sînt cuprinse în *Dicţionarul* lui E.P. Hamp, care introduce ideea de *mulţime* şi interpretează *paradigma* ca mulţime de forme iniţiale paralele şi forme rezultate din acestea (*Slovar'*, p. 145). De fapt, autorul nu este original – nu acesta este scopul lucrării sale –, ideea în cauză aparţinînd lui L. Bloomfield[79]. Alte definiţii care se dau

---

[75] Aici se vorbesc *limbi romanice* (româna, pînă la sfîrşitul secolului XIX-lea s-a vorbit şi dalmata, care a lăsat urme în numeroase dialecte croate), *slave* (bulgara, macedoneana, sîrbo-croata, slovena), *albaneza, greaca* (ramuri *indo-europene* reprezentate printr-un singur idiom) şi *turca*.

[76] *Slovar'*, p. 201.

[77] S-a avut în vedere ediţia a III-a, apărută la Paris în anul 1951.

[78] Vezi *loc.cit.*.

[79] *Language*, p. 223 şi urm., sau *Jazyk*, p. 241 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

termenului implică ideea că paradigmele pot avea diverse grade de abstractizare[80] şi pot fi deci echivalente cu şirul sau seria, cu alte cuvinte, cu o multitudine de forme[81]. Paradigma este, aşadar, alcătuită dintr-o mulţime de cuvinte înrudite avînd ca element comun tema şi toate afixele apte de a-i fi aplicate[82].

Prin paradigmă putem însă înţelege şi numai *una* din mulţimile închise de cuvinte; în acest ansamblu, cuvintele sînt înrudite între ele, dar se diferenţiază după formă şi sens, deosebirile de la o mulţime la alta fiind paralele[83].

Caracterul sistematic al limbii implică ideea că toate categoriile sînt indestructibil legate între ele şi capătă un sens după locul ocupat în ansamblu. Dacă vom numi seriile de forme, în care este cuprins un fenomen oarecare, *paradigme*, atunci proprietăţile acestor forme ce apar datorită corelaţiei dintre termenii paradigmei pot fi denumite, evident, *forme paradigmatice*[84]. Din cele spuse pînă acum reiese că:

1. în limbă avem şi forme negative sau indicatori formali zero;
2. şi cuvintele amorfe au formă;
3. în sfîrşit, în caracterizarea formei gramaticale nu trebuie să ne limităm doar la paradigma aşa-zisă flexionară (declinare, conjugare), ci şi la cea derivată[85].

În ceea ce priveşte *sintagma*, lucrurile sînt ceva mai complicate: părerile specialiştilor diferă foarte mult una de alta şi nu stă în intenţia noastră să ne oprim pe larg asupra lor. Vom nota doar că, pe de o parte, prin sintagmă se înţelege, potrivit concepţiei saussuriene[86], o îmbinare de două sau mai multe semne lingvistice care al-

---

[80] Vezi E.P. Hamp, *op.cit.*
[81] E.P. Hamp, *op.cit.*, p. 182.
[82] E.P. Hamp, *op.cit.*, p. 145.
[83] Vezi şi E.P. Hamp, *op.cit.*
[84] Cf. şi A.A. Reformatskij, *Vvedenie v jazykoznanie*, Moscova, 1955, p. 203.
[85] Cf. şi A.A. Reformatskij, *op.cit.*, p. 204.
[86] Vezi F. de Saussure, *Cours*, p. 170 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

cătuiesc un complex în cuvînt, expresie sau construcție, în partea de propoziție sau chiar în întreaga propoziție. Pe de altă parte, sintagma a mai fost definită ca:

1. structură bimembră alcătuită dintr-un determinat și un determinant;
2. grup de părți de propoziție contigue, caracterizate prin aceeași intonație și același rol sintactic.

În orice caz, raporturile care se stabilesc între aceste elemente sînt *raporturi sintagmatice*, spre deosebire de *raporturile paradigmatice*. De aici diferențierea făcută uneori de A. Sechehaye între *gramatica sintagmatică* și *gramatica asociativă*[87].

În *sintagmatică*, elementele limbii sînt considerate în corelațiile lor lineare (sau simultane), iar în *paradigmatică* – în corelațiile lor asociative (nesimultane, deci). Așadar, în paradigmatică unitățile limbii sînt examinate ca elemente ale unui *sistem (cod)*, fiind incluse în structuri, microstructuri sau subsisteme (categorii gramaticale etc.) organizate în memorie și legate între ele prin relații de opoziție, spre deosebire de sintagmatică, unde aceleași elemente se află în raporturi de contrast, cu alte cuvinte, unitățile limbii sînt asociate în conștiința vorbitorilor, dar ele nu pot fi asociate în actul de vorbire.

Desigur, *particularitățile de ordin gramatical* trebuie corelate, în primul rînd, cu axa paradigmatică. Examinate în acest mod, trăsăturile esențiale ale limbilor balcanice (articol postpus, contopirea genitivului cu dativul, formarea viitorului cu *volo*, dispariția totală a infinitivului sau tendința de a fi înlocuit prin conjunctiv etc.) constituie *modele* care reflectă însă actele de vorbire.

Fără îndoială, fenomenele în discuție sînt un rezultat al segmentării, bazate pe analiza efectuată asupra textului[88]. Spre deosebire

---

[87] Vezi J. Marouzeau, *op.cit.*, p. 268.

[88] Vezi W. Dressler 1973; T.A. von Dijk 1972; J.S. Petöfi 1975; P. Diaconescu 1977; C. Vlad 1977; A.G. Larin 1971; T.M. Nikolaeva 1977.

Scanned with OKEN Scanner

însă de foneme şi morfeme, care pot fi cercetate nu numai în aspectele lor sintagmatice, ci şi paradigmatice, faptele gramaticale relevate ca specifice limbilor balcanice alcătuiesc *clase* şi trebuie, deci, studiate în primul rînd la nivel paradigmatic, deşi elementele din care sînt constituite implică ambele tipuri de relaţii. Descrierea şi analiza acestor particularităţi trebuie să se realizeze nu numai în termenii *distribuţiei* şi ai *identificării*, ci şi în cei ai *procesului*. În fine, sîntem obligaţi să ţinem seama de faptul că aspectele *paradigmatic* şi *sintagmatic* ale fiecărei limbi se bazează pe caracterul neomogen al elementelor care compun *sistemul*[89].

În ceea ce priveşte critica formulată de mai mulţi autori la adresa conceptului de *uniune lingvistică balcanică*, noi considerăm necesare şi utile cîteva precizări suplimentare.

1. Trebuie spus că, în dezacord cu adversarii, este cert că de fapt conţinutul termenului *lingvistică balcanică* nu este de acelaşi ordin cu cel de *lingvistică indo-europeană*, *romanică*, *germanică*, *slavă* etc. Deci, trebuie evitată confuzia curentă dintre criteriul *genealogic* şi *structural*[90]. Conceptul de *afinitate (tipologică)* a limbilor în contact nu se cuvine, aşadar, identificat cu cel de *înrudire* [*genealogică*][91].
2. Conceptul de uniune lingvistică balcanică nu trebuie condiţionat de utilitatea lui în explicarea fenomenelor comune (în fonetică, morfologie şi vocabular) prin substrat, deşi rolul acestui factor nu poate fi trecut de nimeni cu vederea[92]. Pe de altă parte, ideea de uniune lingvistică nici nu poate fi legată numai de un substrat.
3. Desigur, elementele comune limbilor balcanice sînt mai puţin numeroase decît cele genealogice, dar aceasta nu în-

---

[89] În legătură cu acest concept vezi şi contribuţiile lui V.M. Solncev, *Jazyk*.

[90] Se ştie că, în cadrul uniunii lingvistice balcanice, numai bulgara, macedoneana şi sîrbo-croata au origine comună.

[91] Vezi *supra* şi *infra*.

[92] Cf. de pildă situaţia din română.

Scanned with OKEN Scanner

seamnă că trebuie negate cele dintîi: aici nu este vorba de o problemă de ordin strict cantitativ.

4. Includerea limbii române, de ex., în uniunea lingvistică balcanică nu poate să ducă pe nimeni la concluzia că ea nu este de origine latină.
5. În cazul uniunii lingvistice balcanice, avem, deci, a face cu *identități structurale*, provenite, în parte independent, în parte, ca urmare a contactului existent, în regiunea amintită, din timpuri foarte vechi, inclusiv între limbile de substrat[93]. Aceste elemente există în mod real şi nu sînt ficțiuni. Ele cad, obiectiv, sub observația specialistului, care nu le poate ignora şi este, aşadar, obligat să le constate, eventual să le descrie ori să le explice originea, funcțiunea etc. Interpretarea faptelor reprezintă însă altceva decît ființarea lor în sistem.

În concluzie, ideea de *uniune lingvistică* nu poate fi tăgăduită. Ea nu împietează cu nimic asupra esenței latine a limbii române, care şi-a păstrat caracterul romanic, în ciuda tuturor influențelor (inclusiv a celor autohtone sau a celei slave a bulgarei, sîrbo-croatei, macedonenei etc.). Desigur, conceptul de *lingvistică balcanică* nu mai trebuie confundat cu cel de *înrudire*. Nu avem aici *identități genealogice*, ci, aşa cum am mai spus, exclusiv *structurale*, ce pot fi descrise cu mijloacele lingvisticii tipologice. Deci, nu *înrudire*, dar nici *împrumuturi* sau *influențe*, exagerate, evident, de Kr. Sandfeld, care, în schimb, nu a observat rolul decisiv jucat de substrat în Balcani[94]. Dar ideea *lingvisticii balcanice* poate fi menținută chiar şi în cazul cînd nu se admite persistența unor serioase relicve de la populațiile autohtone.

Termenii *comunitate genealogică* şi *tipologie lingvistică* trebuie corelați cu ideea de *diacronie* şi *sincronie*. Evident, cînd studiem

---

93 Vezi *supra* şi *infra*.

94 Vezi *infra*, cap. 5.

Scanned with OKEN Scanner

faptele ce țin de lingvistica balcanică trebuie, sîntem datori, să delimităm foarte strict cele două aspecte. Considerarea fiecărei limbi balcanice în particular dă, poate da, prioritate factorului genealogic, dar asemănările nu pot fi interpretate în afara aspectului sincronic.

După cum s-a văzut, teoriile lui H. Schmidt pot fi luate, în prezent, ca bază a conceperii unei lingvistici balcanice. În orice caz, ele justifică ideea unei lingvistici balcanice, mai ales pentru că analogiile vin în sprijinul acestei teorii.

Uniunea lingvistică balcanică constituie, aşa cum am încercat să dovedim, o realitate ce nu poate fi ignorată, chiar dacă am accepta concepția lui E. Petrovici[95], după care *"limbile aparținînd nucleului uniunii lingvistice balcanice (adică româna, bulgara, macedoneana şi albaneza) nu sînt din punct de vedere fonetic şi fonologic mai unitare decît limbile grupului vest-european"*.

În ceea ce ne priveşte, putem adopta un punct de vedere pragmatic: ne bazăm pe asemănările care ies la iveală îndeosebi cînd luăm în considerare nu o limbă, ci mai multe. Sîntem pentru lingvistica balcanică, deoarece în felul acesta se rezolvă multe (dacă nu toate) probleme(le), ceea ce denotă, iarăşi, că factorul genealogic nu este suficient pentru a explica anumite particularități ce țin de tipologia structurală.

---

[95] RS XIV (1968), p. 8.

Scanned with OKEN Scanner

3 Delimitarea limbilor balcanice

În căutarea unui substrat trac, deja B. Kopitar a făcut, în anul 1829, în lucrarea sa *Albanische, valachische und bulgarische Sprache*, o delimitare a limbilor balcanice, fără să folosească însă acest termen. Aici el relevă că cele trei limbi citate în titlul articolului său constituie o singură formă de grai, dar cu trei materiale de limbă. Desigur, azi nu se mai poate argumenta aşa şi, de aceea, I.I. Russu ironizează, nu fără dreptate, o atare atitudine[1]. Din această constatare pentru noi este important de reţinut, mai întîi, faptul că greaca nu e considerată limbă balcanică. Probabil, cum admite E. Seidel[2], B. Kopitar a avut cunoştinţe numai de greacă veche sau din forma arhaizantă a limbii scrise, care în realitate posedă mai puţine trăsături balcanice.

Abia Fr. Miklosich include, în anul 1861, în lucrarea sa *Die slavischen Elemente im Rumunischen* şi greaca în mod expres în rîndul limbilor balcanice, în timp ce conferă sîrbei doar o poziţie marginală. Şi aici, după delimitare urmează căutarea unui punct de plecare comun pentru aceste asemănări din limbile balcanice, pe care el încearcă să le explice prin acţiunea elementului autohton, şi anume a substratului ilir. În felul acesta, la Fr. Miklosich avem, de fapt, un canon al limbilor balcanice: albaneza, bulgara, greaca şi româna, care într-un fel sau altul e acceptat de majoritatea adepţilor lingvisticii balcanice *expressis verbis* sau tacit. Acest concept este confirmat şi de Kr. Sandfeld, în lucrarea sa *Linguistique balkanique* din anul 1930, care dă un rezumat al cercetărilor din acel timp: "*Il s'agit en premier lieu du grec, de l'albanais, du bulgare et du roumain,*

---

[1] Vezi *Lbtrdac*, p. 194.

[2] *Zur Rolle des Bulgarischen*, p. 907 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

souvent aussi du serbocroate. Le turc par contre n'entre plus ici en ligne de compte" (cap. 4). În acelaşi timp, turca, care în Peninsula Balcanică apare în cele mai variate forme[3], este exclusă în mod categoric din rîndul limbilor balcanice. O poziţie dominantă atribuie Kr. Sandfeld limbii greceşti, unde, după opinia sa, trebuie văzută originea celor mai importante balcanisme. În principiu această delimitare coincide la: N.S. Trubetzkoy, M. Malecki, P. Skok, M. Budimir, Al. Rosetti, I. Pudić, J. Schropfer, E. Seidel şi mulţi alţii, pe care nu-i putem enumera aici. În cea mai mare parte, părerile cercetătorilor amintiţi diferă doar în ce priveşte obîrşia balcanismelor.

Anumite rezerve faţă de greacă găsim, de altfel, la G. Weigand în constatarea sa: "*wenn ich von Balkansprachen rede, in erster Linie diese drei Sprachen (Albanisch, Bulgarisch, Rumänisch) meine*"[4]. Ce-i drept, puţin mai departe el menţionează marca influenţă pe care greaca a avut-o asupra altor limbi balcanice. În ultimul timp, această concepţie a fost împărtăşită şi de Vl. Georgiev, care de asemenea pomeneşte şi greaca: *"Le grec y participe principalement avec sa grande influence sur la formation de cette unité"*[5]. Dar ambii cercetători conferă, totuşi, limbii greceşti o legătură mai strînsă cu uniunea lingvistică decît sîrbo-croatei, de pildă. Îndoielile lor, desigur, nu pot fi respinse integral, deoarece greaca, de fapt, manifestă unele abateri (articolul, numeralul), în comparaţie cu alte limbi balcanice. Totuşi, şi aceşti doi balcanologi, după cum reiese din formulările lor, nu sînt cu totul împotriva unei clasificări a limbii greceşti ca idiom balcanic, prin care înţelegem totdeauna şi un membru al uniunii lingvistice balcanice.

---

[3] Cf. J. Németh, *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia, 1956; G. Hazai, *Probleme und Aufgaben der Balkanturkologie (Sprachwissenschaft)*, în *Actes VI*, p. 95-100.

[4] *Balkanarchiv* I (1925), p. VIII.

[5] *Actes* VI, p. 9.

Scanned with OKEN Scanner

La canonul existent, acceptat deja, în genere, şi cuprinzînd albaneza, bulgara, greaca şi româna, H. Birnbaum adaugă, ca o altă limbă a uniunii lingvisticii balcanice, şi macedoneana[6]. Această delimitare este adoptată, mai mult sau mai puţin clar, şi de Vl. Georgiev la Primul Congres Internaţional de studii balcanice şi sud-est europene[7].

O enumerare care diferă radical de cele cunoscute pînă acum a limbilor balcanice găsim la G. Reichenkron, care ne arată cît de şubrede sînt încă, în realitate, bazele teoretice ale delimitării, căci, în caz contrar, n-am fi avut astfel de divergenţe. Romanistul şi balcanologul german lărgeşte canonul în general cunoscut şi acceptat de patru sau, în ultimul timp, de cinci limbi balcanice – de altfel, el nu menţionează macedoneana, fapt pentru care este criticat de H. Birnbaum[8] –, şi anume incluzînd sîrbo-croata, cu slovena, turca şi maghiara[9]. Această delimitare a limbilor balcanice porneşte de la faptele geografice şi este, în consecinţă, pe bună dreptate, respinsă ceva mai tîrziu[10], deoarece duce la dizolvarea termenului de *limbă balcanică* şi, în cele din urmă, se opune definiţiei uniunii lingvistice. Se pare că G. Reichenkron se apropie, aici, într-un anumit sens, de A. Belić care, bineînţeles de pe altă poziţie, şi anume de la o critică împotriva termenului *l'unité linguistique*, ajunge la o enumerare asemănătoare. Astfel, lingvistul iugoslav ar fi vrut ca la cercetarea balcanismelor să fie luate în considerare toate limbile şi dialectele slave, toate limbile şi dialectele romanice, greaca, albaneza, turca (cu araba, armeana şi persana), precum şi maghiara[11]. Cu deplină dreptatate, J. Sedlaček observă, în acest context, că extinderea

---

[6] *Balkanslavisch und Südslavisch*, în ZfB III (1965), p. 12-63.

[7] În raportul său *Le problème de l'union linguistique balkanique*.

[8] Vezi *op.cit.*, p. 22.

[9] Vezi articolul său *Der Typus der Balkansprachen*.

[10] Vezi H. Birnbaum, *loc. cit.*

[11] Vezi *La linguistique balkanique aux Congrès internationaux de linguistes*, în RIÉB II (1936), p. 167-171.

Scanned with OKEN Scanner

domeniului cercetării pentru lingvistica balcanică nu stă, de fapt, în contradicție cu sarcinile *lingvisticii balcanice structurale*, adică ale acestei științe în sens mai restrîns[12]. Deci, nu avem aici ceva cu totul nou, deoarece în considerațiile lor balcanologii au recurs, pentru comparație, la fapte mereu noi din alte limbi, care nu aparțin uniunii lingvistice, lucru foarte necesar, pentru a controla dacă în cazul concordanțelor este, de fapt, vorba de deosebiri specifice ale limbilor balcanice în sens restrîns, deci dacă sîntem sau nu sîntem în fața unor balcanisme. Diferența esențială față de poziția lui A. Belić constă în aceea că el nu înțelege suprapunerea diferitelor izoglose și izogramatisme, în spațiul balcanic, ca o problemă calitativă, ci numai drept una cantitativă. În schimb, noi înclinăm spre părerea balcaniștilor care văd aici și o problemă calitativă, iar întrebarea dacă *Sprachbund, unité linguistique* sau *influence mutuelle* redau fenomenul exact în sens terminologic rămîne, în primul rînd, o problemă de ordin pur definitoriu, a cărei importanță însă nu trebuie subapreciată, cum se poate bănui din criticile ample, formulate între timp.

Putem, acum, face un rezumat provizoriu al discuțiilor, în sensul că limbile balcanice în general recunoscute sînt albaneza, bulgara, macedoneana, româna și, cu unele restricții, greaca[13], care, în marea lor majoritate, au fost menționate deja la originea lingvisticii balcanice și pomenite apoi mereu[14]. În sfîrșit, sîrbo-croata numai într-o măsură limitată ia parte la evoluția limbilor balcanice, dar nu face parte din inventarul recunoscut. Turca, pe de altă parte, are numai foarte puține relații cu limbile balcanice, relații care se limitează aproape exclusiv la lexic. Întrucît contactele, cu unele excepții

---

[12] Vezi articolul *Nekotorye problemy i osnovnye zadači izučenija jazykov jugovostočnoj Evropy*, în *Actes* VI, p.334.

[13] G. Weigand, Vl. Georgiev.

[14] După cel de-al doilea război mondial, pe baza schimbărilor politice, cercul s-a lărgit cu macedoneana, care acum este considerată ca unitate independentă, dar manifestă, în afară de aceasta, legături genealogice cu bulgara.

Scanned with OKEN Scanner

neînsemnate (de ex., narativul), nu se referă la alte nivele, turca nu este considerată drept limbă balcanică, cum arată S.B. Bernștejn în referatul său *Les langues turkes de la péninsule des Balkans et l'union des langues balkaniques*, susținut la Congresul de balcanistică de la Sofia în care, spre sfîrșitul lucrării, face un scurt rezumat: "*2. Aucune langue turke ne fait partie de l'union des langues balkaniques, car aucune langue de ce groupe ne contient de balkanismes, ni morphologiques, ni syntactiques*"[15]. Slovena și maghiara – facem aici abstracție de pretențiile lui A. Belić – nu au fost serios luate în considerare, în afară de G. Reichenkron, ceea ce nu exclude, totuși, ca unele fenomene să aibă legături și asemănări cu limbile balcanice, ci înseamnă numai că aceste limbi nu aparțin uniunii lingvisticii balcanice, dacă pornim de la definiția dată termenului în cel de-al doilea capitol al cărții noastre.

Dacă vom invoca din nou toate cele spuse pînă aici în privința delimitării limbilor balcanice, vom remarca imediat că criteriile pentru determinarea lor au rămas – într-o mare măsură sau chiar integral – în umbră. Cu un fel de formulă standard s-a spus că cele patru sau cinci limbi balcanice posedă un număr considerabil de asemănări de tot felul, dar nu s-a precizat în continuare cît de mare e numărul lor sau în ce formă a fost făcută această comparație a limbilor, adică, înainte de toate, care nivel al limbii a servit de bază comparației: limba scrisă, limba vorbită, dialectele etc. Deci, se poate constata că referirea exactă la criteriile de clasificare nu a fost dezvoltată în amănunt, așa că, înainte de a lua o poziție față de canonul cu albaneza, bulgara, greaca, macedoneana și româna, trebuie cercetate fundamentele delimitării. Bineînțeles, nu se poate nega că există unele indicații în legătură cu criteriile, numai că ele nu au fost mai amplu dezvoltate. În vederea demonstrației, putem cita o singură frază a lui G. Weigand, în care el face aluzie la această problemă, fără a insista, cînd spune: "*Wenn man das Wort 'balkanisch' geographisch nimmt, so kommen natürlich auch Grichisch, Ser-*

[15] *Actes* VI, p. 79.

Scanned with OKEN Scanner

bisch und Türkish in Betracht"[16]. Dar ce înseamnă aceasta? *Balcanic* e un termen geografic şi, dacă îi atribuim o altă semnificaţie, atunci ar trebui explicate motivele unei atari proceduri, ceea ce însă nu se face. Dar această neglijare în domeniul teoretic nu se limitează numai la G. Weigand. O atare omisiune din partea cercetătorilor are, probabil, cauza în faptul că pentru specialiştii în lingvistică balcanică asemănările între limbile acestei uniuni lingvistice sînt aşa de evidente, încît ei au considerat drept banale astfel de probleme pentru a mai putea fi cercetate în mod serios. Totuşi, un asemenea punct de vedere e greşit, cum vom constata ceva mai tîrziu după critica amplă a lui A. Belić, A. Meillet şi a altora. La fel de important este să medităm asupra principiilor teoretice ale criteriilor de delimitare a limbilor balcanice, în scopul de a ocoli, de la bun început, unele puncte slabe, dar evitabile, în argumentare.

* * *

După această privire de ansamblu asupra istoricului cercetării, putem, fără îndoială, include în centrul uniunii lingvistice balcanice următoarele limbi: albaneza, bulgara, româna, macedoneana şi, cu unele restricţii nesemnificative, greaca[17]. Înainte de a întreprinde o argumentare pentru această enumerare a limbilor, se pune, în prealabil, întrebarea dacă termenii amintiţi sînt clari, cu alte cuvinte, cum trebuie să-i înţelegem.

După cum se constată imediat, enumerarea limbilor include termeni identici cu numele statelor respective: Albania, Bulgaria, Grecia, România şi Macedonia. Lucrul a devenit îndeosebi limpede prin încadrarea macedonenei, ca unitate de sine stătătoare, în cercul limbilor balcanice după cel de-al doilea război mondial. O legătură strînsă între stat şi limbă pare a fi cu totul naturală – cel puţin pentru regiunea europeană, unde avem, în mai multe cazuri, state na-

[16] *Balkanarchiv* I (1925), p. IX.

[17] Cf. G. Weigand, Vl. Georgiev.

Scanned with OKEN Scanner

ționale – ceea ce se poate deduce din relațiile indisolubile, amintite deja, dintre limbă și societate. Statului, ca formă mai înaltă de organizare a societății, îi corespunde, de aceea, de regulă, un mijloc de comunicare comun, sub forma unei limbi oficiale. Mai întîi, constatarea de față nu pare a crea, în privința limbilor balcanice, probleme deosebite, dar prezumția este înșelătoare, deoarece în acest mod imaginea reală va fi mult mai simplificată. Diversitatea și fărîmițarea lingvistică în Peninsula Balcanică nu este, astfel, luată în considerație.

Punctul de plecare pentru compararea limbilor balcanice între ele ar fi, în acest caz, limba oficială respectivă[18], deoarece paralelismul între limbile și statele balcanice admite, în mare măsură, o atare presupunere. Concluzia în sine comportă însă dezacorduri considerabile, cum va reieși limpede din cele ce urmează.

Limba greacă cunoaște, de pildă, două forme lingvistice diferite care coexistă și astăzi. La care dintre ele trebuie să ne referim în cercetarea noastră? Dacă punem la baza comparației limba oficială, atunci ar trebui să plecăm de la limba oficială *kathareuousa*, dar pentru lingvistica balcanică ea nu pare a fi prea indicată. Din această cauză, specialiștii în lingvistica balcanică se orientează, în comparație cu alte limbi din uniunea lingvistică balcanică, de obicei spre limba populară, *demotike*. Ambele forme lingvistice sînt folosite de greci după necesitățile nemijlocite, deci, în funcție de domeniu, sînt deosebite și limbile. *Kathareuousa* este utilizată în politică, știință și administrație, *demotike* în cea mai mare parte din literatură și în viața cotidiană. Un profesor care și-a ținut conferința în *kathareuousa*, mai tîrziu, la cafenea, va întrebuința, totuși, într-o convorbire personală, *demotike*, dacă nu vrea să pună, prin folosirea *kathareuousei*, unele accente ironice. Dacă am transpune această diferențiere la română, atunci ar trebui ca, în loc de limba contemporană scrisă, să folosim o formă puțin modernizată a limbii

[18] Termenul *limbă națională* nu-l vom folosi aici, căci are diverse accepții: cf. St. Stojanov, *Gramatika*, p. 13.

Scanned with OKEN Scanner

latine medievale, dacă e vorba de politică şi ştiinţă, în timp ce, în alte cazuri, s-ar recurge la limba română populară. De fapt, această concepţie nu este chiar aşa de străină, deoarece în secolul trecut într-adevăr au existat tendinţe foarte puternice de latinizare – ne gîndim în primul rînd la Şcoala Ardeleană – la care s-a renunţat ulterior în favoarea limbii populare. Această română latinizantă ar fi avut, în mod firesc, mai puţine puncte de contact cu alte limbi balcanice. O diferenţă asemănătoare există, *cum grano salis*, între *kathareuousa* şi *demotike* în privinţa lexicului, morfologiei şi sintaxei: numai fonetica este de factură populară. *Kathareuousa* se bazează, în sfîrşit, într-o măsură mare pe greaca antică şi posedă în mod corespunzător mai puţine balcanisme decît limba populară; de pildă ea are încă cele patru cazuri din greaca clasică (ὅ χήπος, τοῦ χήπου, τῷ χήπῳς, τόν χηπὸν). Astfel, cînd vorbeşte de greacă, specialistul în lingvistica balcanică se va gîndi, în primul rînd, la *demotike*[19]. Din cele spuse a reieşit limpede că punctul de plecare *limba oficială* pentru greacă este foarte neavantajos[20].

Noţiunea de *limbă albaneză* a devenit relativ mai clară numai odată cu înfiinţarea Republicii Populare Albania, adică după ce s-a luat hotărîrea de a introduce dialectul de tranziţie din apropierea capitalei Tirana ca limbă oficială unitară. Formarea acestei limbi unitare noi, care, în contrast cu macedoneana, se evidenţiază ca un proces convergent, se bazează pe un dialect tosc, care, bineînţeles, a fost şi este îmbogăţit cu elementele din dialectele învecinate sud-

---

[19] Vom reveni la cauzele acestei scindări cînd vom descrie epoca renaşterii popoarelor balcanice.

[20] De altfel, în toamna anului 1976, guvernul grec a pus capăt unei dispute lingvistice datînd de 150 de ani şi a declarat greaca modernă (*demotike*), vorbită de popor şi cultivată de poeţi, ca limbă obligatorie în şcoli, universităţi şi instituţii publice, unde anterior era în uz *kathareuouse*, limbă pe care învăţaţii greci o preluaseră din documentele antichităţii şi o declaraseră limbă oficială. La baza *kathareuousei* a stat vechiul dialect atic de pe vremea lui Alexandru cel Mare. Disputa a căpătat uneori şi aspecte violente, soldate cu morţi şi răniţi şi chiar cu căderea unor guverne, aşa cum s-a întîmplat la începutul acestui secol.

Scanned with OKEN Scanner

gheghe, deoarece procesul unificării şi consolidării, practic, nu s-a încheiat. Un pas important pe această cale l-a constituit şi reglementarea ortografiei prin *Rregullat e drejtshkrimit të shqipes (Projekt)* din 1967. Aceasta înseamnă că, pentru întreaga perioadă de dinaintea celui de-al doilea război mondial, noţiunea de *limbă albaneză* nu a fost clară, pentru că nu a existat o reglementare oficială a limbii, ci s-au folosit două limbi literare diferite. Una dintre ele a avut ca bază ghega, iar cealaltă, tosca; trebuie adăugat că un anumit timp ghega a fost utilizată ca limba literară mai importantă[21]. Această limbă unitară a Albaniei pare a se fi impus în cea mai mare parte şi chiar iradiază spre ghega din provincia Kosovo, unde unificarea în cauză a găsit răsunet, cum putem presupune din manualele retipărite acolo în limba unificată[22]. Termenul *limbă oficială* pentru albaneză a devenit univoc abia de puţină vreme, în timp ce *limba literară* are mai multe sensuri, deoarece există încă scriitori care se folosesc de ghegă şi, din acestă pricină, în faţa specialiştilor în lingvistica balcanică se pune problema, care nu trebuie neglijată, de a evita contradicţiile şi impreciziile noţiunii de *limbă balcanică*. Diferenţele dintre cele două forme mai mult sau mai puţin independente ale albanezei pînă la înfiinţarea Republicii Populare Albania nu sînt nici ele puţine, cum se poate vedea clar din enumerarea amănunţită a divergenţelor dintre ghegă şi toscă la M. Lambertz care, oricum, dă 41 de deosebiri[23]. Prin aceasta sînt afectate, de altfel, şi balcanismele mai numeroase în toscă care, din cauza amintită, stă mai aproape de alte limbi balcanice decît ghega. Ghega nu formează viitorul cu *velle*, ci cu *habere*; nu foloseşte perifraza sintactică pentru infinitiv ca tosca; în sfîrşit, posedă şi un sistem vocalic mai complicat cu corelaţiile de cantitate şi nazalitate, în timp ce

---

[21] Cf. M. Lambertz, *Lehrgang des Albanischen*, Bd. III, p. 29, care relevă însemnătatea cercului de poeţi şi scriitori din Shkodra în jurul lui Gjergj Fishta.

[22] Cf. gramaticile lui M. Domi, Sh. Demiraj, E. Çabej etc.

[23] Vezi *op. cit.*, p. 3 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

tosca, cu sistemul ei vocalic de trei trepte şi trei clase, se apropie de restul limbilor balcanice. Termenul de *limbă albaneză* trebuie astfel clarificat pe deplin înaintea cercetării, pentru a evita concluziile greşite.

Pentru română şi bulgară situaţia e relativ mai clară, dacă pornim de la limba oficială, literară sau populară, deoarece aici diferenţele, care în fond, există, nu capătă asemenea proporţii ca în greacă şi albaneză.

De aici rezultă că, din cauzele amintite, nu am putut găsi o bază unitară pentru comparaţie. De fiecare dată au existat anumite neconcordanţe. Pe cît se pare, cercetătorii nu s-au ocupat în mod corespunzător cu astfel de probleme teoretice. Totuşi, o bază unitară pentru comparaţie este imperios necesară înainte de a merge mai departe cu cercetarea. Dificultăţile în a găsi această bază în una din cele trei forme (nivele) ale limbii dezbătute mai sus au fost relevate în amănunt[24]. Un punct de plecare preţios pentru rezolvarea problematicii ne oferă S. Heřman în referatul său *The definable boundaries of a linguistic pattern for the Balkans*[25] în care constată:

> *"The boundaries of balkanisms cannot be identified with the contemporary standard of languages. These are a result of later social, economic and cultural developments. The historical study of Balkan convergencies is possible only on the basis of both diachronic and synchronic dialectology"*[26]

Examinarea dialectelor, care nu a fost cuprinsă nemijlocit decît prin delimitarea cunoscută a limbilor balcanice, ni se pare cea mai

---

[24] Cf. P. Ivić, *Liens phonologiques*, p. 133: *"Il va sans dire qu'une analyse des caractéristiques des langues littéraires ne suffirait pas pour répondre à nos questions... Il est bien connu d'ailleurs que l'inventaire des balkanismes dans les langues littéraires ne coïncide pas toujours avec celui de certains dialectes des mêmes langues"*.

[25] La primul Congres internaţional de balcanistică.

[26] *Actes* VI, p. 342.

Scanned with OKEN Scanner

bună bază de constatare a balcanismelor. Dacă, de pildă, e vorba de română, nu trebuie uitată aromâna, meglenoromâna şi istroromâna, care sînt vorbite în afara teritoriului României de astăzi. A le trece cu vederea ar însemna pentru specialiştii în lingvistica balcanică, la fel ca pentru romanist, o gravă greşeală. Şi dialectele albaneze, bulgăreşti, greceşti din afara teritoriilor respective din peninsula Balcanică trebuie neapărat cuprinse, deoarece de multe ori ele oferă indicaţii valoroase cu privire la forme dispărute din limbile standard. De aceea şi S. Heřman continuă în lucrarea deja amintită:

> *"The modern standard languages in the Balkan area – because of their 'archistructure' (T.V. Civ'jan's term) – preserve many characteristic features of the Balkan non-literate languages (or dialectes). Nevertheless the tendency towards 'europeanization' prevails. Some balkanisms are dying out, their use varies from language to language..."*[27].

Astfel, ne apropiem din nou de lista lui G. Reichenkron, deoarece, sub aspectul dialectelor, aceasta poate fi considerată întemeiată. Aşadar, graniţa spre sîrbo-croată va fi estompată. Căci există cîteva dialecte de tranziţie spre bulgară şi macedoneană, care diferă net de norma limbii scrise a sîrbo-croatei şi manifestă în mod substanţial mai multe balcanisme. Lucrul s-a văzut clar din cercetările despre torlacă[28]. Aceste dialecte pot fi incluse în consecinţă în cadrul limbilor balcanice, pentru că ele sînt înrudite cu acestea foarte de aproape în ceea ce priveşte structura.

Şi în cazul dialectelor turce din Balcani a fost emisă părerea că ele se apropie foarte mult de alte limbi balcanice. Pentru găgăuză s-a afirmat chiar că poate fi considerată pe drept cuvînt limbă balcanică. Această afirmaţie a lui N.K. Dimitriev este discutată, ce-i drept, de S.B. Bernštejn în raportul prezentat la primul Congres al balcaniştilor şi respinsă integral, deşi el nu neagă că găgăuza înregistrea-

---

[27] Vezi *op. cit.*, p. 342.

[28] Cf. H. Birnbaum, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

ză puternice influenţe de origine slavă, care totuşi nu au schimbat caracterul ei de limbă turcă[29]. Chiar dacă nu poate fi inclus în cercul limbilor balcanice, acest dialect turc prezintă, indubitabil, o serie de caracteristici care îl plasează în imediata apropiere a acestora.

Acelaşi lucru se poate spune şi despre unele dialecte maghiare, care prezintă puncte de contact nemijlocit cu limbile balcanice, spre deosebire de limba standard. Astfel, graiul ceangăilor este influenţat foarte mult de română şi ajunge la o apropiere mai mare de limbile balcanice decît limba scrisă[30].

Considerarea exactă a situaţiei dialectelor ni se pare, din aceste cauze, absolut indispensabilă la delimitarea limbilor balcanice. La studierea balcanismelor, în mod normal, cercetătorul a ţinut întotdeauna seama, într-o mare măsură, de dialecte, deoarece numai pe această cale legăturile pot fi mai uşor recunoscute. Dacă am avea la îndemînă o hartă exactă a distribuţiei limbilor balcanice, ea s-ar prezenta sub o formă multicoloră. În ultimele trei, patru decenii, această impresie desigur s-a schimbat, pentru că a continuat standardizarea limbii vorbite. Consolidarea statelor, influenţa mijloacelor de comunicare modernă şi revoluţia generală a tehnicii au accelerat procesul de *europenizare* a limbilor, cum se exprimă S. Heřman. Dialectele, şi cu ele numărul balcanismelor conservate datorită structurii agrare a economiei, se vor dizolva şi vor dispărea în primul rînd din cauza fluctuaţiei ascendente a populaţiei, fluctuaţie determinată de evoluţia economică.

Deci, noţiunile de *limbă albaneză, bulgară* etc. trebuie concepute de către lingvist ca termeni multilaterali. Nu poate fi vorba numai de a compara limbile scrise sau limbile literare între ele; unul din fundamentele cele mai importante pentru lingvistica balcanică este şi rămîne înainte de toate cercetarea dialectelor, care înlătură pericolul simplificărilor şi al generalizărilor neîntemeiate. Numai

---

[29] Vezi *op. cit.*, p. 75 şi urm.

[30] Vezi M. Gyula, *A. Moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*, Bucureşti, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

pe baza lor ajungem la o imagine justă a răspîndirii formelor balcanismelor. Deoarece limita dintre limbă şi dialect, din lipsa criteriilor severe, nu întotdeauna poate fi trasată cu precizie, iar din punct de vedere teoretic e nejust să citãm în locul limbilor balcanice dialectele, enumerarea noastră trebuie considerată ca un compromis. Noţiunea cea mai potrivită pentru acest compromis ni se pare *limba naţională*, şi anume în sensul folosit de St. Stojanov, care se bazează pe Vl. Georgiev[31]. Ea cuprinde toate dialectele precum şi limbile scrise, literare şi vorbite. Totuşi, această enumerare a limbilor balcanice trebuie completată, adică, pe lîngă cele cinci limbi naţionale (albaneza, bulgara, greaca, macedoneana şi româna), trebuie adăugate dialectele respective ale sîrbo-croatei, eventual ale limbii turce şi chiar maghiare. În orice caz, în ceea ce priveşte statutul lor, între limbile şi/sau dialectele din cadrul uniunii lingvisticii balcanice există o oarecare eterogenitate.

* * *

Din analiza întreprinsă pînă în acest punct nu reiese deocamdată care sînt indicii concreţi care pot caracteriza esenţa sau natura limbilor balcanice. Astfel, nu a fost încă discutată în detaliu chestiunea: prin ce, de fapt, recunoaştem o limbă balcanică? Într-adevăr, din enumerarea diferită a limbilor balcanice de către B. Kopitar şi G. Reichenkron am văzut că aceşti doi cercetători trebuie să fi avut puncte de plecare deosebite, deoarece au ajuns la rezultate diferite atunci cînd au descris de fapt unul şi acelaşi obiect. Se pune acum întrebarea: cum putem defini o limbă balcanică? Din păcate, expunerea metodelor folosite aici nu este cuprinzătoare şi trebuie aprofundată din punct de vedere teoretic. De aceea, vom porni acum la căutarea sistematică a criteriilor corespunzătoare.

Dezbaterea acestui complex de probleme a fost iniţiată deja mai sus, la examinarea conceptului de lingvistică balcanică, iar acum

---

[31] Vezi *op. cit.*, p. 12 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

trebuie continuată cu analiza unor exemple concrete. Ca un punct de plecare acceptabil în realizarea intenției noastre ni se oferă indicația implicată în termenul *limbă balcanică*, de natură geografică. De altfel, asupra acestei dimensiuni a noțiunii insista deja G. Weigand: "*Wenn man das Wort 'balkanisch' geographisch nimmt, ...*"[32]. Vom fi consecvenți dacă vom dezbate mai întîi, în mod critic, posibilitatea geografică de delimitare a limbilor balcanice. Am menționat deja mai sus, pe scurt, că cel puțin granița nordică este greu de trasat. Dacă luăm ca graniță nordică Dunărea, ar însemna că excludem aproape complet româna din cadrul limbilor balcanice, lucru care, desigur, nu poate fi acceptat de un specialist în lingvistica balcanică. Pe de altă parte, ar fi trebuit înglobate fără îndoială sîrbo-croata și slovena și chiar turca vorbită în sud-estul Peninsulei Balcanice (nu mai pomenim de dialectele balcanice ale acestei limbi). Întrucît româna trebuie neapărat inclusă, granița nordică rămîne, de fapt, deschisă. Deoarece Carpații se află în mijlocul teritoriului de limbă română, o altă graniță naturală nu avem. Aceasta ar însemna că trebuie considerate drept limbi balcanice ucraineana, polona și maghiara. Dar nici alte granițe naturale ale Peninsulei Balcanice, formate de mare, în vest, sud și est, nu au constituit neapărat pentru limbi bariere de netrecut. Greaca se extinde în întreaga lume egeică și atinge chiar țărmul Asiei Mici, în timp ce, în vest, albaneza și, în mare parte, greaca, au relații cu Italia meridională. Legătura cu Asia Mică a jucat deja, în antichitate, un rol important pentru limbile paleobalcanice, care au ajuns și chiar s-au stabilit acolo[33]. Toate acestea ne arată că principiul delimitării pur geografice în cele din urmă nu este suficient și trebuie completat cu un alt criteriu și, poate, chiar înlocuit. Pe acest fond, de altfel, critica lui A. Belić îndreptată împotriva concepției unei uniuni lingvistice balcanice devine într-o mai mare măsură justificată cînd el încearcă să extindă problematica lingvistică asupra întregii regiuni sud-est eu-

---

[32] *Balkanarchiv* I (1925), p. IX.

[33] De ex., frigiana, armeana; vezi cap. 5.

Scanned with OKEN Scanner

ropene, adică nu vrea să se limiteze la cîteva limbi balcanice pentru care, în cele din urmă, nu există o delimitare geografică netă[34]. J. Sedlaček dezbate această concepție mai extinsă a lingvisticii balcanice, care distruge imaginea convențională a științei noastre, și nu consideră că ea ar veni total în contradicție cu sarcinile *lingvisticii balcanice structurale*, deoarece, bineînțeles, există mai multe relații cu limbile din afara acestui cerc – deja numai pe baza premiselor genealogice –, oferindu-ne încă un indiciu asupra unei limitări posibile a limbilor balcanice[35]. În timp ce opinia lui A. Belić poate fi considerată drept consecința unei delimitări geografice nesatisfăcătoare a teritoriului balcanic, J. Sedlaček ne dă, prin indicarea apropierii structurale, argumente tipologice care pot fi folosite la delimitarea limbilor balcanice, criteriu care, în mod natural, trebuie discutat.

Criteriul înrudirii tipologice (nu genealogice) a limbilor balcanice se impune de la sine din definiția uniunii lingvistice balcanice, așa cum a fost ea dată de N.S. Trubetzkoy la Primul congres internațional al lingviștilor[36], care s-a bazat pe un anumit număr de concordanțe între limbi. Deci, apartenența limbilor din Peninsula Balcanică la uniunea lingvistică balcanică se stabilește, în acest caz, pornind de la anumite concordanțe lingvistice, dar problema cît de mare trebuie să fie numărul de corespondențe în amănunt rămîne încă deschisă. Fenomenele lingvistice respective însești sînt cuprinse în termenul *balcanism*, la care ne vom opri mai pe larg în cele ce urmează. La întrebarea privind numărul necesar al corespondențelor a luat atitudine, în critica sa împotriva adversarilor lingvisticii balcanice, Vl. Georgiev:

> *"Ni se pare că aici există o neînțelegere. Aceste obiecții arată că diferența între noțiunile de* uniune lingvistică *și* familie lingvistică *nu a fost bine înțeleasă. Dacă trăsăturile comune ar fi mai numeroase –*

---

[34] Vezi *op. cit.*, p. 168 și urm.

[35] Vezi *op. cit.*, *Actes* VI, p. 334.

[36] Vezi comentariile noastre din capitolele 1 și 2.

Scanned with OKEN Scanner

să zicem mai mult de 50% –, nu ar mai fi vorba de o uniune lingvistică, ci de dialecte mai mult sau mai puțin divergente ale aceleiași limbi foarte strîns înrudite"[37].

De aici rezultă că numărul balcanismelor dintr-o limbă desigur nu e mai mare decît trăsăturile comune cu limbile înrudite mai îndeaproape sub aspect genealogic. Dar mai rămîne întrebarea: cît de mare trebuie să fie numărul balcanismelor într-o limbă, pentru ca ea să fie inclusă în rîndul limbilor balcanice? La această întrebare – cel puțin în momentul de față – nu se poate răspunde, deoarece nu se cunoaşte încă numărul total al balcanismelor. În practică, un răspuns ar fi important în special pentru greacă, sîrbo-croată şi turcă, deoarece în privința acestor limbi au fost susținute opinii diferite. Gradul de concordanță urmează, desigur, să fie foarte ridicat, adică numai un număr cît mai mare de balcanisme – bineînțeles, nu toate, căci, în acest caz, evident, nu ar exista nici o limbă balcanică – justifică denumirea de limbă balcanică. În cazul unui numărr prea mic de balcanisme în limbi ca, de pildă, turca şi, probabil la fel, sîrbo-croata, – dar nu toate dialectele simultan –, ele ar urma să fie excluse din cercul mai îngust. La folosirea criteriului de înrudire tipologică nu a fost menționată componenta geografică a uniunii lingvistice balcanice. Ea a fost trecută cu vederea şi în definiția pe care N.S. Trubetzkoy a dat-o termenului. Dar luarea ei în considerare este necesară, deoarece, în caz contrar, termenul de limbă balcanică ar fi greu de susținut. Astfel, în privința declinării, bulgara stă mai aproape de franceză şi engleză, decît de română sau greacă şi albaneză. A recurge exclusiv la criteriul tipologic, înseamnă a crea dificultăți la delimitare. În afară de aceasta, pe lîngă reliefarea deosebită a balcanismelor, şi răspîndirea lor e foarte importantă în cercetare, pentru că din astfel de împrejurări pot fi deduse şi indicii asupra originii şi expansiunii balcanismelor. Aici ajungem imediat la un alt aspect privind delimitarea limbilor balcanice, aspect care devine clar din argumentul lui S.B. Bernștejn împotriva apartenenței limbii turce la uniunea lingvistică balcanică:

---

[37] *Limba română*, p. 9.

Scanned with OKEN Scanner

"Ainsi, les langues turkes de la Péninsule Balkanique n'ont ni balkanismes morphologiques ni syntaxiques. Tout cela témoigne que l'union des langues balkaniques s'était formée en dehors des contacts avec les langues turkes. Cela signifie encore que les balkanismes grammaticaux avaient surgi surtout avant le XIVe et le XVe s., période où commença l'osmanisation intense de toutes les langues de la péninsule des Balkans"[38].

De aici decurge că şi punctele de vedere cronologice de formare a limbilor balcanice şi, implicit, de delimitare a lor joacă un mare rol. Aşadar, acest aspect trebuie, de asemenea, examinat prin prisma însemnătăţii lui pentru delimitarea limbilor balcanice.

Deci, este vorba de întrebarea ce rol joacă punctul de plecare cronologic în determinarea limbilor balcanice. Fără îndoială, factorul timp, care stă la baza delimitării, nu este irelevant în cercetare, cum arată, pe de o parte, macedoneana, pe de alta, turca. Dar şi dezvoltarea albanezei în ultimele decenii ne duce la concluzia că trebuie să reflectăm şi asupra bazei cronologice a delimitării. Această problematică nu s-a impus încă în cercetările de pînă acum, deoarece, de obicei, s-a procedat, tacit, în mod sinconic şi, implicit, s-a pornit de la stadiul actual, ceea ce pentru noi ar fi echivalent cu situaţia prezentă, adică din anul 1974. Abia la comparaţia sincronică mai exactă a limbilor contemporane au apărut chestiuni noi. Un asemenea procedeu este natural în cercetare, pentru că, de regulă, mai întîi ne oprim asupra faptelor cunoscute şi numai după aceea intrăm mai adînc în materie, ceea ce, transferat la lingvistica balcanică, echivalează cu studierea fenomenelor care stau la baza proceselor lingvistice. Întrebarea referitoare la punctul de plecare cronologic în comparaţia limbilor balcanice şi a asemănărilor dintre ele este de o importanţă covîrşitoare, cum putem demonstra cu un exemplu concret. Stadiul actual contopirii genitivului cu dativul în bulgară, română şi albaneză nu este deloc identic, cum se consideră îndeobşte, deoarece albaneza şi româna posedă cîteva posibilităţi

[38] *Actes* VI, p. 78.

Scanned with OKEN Scanner

dezvoltate ulterior de a deosebi cele două cazuri, fenomen necunoscut în bulgară. Totuşi, e probabil că stadiul din bulgară cu contopirea totală a genitivului şi dativului a fost reliefat şi în albaneză sau română în mod mai clar anterior, pentru că mijloacele secundare de diferenţiere a celor două cazuri s-au dezvoltat în albaneză din articol, iar în română de la o prepoziţie care a devenit articol (genitival). Aceste mijloace analitice ar trebui să fie de dată mai recentă. Ceva asemănător se observă şi la formarea secundară a infinitivului. Aici iese la iveală o dificultate în plus pentru comparaţia limbilor balcanice între ele, deoarece nu putem pleca de la limbile şi dialectele contemporane, ci trebuie să luăm în considerare fazele diferite de dezvoltare a balcanismelor. Aceasta o vom explica iar cu o schemă simplificatoare:

(1)	$a_1^1 \in X$	$a_1^0 \in Y$	Z
(2)	$a_2^2 \in X$	$a_2^1 \in Y$	$a_2^0 \in Z$
(2)	$a_3^3 \in X$	$a_3^2 \in Y$	$a_3^1 \in Z$
...	...	...	...
(*n*)	$a_n^{k-1} \in X$	$a_n^{k-1} \in Y$	$a_n^{k-2} \in Z$

Indicele de jos al balcanismelor *a* se referă în fiecare caz la treapta temporală respectivă *(1)–(n)* şi, prin aceasta, depinde direct de punctul cronologic al comparaţiei; în consecinţă, el este pentru toate limbile acelaşi; în schimb, indicele de sus se referă la diferitele stadii din dezvoltarea balcanismelor, care, de asemenea, depind de timp, dar, din cauza legilor interne ale limbii sau a impulsurilor întîrziate din exterior, au avut alt ritm de evoluţie. Dezvoltarea indicată mai sus prin treapta n-ar putea fi calificată ca normală, dar lucrurile nu stau în mod necesar aşa, pentru că ne putem imagina fără dificultăţi şi situaţia: $ak_n \in X, ak-1_n \in Y, ak-2_n \in Z$

Indicii diferiţi *k* şi *n* arată că nu există neapărat un paralelism între treapta temporală şi stadiul de dezvoltare. Dezvoltarea limbii *Z*

Scanned with OKEN Scanner

poate fi, deci, avansată, datorită diverselor împrejurări, mai mult decît în alte limbi. Rezultă de aici că, pentru delimitarea pe care noi o încercăm în cazul limbilor balcanice, componenta temporală implică, şi ea, probleme dificile şi nu poate fi neglijată. Dacă pentru baza cercetării luăm un punct cronologic fix, în cazul nostru anul 1975[39], atunci trebuie să introducem în comparaţie unele modificări, necesare din cauza ritmului diferit ed dezvoltare a balcanismelor în diverse limbi din această zonă. Astfel, trebuie, eventual, dezvăluite balcanismele dispărute din limbile respective, balcanisme ascunse de evoluţia lingvistică ulterioară. Pe baza diferenţierii temporale, la examinarea faptelor lingvistice, alături de cunoaşterea desăvîrşită a situaţiei dialectelor, putem reconstitui şi urmări originea şi expansiunea balcanismelor care oferă o bază mai serioasă decît ipotezele abstracte, deduse din observaţii mai mult sau mai puţin accidentale. Putem chiar ajunge, pe această cale, la determinarea centrelor din care iradiază balcanismele şi, dacă aceasta coincide în mai multe cazuri, putem găsi focarul limbilor balcanice. E. Seidel presupune – cum credem noi, pe bună dreptate – că un atare focar există în bulgară, considerată de el ca limbă intermediară pentru celelalte limbi balcanice mai periferice, dar în sprijinul argumentării sale, el nu poate aduce, în stadiul actual al cercetărilor, dovezi peremptorii[40]. În acest caz, şi indicaţia lui S. Heřman[41] cu privire la dispariţia balcanismelor, citată de noi mai sus, este respectată.

Deci, la delimitarea limbilor balcanice trebuie să ne bazăm pe o metodă mai complexă, deoarece urmează a fi luate în considerare criterii diverse care nu pot fi reduse la acelaşi numitor. Din această cauză, este necesară o metodă combinatorie, care să ţină seama de coordonatele dialectale geografice, tipologice şi cronologice, pentru a ajunge la o delimitare ireproşabilă a limbilor balcanice. O sim-

---

[39] Anul cînd a fost scrisă cartea.

[40] *Zur Rolle des Bulgarischen*, p. 907-916.

[41] Vezi *op. cit.*, p. 342.

Scanned with OKEN Scanner

plificare a metodei nu e posibilă, dacă nu vrem să riscăm a obține, din pricina neglijării unor componente importante, rezultate eronate[42], care, în cele din urmă, ar trebui să răstoarne baza teoretică pentru o cercetare în materie de lingvistică balcanică. Nu se poate decide apriori dacă acest procedeu complicat este, într-adevăr, folositor şi duce la concluzii valabile, ci el trebuie considerat în funcţie de rezultate. O anumită justificare pentru un atare procedeu complex e posibilă pe baza diferitelor raporturi ale limbii cu diverse fenomene, deoarece, în cele din urmă, toate simplificările au drept consecinţă faptul că ajung la constatări unilaterale şi, implicit, limitate în valabilitatea lor[43]. Pe de altă parte, pericolul rezidă în aceea că, în cazul unui procedeu de cercetare mai complex, constatările rămîn neclare şi, în consecinţă, neconvingătoare. Între aceste două extreme trebuie plasată calea pentru cercetarea cu succes a limbii, pe care trebuie să se situeze, înainte de toate, specialistul în lingvistica balcanică.

Să revenim acum la întrebarea pusă la început în legătură cu numărul limbilor balcanice. În principiu, răspunsul a fost dat deja de tradiţia cercetării balcanistice: există cinci limbi balcanice, adică albaneza, bulgara, greaca, macedoneana şi româna. Această constatare trebuie completată, după părerea noastră, cu ideea că termenii pomeniţi cuprind toate formele limbii naţionale, adică de la limba literară, scrisă şi populară pînă la dialecte[44]. Ca punct de plecare cronologic pentru delimitarea de faţă a fost ales prezentul, cu alte cuvinte 1975. Pentru adîncirea problemelor ce ţin de delimitare este, totuşi, necesar să luăm în considerare dependenţa temporală a stadiului de evoluţie a balcanismelor, cu scopul de a ajunge la o

---

[42] Vezi, de pildă, delimitarea propusă de G. Reichenkron pentru limbile balcanice.

[43] Vezi, în legătură cu aceasta, critica lui E. Coşeriu, în cursul său *Einführung in die transformationelle Grammatik*, Tübingen, 1970, p. 30-75, împotriva gramaticii transformaţionale, unde menţionează părţile ei slabe, explicabile prin faptul că simplifică în mod nejustificat natura limbii.

[44] În afară de aceasta, desigur, trebuie adăugate şi cîteva dialecte sîrbo-croate.

Scanned with OKEN Scanner

imagine completă a limbilor balcanice. Acest drum a fost ales şi de lingvistica balcanică, care a ajuns la obiectul ei de la comparaţia simplă a limbilor contemporane din Peninsula Balcanică şi apoi, plecînd de la asemenea observaţii, a căutat şi alte corespondenţe tot pe baza comparaţiei funcţionale. Pentru aceasta a devenit necesară examinarea stadiilor mai vechi din istoria limbilor.

Concluziile asupra metodei de lucru în lingvistica balcanică pot fi deduse relativ uşor din constatările făcute în privinţa delimitării limbilor în cauză. Ca sarcină principală, J. Ellis scoate în evidenţă descrierea limbilor balcanice:

> *"Be that as it may, the beginning of any Balkan linguistics is the description of each tongue, whether dialect or literary language. Especially for subsequent purposes, this needs to include discernment of systems and their indelicacy"*[45]

Dar de regulă specialistul în lingvistica balcanică nu consideră suficientă cercetarea sincronică şi comparativ-tipologică, cu toate că realizarea ei exactă cere foarte multă acribie, ci crede că este de datoria ştiinţei lui să caute neapărat cauzele evoluţiei. Acest lucru poate fi însă realizat cu succes numai pe baza unor cercetări comparative foarte precise. Însemnătatea unei atari examinări a fost subliniată de J. Sedlaček în raportul său la Primul congres internaţional de studii balcanice şi sud-est europene[46]. Pentru cercetarea diacronică a limbilor balcanice şi a balcanismelor am propus deja o periodizare, care apoi va fi aplicată în această introducere. Domeniul propriu al lingvisticii balcanice trece, deci, în mod automat, peste cercetarea celor cinci limbi amintite şi se extinde, între altele, şi asupra studierii limbilor dispărute, pentru a garanta că astfel vor fi epuizate toate posibilităţile de explicare. În acest context, un im-

---

[45] *Some remarks on the place of Balkan linguistics in general linguistic theory*, în BE XII (1967), p. 38.

[46] Vezi *op. cit.*, p. 338; vezi şi articolul lui anterior în BE XI (1966), p. 109-115.

Scanned with OKEN Scanner

portant material auxiliar l-ar constitui o hartă exactă a limbilor din Peninsula Balcanică şi o descriere precisă a tuturor dialectelor.

În sfîrşit, răspunsul la întrebarea: cîte limbi balcanice există?, se prezintă ca un compromis. Putem caracteriza drept limbi balcanice, în sens mai restrîns, şi anume în privinţa tuturor formelor lor, albaneza, bulgara, greaca, macedoneana şi româna, în timp ce sîrbocroata, turca şi maghiara, datorită asemănărilor în dialecte sau influenţelor importante în unele domenii, aparţin cercului mai larg al limbilor balcanice. Foarte dificilă este situaţia limbilor vechi balcanice, dispărute deja, deoarece despre ele avem prea puţin material pentru a putea defini exact felul lor de participare la uniunea lingvistică balcanică[47]. Probabil traca, daca şi ilira au influenţat într-o măsură mai mare formarea idiomurilor balcanice de astăzi şi, desigur, nu numai în ce priveşte lexicul. O asemenea presupunere au făcut deja B. Kopitar şi Fr. Miklosich, iar ea este valabilă şi în prezent, deşi are o însemnătate minoră atîta vreme cît lipsesc dovezile convingătoare pentru o teză sau alta. Interesantă este şi chestiunea dacă au existat deja în limbile vechi balcanice începuturi pentru balcanismele de mai tîrziu sau chiar balcanisme dezvoltate. Ar trebui, apoi, descrisă în mod corespunzător poziţia lor faţă de uniunea lingvistică.

Pe drept cuvînt, un sceptic ar putea obiecta că în situaţia dată, care are atîtea puncte slabe şi probleme deschise, în parte chiar insolubile din lipsa unui material adecvat, preocupările legate de lingvistica balcanică sînt inutile. Dar credem că putem afirma contrariul şi invoca în sprijinul tezei noastre rezultatele obţinute pînă acum de analiza comparativă, ceea ce nu înseamnă însă că acceptăm toate încercările de a da o interpretare diacronică evoluţiei, deoarece acest domeniu al ştiinţei ni se pare încă destul de nesigur.

---

[47] Vezi cap. 5 al lucrării noastre.

Scanned with OKEN Scanner

4 Problema balcanismelor

Delimitarea limbilor balcanice se face, cum am văzut mai sus, într-o mare măsură pe baza *balcanismelor*. Prin *balcanism* înțelegem asemănări structurale ale elementelor lingvistice, care, pe cît este posibil, se observă în toate limbile uniunii lingvistice din această zonă. Manifestarea lor însă nu se limitează la domenii anumite, ci a fost constatată în fonetică, ca şi în morfologie, în sintaxă şi în lexic. Se pun, mai întîi, întrebările: *Ce balcanisme avem? Cîte anume sînt? Ce fel de legături există între ele? Cum şi cînd s-au dezvoltat?* Aceste întrebări sînt foarte diferite: în timp ce prima şi a doua se referă la o descriere şi enumerare a balcanismelor, a treia şi a patra ne trimit la cercetarea cauzelor care au dus la apariția balcanismelor. Dar ambele complexe de întrebări ar trebui separate net, dacă vrem să lucrăm riguros şi metodic[1].

Numărul şi esența balcanismelor au fost deja examinate de B. Kopitar şi Fr. Miklosich, cînd aceştia se străduiau să găsească argumente în favoarea unui substrat trac sau, respectiv, ilir. Prima listă a balcanismelor cu exemple lămuritoare – deja B. Kopitar semnalase unele dintre ele – a fost stabilită de Fr. Miklosich în anul 1861, în lucrarea sa *Die slavischen Elemente*, şi această listă a rămas, în principiu, aproape pînă astăzi ca bază a mai tuturor repertoriilor corespunzătoare. Ea cuprinde opt puncte care, în cea mai mare parte, se referă la toate şi, numai în unele cazuri, la un număr redus al limbilor balcanice:

1. formarea viitorului cu *velle* şi *habere;*
2. lipsa infinitivului;

---

[1] Cf. Vl. Georgiev, *Limba română*, p. 11, unde autorul constată: "*Dar aici este vorba de două probleme cu totul diferite: prezența trăsăturilor comune, pe de o parte, şi explicarea originii lor, pe de alta*".

Scanned with OKEN Scanner

3. contopirea genitivului cu dativul într-o formă comună;
4. dezvoltarea unui articol enclitic;
5. apariţia unui fonem vocalic central, non-deschis *ă* (ə);
6. nazalizarea începutului de cuvînt înaintea lui *m* şi *n*, dispariţia lui *l* intervocalic urmat de *i*;
7. rotacismul (*n* > *r* şi *l* > *r*), trecerea lui *o* la *u* în silabe neaccentuate, alternanţa lui *e* cu *ea* în funcţie de accente;
8. reluarea formelor de acuzativ şi dativ (genitiv) ale pronumelui personal, formarea numerelor de la 11 la 19[2].

Între timp, această listă a fost revizuită şi completată de mai multe ori. Totuşi, practic, ea stă încă în centrul majorităţii cercetătorilor în materie de lingvistică balcanică.

Cea mai cuprinzătoare listă a balcanismelor, depăşită însă în unele puncte, se află în lucrarea de bază a lui Kr. Sandfeld, care a apărut, mai întîi, în anul 1926, cu titlul *Balkanfilologien*, la Copenhaga, în limba daneză[3]. În ciuda lipsurilor teoretice şi metodice, cartea aceasta a rămas pînă astăzi – şi va rămîne încă – o lucrare de căpătîi, datorită cel puţin materialului oferit de autor. Ceea ce deosebeşte lucrarea lui Sandfeld de altele nu este numai volumul acestui material, ci şi faptul că el nu se limitează la selectarea de trăsături comune tuturor limbilor balcanice, operaţie considerată pînă acum drept o sarcină principală a lingvisticii balcanice, ci înregistrează şi asemănările care se întîlnesc numai în două limbi. El îşi ordonează observaţiile sale – care, în mare parte, ţin de vocabular şi, în consecinţă, au o importanţă secundară pentru specialiştii în lingvistica balcanică[4] – după criteriul: în ce măsură sînt răspîndite fenomenele? Se pune acum, în mod firesc, întrebarea dacă în cazul asemănărilor existente numai între două limbi poate fi vorba de bal-

---

[2] Vezi *op. cit.*, p. 7-9.

[3] Patru ani mai tîrziu, a fost reeditată în limba franceză, la Paris (1930), cu titlul *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, şi, în această versiune, a cunoscut o largă circulaţie pe plan mondial.

[4] În ceea ce priveşte probele în favoarea uniunii.

Scanned with OKEN Scanner

canisme. În principiu, răspunsul ar trebui să fie negativ, deoarece balcanismul *per definitionem* este un fenomen lingvistic care apare în toate idiomurile din uniunea lingvistică balcanică. Dar o asemenea argumentare nu se justifică integral, cum s-a putut vedea din diferitele discuții teoretice asupra delimitării limbilor balcanice și din descrierea diverselor stadii de evoluție a balcanismelor. Există apoi posibilitatea ca din una sau alta din limbile standard să fi dispărut un balcanism oarecare, deoarece evoluția limbilor scrise și literare nu asigură neapărat conservarea acestor asemănări. La problema dispariției balcanismelor, a uzului lor diferit și a clasificării lor stilistice s-a oprit S. Heřman[5]. Printr-o cercetare mai adîncă a formelor mai vechi din istoria limbilor și a dialectelor este posibil să constatăm și legături cu alte limbi în acele cazuri cînd asemănările, pe cît pare azi, se limitează la două idiomuri. Din această cauză, observațiile lui Kr. Sandfeld nu trebuie respinse, ci doar revizuite în fiecare caz, pentru a se vedea dacă nu cumva ele urmează a fi corectate.

Asemenea liste găsim în mai toate lucrările cu tematică lingvistică balcanică (nu ne putem opri aici asupra lor, deoarece în mare parte ele se repetă), preocupate de a aduna argumente pentru tezele lor diacronice. Astfel, G. Reichenkron, reluînd, de fapt, o idee al lui S. Pușcariu[6], constată un ritm al vorbirii (germ. *Redetaktrhythmus*) descendent și încearcă să deducă de aici cauzele care au dus la formarea articolului enclitic[7], fără să-și dea seama că ar fi fost mult mai important să cerceteze acest argument în detaliu, decît să emită o altă ipoteză cu privire la originea fenomenului în discuție.

Ca eșafodaj pentru aproape fiecare listă a balcanismelor putem considera următoarele fenomene:

1. pierderea infinitivului;
2. contopirea genitivului cu dativul;

---

[5] Vezi *op. cit.*, p. 342.

[6] Vezi ZrPh 57 (1937), p. 240-274.

[7] Vezi *op. cit.*, p. 110 și urm.

Scanned with OKEN Scanner

3. formarea viitorului cu *velle*, nu cu *habere*;
4. dezvoltarea articolului postpus;
5. reluarea pronumelui personal;
6. formarea numeralelor de la 11 la 19.

Aceste balcanisme sînt acceptate de mai toți specialiștii în lingvistica balcanică[8], în timp ce în legătură cu alte asemănări și observații există mai multe puncte de vedere, asupra cărora nu putem insista acum, deoarece divergențele nu pot fi rezolvate aici. Vom adăuga numai unele dintre observațiile lui Vl. Georgiev, expuse la Sofia cu prilejul Primului congres internațional de studii balcanice și sud-est europene, care nu au fost incluse în lista de mai sus. Lingvistul bulgar ajunge la aceste observații, dînd exemple pentru următoarele patru categorii de asemănări:

1. bază de articulație asemănătoare pentru vocale și unele consoane, reducerea vocalelor, vocala *ă*;
2. asemănări în cadrul lexicului într-un număr mai mare de cazuri;
3. conservarea morfemelor similare sau comparabile;
4. dezvoltarea elementelor morfologice și sintactice, identice sau cel puțin paralele.

La explicarea acestei liste el citează în plus următoarele fenomene concrete, care nu se găsesc în canonul recunoscut al balcanismelor:

1. vocativ în *-e*;
2. resturi ale dativului în dialectele bulgărești sub influență românească;
3. o formă comună de plural în *-i*;
4. neutrul în română;

---

[8] Fr. Miklosich, Kr. Sandfeld, P. Skok, M. Budimir, H. Barić, E. Çabej, Vl. Georgiev, Al. Rossetti, S.B. Bernștejn, G. Weigand, J. Schröpfer, E. Seidel, H. Birnbaum, W. Giese, G. Reichenkron, K. Mirčev, pentru a menționa doar unele dintre aceste nume.

Scanned with OKEN Scanner

5. forme din punct de vedere fonetic aproape identice, pentru genitiv, dativ şi acuzativul pronumelor personale;
6. comparaţia analitică;
7. desinenţa *-m* la verbul *a avea* (persoana I), identică în română, albaneză şi bulgară;
8. dezvoltarea conjugării în *-i* în română, spre deosebire de celelalte limbi romanice[9]. Deci căutarea balcanismelor continuă, de unde rezultă întrebarea: ce căi trebuie urmate pentru a ajunge la o sistematizare cît mai completă a acestor fenomene?

Pentru a răspunde la această întrebare, vom varia puţin schema propusă de noi în vederea descrierii diferitelor trepte ale balcanismelor:

$$(n) \quad a_n^{k-1} \in X \sim a_n^{k-1} \in Y \sim a_n^0 \in Z\,(a_n^{k-2} \in Z_1)$$

La treapta cronologică *(n)* a comparaţiei în limbile *X* şi *Y* observăm balcanismul *a* într-o formă diferită *k* sau *k-1*, în timp ce el lipseşte complet în limba *Z*. Dar există posibilitatea să găsim balcanismul *a* sau într-un dialect Z_1, sau într-o treaptă cronologică *(n-1)* anterioară sau viitoare *(n+1)* a limbii *Z*. Din punct de vedere teoretic, există posibilitatea ca un balcanism să se fi păstrat într-o limbă sau să fi dispărut din toate formele limbilor balcanice actuale[10]. Un stadiu identic de evoluţie al unui balcanism în toate limbile balcanice în acelaşi punct cronologic l-am considerat mai sus ca foarte puţin probabil. O asemenea idee n-ar corespunde nici realităţii lingvistice, pentru că evoluţia balcanismelor cunoaşte, desigur, un centru şi o periferie; după părerea noastră, centrul nu trebuie să fie în-

---

[9] *Actes* VI, p. 10-11.

[10] Ultima presupunere nu poate fi exclusă cu desăvîrşire – ne gîndim la înlocuirea multor turcisme în limbile balcanice sub influenţa tendinţelor puriste –, deoarece indiscutabil într-o perioadă mai timpurie au putut exista raporturi mai strînse între limbile balcanice, raporturi care ulterior au slăbit, datorită evoluţiei divergente.

Scanned with OKEN Scanner

totdeauna acelaşi[11]. Coordonata geografică urmează a fi luată, şi ea, în considerare în evoluţia limbii. În căutarea balcanismelor va trebui să examinăm, pentru a ajunge la rezultate complete, diferitele posibilităţi de influenţare şi dependenţa în dezvoltarea formelor lor. Deci, putem accepta asemănările în numai două limbi ca balcanisme provizorii, pentru a ajunge apoi, printr-o revizuire a tuturor posibilităţilor, la confirmarea sau respingerea acestora. Stabilirea balcanismelor care au rămas numai într-o singură limbă sau au dispărut deja integral cere reflecţii teoretice ulterioare şi, înainte de toate, un material corespunzător din istoria limbii.

Înainte de a enumera şi a descrie balcanismele, trebuie să vedem cum e mai bine de procedat. De obicei, cercetarea ne dezvăluie următorul tablou: balcanismele sînt enumerate, mai mult sau mai puţin complet, în principiu, fără o ordine sesizabilă, pregătite deja, printr-o accentuare corespunzătoare, ca argument în favoarea ipotezei avansată de autor. În multe cazuri nici nu se precizează mai exact gradul de asemănare a unui fenomen în diferite limbi, ci se arată imediat cauzele acestei evoluţii, deşi, de regulă, de foarte multe ori, ele nu au fost studiate în detaliu, adică în ceea ce priveşte punctele de reper cronologic, dialectal, cultural-istoric şi, bineînţeles, lingvistic intern. Aceasta este, desigur, şi cauza principală care explică de ce diferenţele în rezultatele obţinute în urma interpretării unui balcanism sînt atît de mari şi chiar se contrazic unele pe altele.

O contribuţie teoretică importantă la soluţionarea dificultăţilor legate de descrierea şi enumerarea balcanismelor şi explicarea lor ne oferă, după opinia noastră, J. Sedlaček în raportul său deja amintit, unde arată că sarcina lingviştilor care se ocupă cu examinarea limbilor sud-est europene nu s-a epuizat odată cu cercetarea proceselor istorice petrecute în aceste limbi şi cu rezultatele lor. Noi am vrea să adăugăm aici că, în multe cazuri, aceste încercări sînt chiar inutile, deoarece lipseşte o bază teoretică şi materială corespunză-

[11] Cf. şi E. Seidel, *Zur Rolle des Bulgarischen*, p. 915 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

toare. Apoi – continuă lingvistul cehoslovac – perspectiva cronologică nu trebuie limitată nici spre trecut, nici spre prezent. Înainte de toate – spune el ceva mai departe –, din programul cercetării nu poate fi exclusă examinarea comparativ-structurală a limbilor contemporane şi a dialectelor din Europa sud-estică, aceasta cu atît mai mult, cu cît constatarea diferenţelor şi a asemănărilor din prezent formează şi un punct de plecare pentru cercetări istorice. O condiţie necesară pentru cercetarea comparativă a structurii limbii constă în descrierea comparativă sistematică a principalelor limbi şi dialecte la toate nivelurile. Pentru aceasta este nevoie ca descrierea limbilor şi a dialectelor să se bazeze pe aceleaşi premise teoretice, pentru că o diferenţă mai mare în metode duce la dificultăţi în interpretarea ştiinţifică a faptelor lingvistice şi a comparării lor sub toate aspectele, sincronic şi diacronic[12]. Aceasta a fost constatarea principală a lui J. Sedlaček cu privire la premisele pentru descrierea limbilor balcanice şi a asemănărilor dintre ele. Părerile lui coincid, de altfel, cu cele emise în aceeaşi problemă de J. Ellis[13].

Pentru noi rămîne prioritară necesitatea de a face distincţie între diferite orientări şi metodele corespunzătoare în ştiinţă. Descrierea trebuie pusă neapărat pe o bază asemănătoare, ceea ce pînă în prezent nu s-a realizat încă, după cum putem deduce din descrierea balcanismelor efectuată aici mai jos. Dar tocmai o examinare după aceleaşi principii, elaborate ştiinţific, constituie baza tuturor etapelor de cercetare care urmează. Începuturile sînt, deocamdată, destul de fragmentare şi ascunse într-o mare parte sub orientări diacronice. Totuşi un prim pas în alcătuirea unei gramatici comparative a limbilor balcanice, care, de fapt, trebuie să fie un scop al ştiinţei noastre, se poate vedea din listele diferite ale balcanismelor, în special acolo unde observaţiile au fost adunate şi clasate într-o ordine corespunzătoare cu diversele compartimente ale gramaticii[14].

---

[12] *Actes* VI, p. 338-339.

[13] BE XII (1967), p. 38.

[14] Vezi de ex., Vl. Georgiev, *Actes* VI, p. 10-11.

Scanned with OKEN Scanner

Numai baza trebuie extinsă, iar comparaţia făcută în mod sistematic şi exhaustiv.

Din această cauză, vom încerca, în loc de a da o listă mai mult sau mai puţin completă a balcanismelor, cum s-a procedat de regulă pînă acum, să construim un eşafodaj pentru o gramatică comparativă a limbilor balcanice, cu consideraţii rudimentare asupra dialectelor lor. Acest început al unei inventarieri sincronice în lucrarea de faţă, în lipsa unor cercetări de detaliu, poate fi evaluat numai ca o primă încercare, fără pretenţia de exhaustivitate, deoarece cercetarea de bază, potrivit principiilor comparabile, este prea puţin dezvoltată în domeniul nostru.

După descrierea diferitelor fenomene, ne vom ocupa pe scurt şi de clasificarea lor şi vom da indicaţii asupra mai multor încercări de interpretare diacronică[15]. Nu vom lua o poziţie în amănunt, deoarece ea ni se pare prematură. Amintim numai de variatele încercări de explicare a evoluţiei articolului postpus în albaneză, bulgară, macedoneană şi română: origine tracă (B. Kopitar), iliro-albaneză (Fr. Miklosich), armeană (H. Barić), greacă (Kr. Sandfeld), latină (G. Reichenkron), slavă (Iv. Gălăbov), sau, în fine, după adversarii lingvisticii balcanice, evoluţii paralele. În acest caz, mai întîi, nu are rost să ne raliem uneia sau alteia din tezele menţionate sau să găsim o alta nouă, poate mai modestă, mai importantă fiind o descriere a limbilor balcanice în ceea ce priveşte fenomenele amintite, şi anume, în primul rînd, luînd în discuţie sincronic stadiul actual şi apoi retrospectiv, reconstituind treptat fazele de evoluţie diacronică. Desigur, atunci vom avea o bază de plecare mai riguroasă pentru explicaţii mult mai convingătoare.

Deci, mai avantajos ni se pare să întreprindem o comparaţie sistematică a celor cinci limbi balcanice decît să ne limităm la obser-

---

[15] Din punct de vedere teoretic, un atare procedeu, bineînţeles, este discutabil, pentru că diversele aspecte vor fi cercetate alături de altele; dar atît timp cît ele nu sînt amestecate, le considerăm ca acceptabile pentru lucrarea noastră. În plus, prezenta încercare a fost făcută cu scopul de a servi drept indicaţie unei cercetări consecvente, în care toate celelalte aspecte trebuie subordonate, chiar dacă pînă acum pentru ştiinţă ele au stat pe primul loc.

Scanned with OKEN Scanner

varea întîmplătoare a asemănărilor. Începuturi prețioase în aceste direcții avem în lucrările lui B. Havránek și P. Ivić pentru fonetica și fonologia limbilor balcanice, ale lui T.V. Civ'jan pentru substantiv și K. Kazazis, care indică posibilitățile gramaticii generative în descrierea sintactică. Noi vom porni, cum este cazul și în aceste lucrări, în general de la limbile standardizate supraregionale[16], pentru că aceasta este baza de plecare comună, și vom prezenta particularități din dialecte. Desigur, alcătuirea unei gramatici comparate a limbilor balcanice este la ordinea zilei, dar pînă la realizarea acestei idei trebuie rezolvate în prealabil unele probleme de felul celor tratate de noi aici.

4.1. Sistemele fonologice ale limbilor balcanice

Examinarea sistemului fonologic al limbilor balcanice a avansat relativ mult. Dispunem, astfel, de studii speciale și, în primul rînd, mai cuprinzătoare cu privire la descrierea situației din limbile balcanice și anume studii de B. Havránek, M. Malecki, E. Petrovici, Al. Rosetti, R.G. Piotrovskij, O.S. Širokov și P. Ivić. Am putea adăuga multe lucrări care, pe lîngă balcanisme gramaticale sau lexicale, se ocupă și cu asemănările sub aspect fonologic. Înainte de toate, atlasele dialectale român și bulgar, precum și numeroasele monografii pentru dialectele tuturor limbilor balcanice aparțin acestei categorii, pe care nu o vom enumera *in extenso*, dar care trebuie incluse într-o sinteză a foneticii comparate complete. Ca o încercare cu caracter sintetic, din punct de vedere metodic foarte bună, dar nu exhaustivă în privința materialului, poate fi citat raportul lui P. Ivić în legătură cu această problemă la primul Congres internațional de studii balcanice și sud-est europene[17]. El tratează aici problemele: *există în domeniul fonologiei fenomene care trec granițele înrudirii genealogice* și *există trăsături fonologice care apar-*

[16] Limba literară la albanezi, bulgari, macedoneni și români, limba populară la greci.

[17] *Liens phonologiques*, p. 133-141.

Scanned with OKEN Scanner

ţin într-o măsură mai mare sau mai mică tuturor limbilor balcanice? În timp ce la prima întrebare răspunsul este afirmativ, la cea de a doua autorul are unele îndoieli, pentru că nu există, aici, o identitate perfectă. Noi credem că aceste îndoieli nu trebuie împărtăşite absolut, în toate cazurile, deoarece aceasta ar fi o premisă greşită în argumentarea uniunii balcanice, ar însemna să ne aşteptăm ca sistemele fonologice ale limbilor unei uniuni lingvistice să coincidă integral, cu toate că dialectele unei limbi deja manifestă devieri considerabile. O normă aşa de severă nu putem folosi la examinarea balcanismelor şi din cauzele asupra cărora am insistat în amănunt mai sus, pentru că atunci n-ar fi luate în considerare diversele componente de natură geografică, cronologică, cultural-istorică şi, bineînţeles, internă a limbii. În consecinţă, din cauza contextului mai amplu, vom părăsi atitudinea precaută a lui P. Ivić, care, în principiu, din punct de vedere metodic este întru totul îndreptăţită. Concordanţele în domeniul fonologic, care se observă, adeseori, în regiuni geografice mai mari, formează premise pentru apartenenţa la o uniune lingvistică extensivă, în timp ce una intensivă, ca uniunea lingvistică balcanică, posedă concordanţe şi mai adînci[18].

4.1.1. **Sistemul vocalelor**

Prezentăm, mai întîi, sistemele vocalice, pentru a crea, astfel, un punct de plecare pentru compararea limbilor balcanice.

GREACA	MACEDONEANA	BULGARA	ROMÂNA	ALBANEZA
ι ου	и у	и у	i î u	i y u
ε ο	е о	е о	e ă o	e ë o
α	а	а	а	а
HUMBERT TRIANDAPHYLLIDIS	LUNT	STOJKOV	ROSETTI	DEMIRAJ

[18] Vezi R. Jakobson, *Über die phonologischen Sprachbünde*; H. Birnbaum, *op. cit.*, p. 12 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

Cele mai simple sisteme vocalice se găsesc în greacă şi macedoneană, cu numai cinci foneme, urmează bulgara cu şase şi, în fine, româna şi albaneza (aceasta este situaţia în limba unificată de astăzi) cu cîte şapte foneme vocalice. Este de observat că grafemele *î* şi *y* reprezintă diferite foneme vocalice din seria medială, deoarece vocala românească este nerotunjită, în timp ce cea albaneză este rotunjită. Vocalele *ă, ë* şi ъ, de altfel, sînt considerate de mai mulţi cercetători identice, fiind încadrate la balcanisme, pentru că se găsesc în cel puţin trei limbi balcanice[19]. Ghega are un sistem vocalic mult mai complicat cu corelaţia de cantitate şi nazalitate. Sîrbocroata, maghiara şi turca, dacă ne oprim la limbile nemijlocit învecinate, manifestă deosebiri iniţiale, în comparaţie cu limbile balcanice. Sistemele lor sînt mai bogate şi se remarcă prin corelaţie de cantitate şi, respectiv, armonie vocalică. O bază fonologică asemănătoare mai găsim doar în limbile slave de est, care, la fel, au un sistem vocalic simplu.

Baza sistemelor fonologice ale limbilor balcanice, considerată de Vl. Georgiev[20] şi P. Ivić[21] ca foarte asemănătoare şi aproape identică, constă dintr-un sistem triunghiular simplu cu cinci foneme vocale. În afară de aceasta, în comunicarea sa[22], P. Ivić ne dă şi unele date privind răspîndirea şi deosebirile dintre fonemele vocalice. Un sistem simplu găsim în greacă, macedoneană[23] şi în dialectele bulgăreşti. În bulgară, albaneză, română şi în dialectele macedonene, grupul central este completat cu o vocală şi, respectiv, două: *ă* (vocală centrală non-deschisă) şi *î* (vocală centrală închisă). O vocală asemănătoare (*ă*) posedă, în afară de ele, turca şi slovena. Această vocală există şi în unele dialecte greceşti din Asia Mică, unde probabil a apărut sub influenţă turcă. Pentru o parte din mace-

---

[19] În plus, această vocală apare şi în dialectele macedonene.

[20] *Actes* VI, p. 10.

[21] *Ibidem*, p. 136.

[22] Cf. p. 136-137.

[23] Se are în vedere limba scrisă.

Scanned with OKEN Scanner

doneană şi, bineînţeles, integral pentru sîrbo-croată, ar mai trebui menţionată existenţa lichidelor silabice *r* şi *l*. În sfîrşit, P. Ivić şi Vl. Georgiev se opresc şi la reducerea (închiderea) vocalelor *e* şi *o* în silabe neaccentuate în *i* şi *u* în dialectele greceşti de nord, în cele macedonene, bulgăreşti şi româneşti. La o examinare mai atentă a sistemelor vocalice ies la iveală mai multe deosebiri locale, aşa că omogenitatea bazei de articulaţie, constatată anterior, pare să dispară. Totuşi, sîntem de părere că lipsa corelaţiilor de cantitate, grad de deschidere şi nazalitate, precum şi numărul mic de foneme ce rezultă de aici, într-o regiune geografică compactă, reprezintă o trăsătură comună tuturor limbilor situate acolo şi constituie ceva tipic şi nu întîmplător pentru ele. Pe bună dreptate, vocala *ă* va putea fi recunoscută şi ea ca un balcanism.

Din punct de vedere istoric, limbile balcanice se deosebesc foarte mult începînd cu treptele premergătoare lor – latina, greaca veche, protoslava –, care posedau, toate, o corelaţie de cantitate, iar slava chiar vocale nazale. Despre treptele premergătoare ale albanezei putem face numai presupuneri, deoarece ne lipsesc atestările corespunzătoare. Din această perspectivă este evident că evoluţia sistemului vocalic a luat în limbile balcanice o direcţie asemănătoare, ceea ce a dus la o simplificare a lui. Bineînţeles, împrejurarea ca atare face loc întrebării: evoluţia a mers întîmplător paralel sau există aici raporturi interlingvistice? Presupunerea că au existat astfel de raporturi nu e neapărat greşită, dacă luăm în considerare vecinătatea limbilor şi varietatea punctelor lor de plecare. S-ar putea să fie şi un efect al substratului trac, cum crede C. Poghirc, cel puţin pentru vocala *ă*, care, după părerea lui, apare pe un teritoriu locuit odinioară de traci[24]. E greu de decis, în momentul de faţă, dacă teza amintită poate fi confirmată, pentru că ştim prea puţin despre sistemul vocalic al limbii trace. Astfel, există opinii diferite în legătură cu problema dacă a mai funcţionat sau nu în tracă o core-

[24] Vezi *La valeur phonétique de l'oscillation graphique thrace a/e à la lumière des données des langues balkaniques modernes*, p. 33-37.

Scanned with OKEN Scanner

lație de cantitate[25]. Această întrebare rămîne, deci, încă deschisă. O problemă dificilă o constituie și poziția specială a gheghei, care diferă de toscă în ceea ce privește structura (componența) sistemului vocalic. Pentru viitor se impune necesitatea de a aduna toate deosebirile dialectelor într-un stadiu comparativ al sistemelor vocalice din Peninsula Balcanică.

4.1.2. Sistemul consoanelor

Ca punct de plecare în comparație ne pot servi din nou diferite inventare ale consoanelor din limbile balcanice:

Pentru *albaneză*, Sh. Demiraj[26] vorbește de 29 de consoane:

p, b, m, f, v, th, dh, t, d, n, s, z, c, x, l, ll, r, rr, sh, zh, ç, xh, q, gj, j, nj, k, g, h

Pentru *bulgară*, St. Stojkov[27] nu amintește de fonemul consoană ʃ' deci 'ʃ palatal și indică 38, iar St. Stojanov[28] 39 de foneme consoană:

б, б', в, в', г, г', д, д', ж, дж, з, з', дз, дз', к, к', т, т', п, п', с, с', ф, ф', х, х', ц, ц', ч, ш, л, л', м, м', н, н', р, р', й

Pentru *greacă*, M. Triandaphyllidis[29] și A. Mirambel[30] enumeră 20 de foneme consoane:

π, μπ, φ, β, μ, τ, θ, ντ, δ, τσ, τξ, σ, ξ, κ, γκ, χ, γ, ν, λ, ρ

Pentru *macedoneană*, sînt admise, unanim, de H. Lunt[31] și B. Koneski[32], 26 foneme consoană:

п, б, м, ф, в, т, д, к', г', к, г, н, њ, ч, џ, ж, ш, х, ц, s, с, з, р, л, љ, j

---

[25] Vezi D. Dečev, *Charakteristik*, BE II (1960), p. 172; K. Vlachov, *Actes* VI, p. 485-495.

[26] Vezi p. 9.

[27] Vezi p. 88.

[28] Cf. p. 46.

[29] Cf. p. 33.

[30] Cf. p. 23.

[31] *Op. cit.*, p. 9.

[32] Vol. I, p. 75.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru *română*, E. Vasiliu citează[33] 20 foneme consoană:

p, b, m, f, v, t, d, n, t, s, z, ć,ǵ, ʃ, ʒ, k, g, h, l, r

L.I. Luht menționează, în afară de acestea, pe *k'* și g' ca foneme autonome[34]. Diferența își găsește explicația în clasificarea diferită a consoanei urmată de *i*[35].

Volumul inventarelor arată relativ deosebiri mari: greaca și româna au, fiecare, cîte 20 de consoane, macedoneana 26, albaneza 29 și, în sfîrșit, bulgara, 38 de elemente fonologice. Mai întîi, contrastul care apare între bulgară și macedoneană sau între română și bulgară se bazează pe alegerea punctului de plecare (peste tot limba vorbită standard) în stabilirea inventarului. Dar, prin considerarea dialectelor, el se micșorează considerabil. Există, astfel, multe dialecte de tranziție care corectează imaginea. În afară de aceasta, diferența dintre inventarul românesc și cel bulgar dispare complet, dacă socotim grupul grafic de consoane cu *i* în română drept un fonem și nu un grup de foneme.

Luînd ca punct de plecare variantele palatale sau fonemele, I. Ivić face o împărțire a limbilor balcanice în două tipuri de bază. Există o grupă care cuprinde o mare parte din limba română, bulgara de est, macedoneana sud-vestică și, într-o măsură mai mică, greaca, în care se observă palatalizarea consoanelor înaintea vocalelor anterioare, și anume, în română, înaintea diftongului *ea* < *e*[36], în bulgară și macedoneană înainte de reflexele lui *ě* din slava comună, iar în greacă, înainte de *i*. Deoarece, din punct de vedere fonetic, muierea consoanelor nu este întotdeauna completă, se poate accepta o atitudine diferită față de aprecierea fenomenului, considerîndu-le drept foneme palatale sau grupuri de foneme[37]. După părerea lui P.

---

[33] *Fonologia*, p. 128.

[34] Vezi *Sravnitel'no-sopostavilanaja grammatika*, Moscova, 1970, p. 34.

[35] Despre această problemă există multe studii scrise de Al. Rosetti, E. Petrovici, Al. Graur etc.

[36] P. Ivić nu menționează aici influența vocalei *i*.

[37] Vezi p. 138.

Scanned with OKEN Scanner

Ivić[38], pentru celelalte idiomuri din Peninsula Balcanică nu există o muiere a consoanelor, fapt pe care noi – cel puțin pentru albaneză – îl punem sub semnul întrebării.

Din expunerea de pînă aici se poate trage concluzia că o comparație a sistemelor consonantice relevă încă multe lacune. Înainte de toate, trebuie rezolvate cîteva probleme discutabile ce țin de interpretarea fonologică a fenomenelor lingvistice, avînd în vedere că nu se produce imediat o schimbare completă a perspectivei comparației, îndeosebi dacă, în principiu, ca și la aprecierea diferită a palatalizării în limbile balcanice, este vorba doar de nuanțe graduale, a căror evaluare diferită sugerează deosebiri calitative mari, ceea ce, de fapt, nu mai corespunde cu realitatea lingvistică. Din această cauză, va fi necesar, pentru a adînci problema, să controlăm și, eventual, să întregim premisele teoretice pe care ni le oferă fonologia, cu scopul de a înlesni comparația echivalentă și adecvată a limbilor balcanice între ele.

4.1.3. **Sistemul prozodic**

În ceea ce privește sistemul prozodic, pentru cea mai mare parte a limbilor balcanice, P. Ivić constată o structură foarte simplă: poziția accentului este singurul factor distinctiv în domeniul fonologiei cuvîntului, și anume pentru română (în toate formele sale), bulgară, greacă și albaneza de sud, macedoneana centrală și de est, precum și pentru unele dialecte estetice ale sîrbo-croatei. Această isoglosă taie domeniile limbilor albaneză și macedoneană și, ceea ce pentru lingvistica balcanică prezintă o importanță mai mică, și pe cel al sîrbo-croatei. O situație asemănătoare sub raportul accentului există și în slava de est și în limbile romanice de vest[39]. Ulterior, lingvistul iugoslav face și o legătură cu muierea consoanelor:

---

[38] *Ibidem*, p. 139.

[39] Vezi P. Ivić, *op. cit.*, p. 134-135.

Scanned with OKEN Scanner

"Il y a d'ailleurs une conexion évidente entre l'isoglosse de ce phénomène (la mouillure de consonnes) et celle de la place de l'accent comme unique facteurs prosodique distinctif. Les deux faits structuraux sont liés par un rapport d'implication: le consonantisme que nous venons de décrire apparait seulement là où l'accentuation décrite existe aussi mais non vice versa"[40].

Deosebiri esențiale există, în ceea ce privește sistemele prozodice ale limbilor sîrbo-croată, maghiară și, de asemenea, turcă. Raporturile cele mai complicate caracterizează, desigur, sîrbo-croata.

În acest capitol ar trebui examinată și observația lui G. Reichenkron asupra tonului descendent, dar fără îndoială aici se impun, mai întîi, cercetări experimentale corespunzătoare. Pe de altă parte, datele de care dispune romanistul și balcanologul german au fost în așa fel alese, că ele sprijină teoria sa cu privire la originea articolului postpus și, în consecință, nu sînt satisfăcătoare[41]. O cauză a simplificării sistemului prozodic în limbile balcanice, pentru care, după cum am mai spus, poziția accentului este singurul indiciu distinctiv, e identificată de P. Ivić în influența bilingvismului[42].

La întrebarea: *există trăsături fonologice comune tuturor limbilor balcanice și, deci, caracteristice pentru această unitate lingvistică*?, P. Ivić ne dă, în rezumat, la sfîrșitul articolului, un răspuns negativ:

"Il n'y a presque de traits vraiment caractéristiques communs aux systèmes phonologiques de tous les idiomes balkaniques. Ce qui les lie est répandu presque partout dans les langues européennes"[43].

Totuși, din compararea hărților privitoare la răspîndirea diferitelor fenomene fonologice, se poate constata o suprapunere a isoglo-

---

[40] Vezi *op. cit.*, p. 139.
[41] Vezi *op. cit.*, p. 95 și urm.
[42] Vezi *op. cit.*, p. 134.
[43] Vezi *op. cit.*, p. 140.

Scanned with OKEN Scanner

selor sau, mai bine spus, a isofonemelor pentru o anumită regiune. Putem recunoaşte un centru, anumite zone periferice şi zona de tranziţie. Miezul uniunii lingvistice în privinţa fonologiei se situează în regiunea românească sud-estică şi bulgară de est. La periferie rămîn cele mai multe dialecte sîrbo-croate, albaneza de nord (ghega) şi macedoneana de est. Zona de tranziţie e formată, prin urmare, de greacă şi bulgara de vest, cele mai multe dialecte macedonene, albaneza de sud şi unele dialecte sud-estice ale sîrbo-croatei[44].

E de la sine înţeles că aceste concordanţe în sistemul fonologic singure n-ar putea fi puse la baza uniunii lingvistice balcanice: cel mult ele indică o uniune lingvistică extensivă, în timp ce pentru cea intensivă sînt necesare, înainte de toate, asemănări structurale în domeniul morfosintactic[45].

4.2. Sistemele morfologice ale limbilor balcanice

Din acest domeniu cei mai mulţi cercetători aduc observaţii, pe care apoi le clasifică ca balcanisme şi le folosesc drept puncte de plecare în dezbaterea termenului *uniune lingvistică balcanică*. Literatura ştiinţifică consacrată acestui compartiment este deosebit de amplă dintr-un anume unghi. Ne vom limita în cadrul lucrării noastre, în primul rînd, la o comparaţie orientală strict sincronic a diferitelor forme specifice categoriilor gramaticale din limbile balcanice.

4.2.1. Numele

Numele are, din punct de vedere formal, următoarele categorii gramaticale: *număr, gen, caz (declinare)* şi *grade de comparaţie* la adjectiv şi adverb. Ne vom concentra mai întîi asupra conturului lor specific în limbile balcanice.

---

44 Vezi P. Ivić, *op. cit.*, p. 140-141.

45 Vezi H. Birnbaum, *op. cit.*, p. 12 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

În legătură cu categoria *numărului*, trebuie să observăm că în limbile balcanice există, astăzi, numai singular şi plural, care în toate sistemele se disting net în ceea ce priveşte forma. Vl. Georgiev menţionează, în această ordine de idei, desinenţa pluralului masculinelor în toate limbile balcanice, care, în cele mai multe cazuri, se termină în *-i* sau reflexe ale lui[46]. La feminine, desinenţa *-e* a căpătat o anumită extindere în bulgară şi română[47]. Remarcabilă este şi lărgirea temei de plural în bulgară şi română, îndeosebi la cuvintele monosilabice: *bloc – blocuri*; блок – блок-ов-е. Ceva asemănător există în albaneză, numai că acolo fenomenul a fost generalizat şi se referă exclusiv la desinenţele de genitiv-dativ: *libra-t; libra-ve-t*. Bineînţeles, de aici încă nu decurge în mod obligatoriu că există raporturi directe între aceste formaţii.

Dualul vechi din greacă şi bulgară nu-l mai găsim ca o categorie productivă. Dar ceva asemănător s-a petrecut, ce-i drept, şi în alte limbi europene. Desinenţa de plural *-i* este şi ea răspîndită dincolo de aria balcanică (de pildă, în limbile slave). Deci, nu avem un indiciu pentru o evoluţie specifică a limbilor balcanice în acest domeniu.

Despre *gen* trebuie spus că toate limbile balcanice au trei genuri: *masculin, feminin* şi *neutru*. Această constatare este general valabilă, mai întîi, pentru bulgară, macedoneană, greacă şi albaneză. Totuşi, în albaneză, numărul neutrelor e mai mic, iar substantivele care intră aici manifestă o anumită afinitate cu declinarea masculinelor[48]. În română situaţia este mai greu de descris. Se pune, în primul rînd, întrebarea dacă într-adevăr limba română posedă neutrul ca pe o categorie independentă, deoarece el nu dispune de forme specifice, ci, practic, se prezintă ca un amestec de forme masculine şi feminine: *singular = forme masculine; plural = forme femi-*

---

[46] Palatalizarea în română şi albaneză sub influenţa lui *i* succedent.

[47] Vezi Vl. Georgiev, *Actes* VI, p. 10.

[48] Vezi T. Kacori, *Učebnik po albanski ezik*, Sofia, 1972, p. 13.

Scanned with OKEN Scanner

nine. Un fenomen asemănător există şi în albaneză[49]. Totuşi, pe baza acestei analize, trebuie să constatăm pentru română o a treia categorie, care nu este nici masculin, nici feminin, deci, din cauza formelor, ambigen sau chiar neutru în sensul propriu al termenului. Prin aceasta, limba română se diferenţiază radical de alte limbi romanice, care, de regulă, au numai masculin şi feminin (categorii productive).

Pentru cercetarea sub aspect diacronic, neutrul românesc ridică mai multe probleme: în primul rînd, cum trebuie apreciate relaţiile cu restul limbilor romanice şi cu limba latină, pe de o parte, şi cu limbile balcanice, pe de altă parte. În special comparaţia cu albaneza impune cercetări diacronice. Problema, care are, probabil, rădăcini deja în toharică – sub aspectul diferenţierii *animat* şi *inanimat* – l-a preocupat pe V. Hořejši în comunicarea prezentată la Primul Congres internaţional de studii balcanice şi sud-est europene[50]. Cu aprecierea, clasificarea şi examinarea istorică a neutrului în română s-au ocupat numeroşi cercetători: Al. Rosetti, Al. Graur, I. Coteanu, I. Pătruţ, K. Togeby ş.a.

Ajungem acum la întrebarea cum trebuie caracterizat *sistemul cazual* şi *declinarea numelui* în limbile balcanice. Aici întotdeauna sînt relevate trăsăturile analitice ale declinării şi, în unele cazuri, chiar se vorbeşte de dispariţia ei. Dispariţia declinării se poate justifica numai sub aspect diacronic şi nu în comparaţie cu celelalte limbi indo-europene, ca reper caracteristic limbilor balcanice care parţial au mers mai departe, pînă la descompunerea declinării anterior sintetice. Dar să aruncăm mai întîi o privire asupra situaţiei declinării în limbile balcanice de astăzi, cu menţiunea că vocativul va fi tratat separat, deoarece el nu are o funcţie propriu-zis sintactică şi, din această cauză, ocupă o poziţie mai aparte.

---

[49] Vezi Sh. Demiraj, *Actes* VI, p. 371-384; Sh. Demiraj menţionează şi bibliografia problemei în discuţie.

[50] *Actes* VI, p. 107-113.

Scanned with OKEN Scanner

Albaneza cunoaşte în total cinci cazuri, şi anume nominativ, genitiv, dativ, acuzativ şi ablativ, cum ne arată Sh. Demiraj în *Gramatica* sa (p. 49). Pentru cazurile nominativ, acuzativ şi ablativ într-adevăr pot fi găsite forme, care sînt specifice numai pentru un caz:

mali (nominativ, plural, declinarea hotărîtă),
malin (acuzativ, plural, declinarea hotărîtă),
malesh (ablativ, plural, declinarea nehotărîtă).

Aceste forme sînt absolut clare şi nu cunosc omonime, deci nu pot fi confundate. Pentru genitiv şi dativ însă nicăieri nu se observă o distincţie morfologică netă. Totuşi, nu trebuie trecut cu vederea faptul că, de regulă, genitivul se diferenţiază de dativ prin procedee analitice, cu alte cuvinte prin articolul antepus cu variantele sale *i, së, e, të,* care, din punct de vedere formal, se apropie de articolul postpus al cuvîntului precedent (de pildă, *parkut të qytetit, rrugës së fushes, rrugë e fusches*). Din această cauză, nu ni se pare justificat a vorbi aici de două cazuri diferite, deoarece baza teoretică pentru o asemenea afirmaţie este cel puţin discutabilă.

Greaca are trei forme cazuale clar diferenţiate: nominativ, genitiv, (=dativ) şi acuzativ.

Româna cunoaşte, în schimb, numai două forme cazuale net diferenţiate din punct de vedere morfologic: nominativ/acuzativ *casă* şi genitiv/ dativ *case*.

Afirmaţia că în limbile balcanice declinarea a slăbit deja nu este, în orice caz, acceptabilă în această formă generalizată. Doar bulgara şi macedoneana nu mai au cazuri sintetice[51]. Româna, în contrast evident cu celelalte limbi romanice, care mai posedă cazuri sintetice, are două forme clar diferenţiate: la declinarea nehotărîtă, pentru

---

[51] În legătură cu dispariţia declinării în bulgară dispunem, în prezent, de o bibliografie vastă, care a dezbătut diferite aspecte diacronice, dar nu s-a ajuns încă la o rezolvare satisfăcătoare a problemelor. Vezi în acest sens şi înregistrarea diferitelor puncte de vedere împărtăşite de cercetători în lucrarea lui K. Steinke, *Studien über den Verfall der bulgarischen Deklination*, München 1968, p. 5-32. O lucrare amplă şi ceva mai nouă privind tema în discuţie ne prezintă E.V. Češko, *Istorija bolgarskogo sklonenija*, Moscova 1970.

Scanned with OKEN Scanner

feminine, pe *-a*, iar la cea hotărîtă, pentru toate trei genurile. Deci, ea e mult mai conservatoare decît toate limbile cu care are relații de înrudire mai apropiată și manifestă, din această cauză, mai degrabă, trăsături sintetice, decît analitice. Greaca și albaneza posedă chiar sisteme cazuale mult mai cuprinzătoare.

Numai un fapt poate fi constatat în general, fapt care, tocmai de aceea, a și fost inclus în rîndul balcanismelor prin excelență: este vorba de contopirea genitivului cu dativul într-o singură formă. Dar această afirmație este într-o anumită privință problematică, căci ea simplifică foarte mult situația reală. Bulgara și macedoneana nu mai au cazuri și, în consecință, nu mai pot arăta contopirea genitivului cu dativul într-o formă cazuală, ci numai într-o construcție analitică folosită în locul cazurilor dispărute.[52] Din punct de vedere istoric, într-adevăr contopirea într-o formă sintetică este atestată în documente medio-bulgare, în greacă, deja foarte devreme, vechiul dativ fiind înlocuit prin genitiv, iar forma de genitiv îndeplinind azi funcția celor două cazuri.[53] În română există numai o formă morfologică (*omului, casei* etc.), dar funcțiunea de genitiv a formei poate fi desemnată în anumite condiții în text prin articolul genitival:

Eu dau cartea frumoasă a profesorului *fiului meu* (genitiv).
Eu dau cartea frumoasă profesorului *fiului meu* (dativ).
Eu dau cartea profesorului fiului meu (genitiv și dativ)[54].

Aici însă nu este vorba de forme cazuale, ci de un articol. O situație similară există, cum am văzut deja mai sus, în albaneză, unde, la fel, o particulă, la origine formată de articol, permite diferențierea celor două funcțiuni.

Așadar, contopirea genitivului cu dativul se reflectă în toate cele cinci limbi balcanice în mod foarte deosebit. Adeseori însă faptul

---

[52] Dacă facem abstracție de faptul că în multe dialecte mai există resturi ale cazurilor, cum trebuie menționat dacă vrem ca cercetarea noastră să fie completă.

[53] Un studiu cuprinzător, care ia în considerare și deosebirile dialectale, a realizat J. Humbert, *La disparition du datif.*

[54] Cf. în legătură cu aceasta și T.V. Civ'jan, *Imja*, p. 185, de unde, de altfel, am luat și variat exemplele.

Scanned with OKEN Scanner

pomenit acum este dat uitării de cercetători, care trec imediat la identificarea originii evoluțiilor. Dar mai întîi ar fi necesar să se explice cum trebuie apreciate aceste stadii diferite din punct de vedere cronologic şi dialectal. Care stare este mai veche? Cea din bulgară, pentru că acolo dispariția declinării e mai completă? Pot fi, într-adevăr, stabilite aici legături între evoluțiile produse în limbile balcanice? Procesul în greacă este şi poate fi dovedit a fi cel mai vechi, în timp ce evoluția din slavă şi română e de dată mai recentă. Dar, în acest caz, o legătură între greacă şi română e totuşi foarte greu de stabilit. Încercările de a explica fenomenul cuprind menționarea unor influențe trace, ilire, armene, greceşti, latineşti şi slave, ca, de altfel, şi relevarea caracterului independent şi autonom al acestei evoluții în toate limbile balcanice. Raporturile sînt prea complicate, iar materialul de care dispunem pînă la ora actuală e extrem de lacunar pentru a rezolva problema fie şi numai în stadiul ei inițial. Ba chiar întrebarea dacă aici e vorba, de fapt, de un balcanism mai trebuie verificată, deoarece analiza structurală nu exlude total o părere contrarie. În ceea ce priveşte apoi raporturile lingvistice, desigur, vom depinde şi în viitor numai de supoziții.

Din cauza poziției sale mai particulare (nu exprimă o funcțiune sintactică), se pare că *vocativul* a suferit în limbile balcanice şi un alt tratament decît cazurile oblice. Forme speciale de vocativ posedă bulgara, greaca, macedoneana şi româna; numai albaneza face excepție, căci ea nu are asemenea forme pentru vocativ:

	Bulgara	**Macedoneana**	**Greaca**	**Româna**
masc.	Борисе – юнашко	брате	ανθρωπε	domnule
fem.	Бабо – Еленке	жено – Стојке		soro
Pl.				domnilor

Cea mai mare bogăție de forme pentru această categorie gramaticală o vom găsi în bulgară şi macedoneană, cu desinențele *-o* şi *-e* şi multe variante ale lor pentru masculin şi feminin. Asemănătoare este situația în română, care la singular posedă, pentru masculin,

Scanned with OKEN Scanner

desinența *-e*, pentru feminin, *-o*, iar la plural, pentru ambele genuri, *-lor*. Greaca cunoaște numai pentru masculin o formă specială în *-e*, în timp ce la feminine nominativul și vocativul sînt omonime. După cum am amintit, albaneza nu are nici o formă specifică pentru vocativ.

În mod deosebit surprinde faptul că bulgara și macedoneana, care, de altfel, nu posedă nici o formă sintetică pentru cazuri, au păstrat totuși vocativul. Pentru vocativul în *-e* al masculinelor se poate constata o răspîndire în greacă, bulgară, macedoneană și română. Pentru desinența feminină în *-o* în regiunea balcanică isoglosa scade cu greaca. Avem aici din nou, ca și la examinarea sistemelor fonologice, o suprapunere remarcabilă a unui fenomen tipic balcanic în partea răsăriteană a Peninsulei.

Pentru cercetarea diacronică, o problemă a constituie, mai întîi, similitudinea dintre bulgară și română; de obicei, se admite aici o influență a limbii bulgare asupra idiomului învecinat. Astfel, A. Rosetti recunoaște în *-o* de la feminin o influență slavă[55], în timp ce desinența *-e* de la masculin provine din latină.

În privința *gradelor de comparație*, putem recunoaște o evoluție spre o circumscriere analitică în limbile balcanice:

Greaca	**Albaneza**	**Româna**	**Bulgara/Macedoneana**
καλος	i mirë	bun	добър
πιο καλος	më i mirë	mai bun	по-добър
ο πια καλος	më i mirë (shumë i mirë)	cel mai bun	най-добър

În greacă, pe lîngă comparația analitică, mai există și comparația sintetică de tip vechi, la adjective (καλὺτερὸς ὸ καλὺτερος, κάλλιοτος), în timp ce celelalte limbi balcanice, cu unele excepții, cînd recurg la forme neregulate, folosesc adjectivele la gradele de comparație de tip analitic.

[55] Vezi *ILR*, p. 303.

Scanned with OKEN Scanner

Acest fenomen nu trebuie considerat neapărat ca balcanism, deoarece există fenomene asemănătoare şi în alte limbi indo-europene[56]. De aceea, şi Vl. Georgiev constată numai concordanţa structurală dintre limbile balcanice, fără a trage concluzii care să meargă mai departe[57].

4.2.2. Articolul

Ca o particularitate a limbilor balcanice este considerat, de obicei, şi sistemul articolului, şi anume, în primul rînd, poziţia sa la sfîrşit de cuvînt în albaneză, bulgară, macedoneană şi română, în timp ce greaca, cu articolul ei antepus, are alt aspect. Conturarea formală a formelor articolului este diferită şi ne permite să recunoaştem mai multe puncte de plecare:

	Albaneza					**Bulgara**			
	masc.	*fem.*	*n.*	Pl.		*masc.*	*fem.*	*n.*	Pl.
N.	-i, -u,	-a	-t(e)	-i(e)	N	-ът	та	-то	-те
G./D.	-t	-s(ë)	-t	-t	–	–	–	–	–
A.	-n(ë)	-n(e)	-t(e)	t(e)	A	-а(я)	–	–	–
Abl.	-t	-s(e)	-t	-t	–	–	–	–	–

Macedoneana

masc.	*fem.*	*n.*	Pl.
-от	-та	-то	-те
-ов	-ва	-во	-ве
-он	-на	-но	-не

---

[56] Cf. fr. *plus grand, le plus grand.*

[57] Vezi *Actes* VI, p. 10; cf. şi Chr. Vasilev, *Der Schwund der suppletiven Komparativformen beim. Adjektiv in den Balkansprachen*, în ZfB VI, 1 (1968), p. 88-91.

Scanned with OKEN Scanner

Greaca

	Singular			Plural		
	masc.	*n.*	*fem.*	*masc.*	*n.*	*fem.*
N	ὁ	τὸ	ἡ	οἱ	τὰ	αἱ
G	τοῦ	τοῦ	τῆς	τῶν	τῶν	τῶν
A	τὸν	τὸ	τὴν	τοὺς	τὰ	τὶς

Româna

	Singular		Plural	
	m/n	*f*	*m*	*f/n*
N/A	-(u)l	-(u)a	-i	-le
G/D	-(u)lui	-i	-ilor	-ilor

Pe lîngă articolul postpus, există, în albaneză şi română, şi un articol antepus, care, totuşi, în folosirea lui, e net deosebit de celelalte şi nu are aceeaşi frecvenţă. Deci, nici în acest caz nu există o concordanţă perfectă între limbile balcanice, ceea ce nu exclude posibilitatea comparaţiei.

Româna diferă, în această privinţă, de celelalte limbi romanice, care, ce-i drept, au dezvoltat un articol, dar nu unul postpus. Bulgara, de asemenea, se depărtează de celelalte limbi slave, care nu cunosc articolul. Referirea la existenţa unor forme de articol în dialectele ruseşti de nord nu este acceptată de toţi cercetătorii[58].

Acest fenomen este, de regulă, considerat ca unul dintre cele mai importante balcanisme şi a fost foarte des examinat în cercetări sub aspectul lui diacronic. Părerile diferă şi aici din nou radical. Există, ca şi în cazul contopirii genitivului cu dativul, teze foarte diferite: substrat trac, ilir, albano-traco-armean, influenţă greacă, ro-

[58] Cf. critica îndreptată de K. Gutschmidt împotriva părerii susţinute de G. Reichenkron în ZfSl X (1965), p. 140-142.

Scanned with OKEN Scanner

mână, slavă şi, în fine, evoluţie de sine stătătoare în fiecare limbă[59]. Din această cauză, nu ni se pare necesar să adoptăm în detaliu o poziţie împotriva tezelor emise. Dimpotrivă, mult mai important este să găsim o cronologie ireproşabilă pentru evoluţia articolului în limbile balcanice şi să reconstituim diversele stadii de dezvoltare. Numai atunci cînd atare probleme vor fi clarificate, vom putea stabili o bază mai amplă pentru discuţii.

În sfîrşit, interesant este şi faptul că există şi forme paralele ale articolului în macedoneană, precum şi în unele dialecte bulgăreşti, a căror folosire depinde de localizarea obiectului determinat.

4.2.3. **Pronumele**

Vl. Georgiev menţionează o mare asemănare la pronumele personale, care sînt aproape identice[60]. Dar aceasta nu înseamnă că aici este vorba de un balcanism, deoarece toate formele provin de la aceleaşi rădăcini indo-europene. Mai specific poate fi faptul că limbile balcanice cunosc la pronumele personal forme scurte şi lungi:

	Albaneza	**Bulgara (Macedoneana)**	**Greaca**	**Româna**
G./	mua me	на мене, ми	ἐμένα, μοῦ	mie mi
A.	mua me	мене, ме	ἐμένα, μὲ	mine mă

Dar nici această particularitate nu e limitată la limbile balcanice, căci fenomenul exista deja în slava veche şi există în polonă şi cehă.

---

[59] Cf., în legătură cu aceasta, B. Kopitar, *op. cit.*, p. 253; Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente*, p. 5; H. Barić, *Istorija arbanaškog jezika*, p. 25; Kr. Sandfeld, *op. cit.*, p. 134; G. Reichenkron, *op. cit.*, p. 93 şi urm. Iv. Gălăbov, *Članăt v bălgarski i rumănski ezik*, Sofia 1962; L. Gáldi, *Actes* VI, p. 593-598; N. Reiter, ZfB V, 1 (1967), p. 103-119; vezi şi trecerea în revistă a diferitelor puncte de vedere la Al. Rosetti, *ILR*, p. 252 şi urm. Lista noastră ar putea fi mult mai extinsă, dar indicaţiile de pînă acum sînt suficiente pentru a ilustra diverse opinii.

[60] Vezi *Actes* VI, p. 10.

Scanned with OKEN Scanner

Abia la folosirea pronumelui personal ajungem la o particularitate a limbilor balcanice, şi anume la dublarea (reluarea, repriza) formelor oblice, care sînt înglobate la balcanisme. Deja Fr. Miklosich a menţionat acest fenomen şi l-a inclus în lista sa[61]. În ultimul timp, problema l-a preocupat pe Ju. A. Lopašov[62], care ajunge, mai întîi, la constatarea că lipseşte o cercetare satisfăcătoare a reprizei pronumelui, nu numai prin prisma fiecărei limbi, ci şi în perspectiva lingvisticii balcanice. O mare parte dintre gramaticile limbilor respective nu menţionează deloc acest fenomen, deci nu dispunem nici de o descriere sistematică şi exhaustivă. Ju. A. Lopašov îşi îndreaptă atenţia îndeosebi asupra fenomenului în limba neogreacă şi trage concluzia că între limbile balcanice există o mare asemănare în ceea ce priveşte reluarea pronumelui care, în unele cazuri, manifestă chiar o identitate desăvîrşită. În principiu deosebirile depind, cum arată autorul, de regularităţile interne ale fiecărei limbi. Iată acum exemplele:

m-au trimis pe mine (rom.)
Dhimitri më *thonte* mue *kështu* (alb.)
ἐσένα σοῦ τὸ λέω (gr.)
те ме изпратиха мене (bg.)

Ca o altă particularitate în domeniul pronumelui, E. Seidel menţionează postpunerea pronumelui funcţional posesiv, care în unele cazuri se bazează pe forma scurtă a pronumelui personal:

copilul lui (rom.)
името му (bg.)
librat e mi (alb.)
ὁι γονεῖς μας (gr.)[63].

La formarea pronumelui nehotărît, ca şi a unor adverbe, Al. Rosetti aminteşte de un tip de formare asemănător în română şi alba-

---

[61] Cf. *Die slavischen Elemente*, p. 7.
[62] Cf. *Die slavischen Elemente*, p. 7.
[63] *Zur Rolle des Bulgarischen*, p. 914.

Scanned with OKEN Scanner

nezã[64]: *cineva, cîndva; kushdo, kurdo*. Aceste forme se obţin cu sufixul *-va*, sau, respectiv, *-do*, de la pronumele interogativ.

Despre alte fenomene în cadrul pronumelui, fenomene care, pe de o parte, arată un grad mai mare de concordanţă, iar pe de alta, nu sînt privite neapărat prin originea lor comună indo-europeană, nu există în momentul de faţă analize comparative şi cuprinzătoare. Cel mult există lucrări consacrate unor probleme limitate în acest domeniu, care pot fi folosite pentru o sinteză ulterioară[65].

4.2.4. Numeralele

La numerale, de regulă este semnalat sistemul de formare comun pentru numeralele de la 11 la 19 în limbile balcanice (cu excepţia limbii greceşti):

un-spre-ze-ce, doi-spre-zece; një-mbë-dhjetë, dy-mbë-dhjetë;
единa-на-десет, два-на-десет; (ἕνδεχα, δώδεχα)

Modelul comun pentru exemplele citate este deci:

unitatea + prepoziţia (*spre, mbë, на*) + *zece*

Româna se deosebeşte în această privinţă net de celelalte limbi romanice: *onze, douze* (fr.); *undici, dodoci* (it.); *undecim, duodecim* (lat.) etc.

La fel, şi formarea numeralelor de la 20 la 90 evidenţiază asemănări: *douăzeci, treizeci* (rom.); *tridhjetë, katërdhjetë* (alb.); *двадесет, трудесет* (bg.); ἔιχοσι, τριαντα (gr.).

Asemănările devin în special clare de îndată ce facem o comparaţie cu corespondenţele din alte limbi romanice: *viginti, triginta* (lat.); *vent, trente* (fr.); *venti, trente* (it.). Deci, în albaneză, română, bulgară şi macedoneană se numără cu zecile, în timp ce în alte limbi există derivări speciale. Mai trebuie menţionat faptul că în albaneză există şi *o numărătoare* de tip arhaic cu douăzeci: *nij-zet* (20), *dy-zet* (40).

---

[64] Vezi *ILR*, p. 252.

[65] Cf. G.A. Cychun, *Syntaksis mestoimennych klitik v juzno-slavjanskich jazykach – balkano-slavjanskaja model'*, Minsk 1968.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru cele două tipuri există şi paralele în limbile slave, în afară de regiunea balcanică, aşa încît aici s-a admis, în principiu, o influenţă slavă asupra celorlalte limbi balcanice[66]. Această trăsătură comună a fost considerată de mai mulţi cercetători ca un balcanism[67].

4.2.5. Verbul

Categoria verbului se distinge în toate limbile balcanice, în contrast cu numele, printr-o mare bogăţie de forme – în orice caz această afirmaţie se întîlneşte des –, ceea ce pentru bulgară, macedoneană şi română s-ar putea accepta fără rezerve. În greacă şi albaneză, diversitatea formelor la nume, în comparaţie cu alte limbi europene, nu este chiar atît de mică, pentru a vedea neapărat aici o contradicţie. În continuare, ne vom concentra atenţia asupra următoarelor categorii gramaticale şi formale şi la ele ne vom limita cercetarea noastră: *persoana, numărul, timpul, aspectul, modul, diateza, conjugările.*

Desinenţele *personale* ale verbului se disting net una de alta în limbile balcanice, aşa că, de regulă, forma conjugată a verbului e folosită fără pronumele personal, dacă persoana nu este accentuată în mod expres. De asemenea, a fost relevată şi comunitatea persoanei I singular indicativ în albaneză, bulgară şi română de la verbul *a avea: kam, имам, am.* Desinenţa *-m* din română diferă şi ea de restul limbilor romanice[68]. Şi la celelalte desinenţe personale există unele asemănări, care, totuşi, pot fi reduse la originea lor indo-europeană.

Există două *numere*: singular şi plural, ale căror forme sînt net diferenţiate una de alta. Numai în română găsim şi cîteva forme omonime (de ex., *fac, adună, am* etc.).

La enumerarea timpurilor ne sprijinim pe gramaticile şi manualele contemporane:

---

[66] Cf. Al. Rosetti, *ILR*, p. 304 şi 385.

[67] Vezi Fr. Miklosich, Kr. Sandfeld, W. Giese, G. Reichenkron ş.a.

[68] Vezi şi Vl. Georgiev, *Actes* VI, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

Albaneză: Prezent, Imperfect, Aorist, Perfect, Mai mult ca perfect I, Mai mult ca perfect II, Viitor, Viitor exact.
Bulgară: Prezent, Imperfect, Aorist, Perfect, Mai mult ca perfect, Viitor I, Viitor II (Viitorul exact I, Viitorul exact II).
Greacă: Prezent, Imperfect, Aorist, Perfect, Mai mult ca perfect, Viitor, Viitor continuu, Viitor exact.
Română: Prezent, Imperfect, Perfect, Mai mult ca perfect, Viitor I, Viitor II.

În toate limbile balcanice sînt conturate timpurile: *prezent, imperfect, perfect, mai mult ca perfect* şi cel puţin două forme de *viitor*. *Aoristul* lipseşte numai în română. Forme simple avem la prezent, imperfect şi aorist, celelalte sînt, cu unele excepţii, exclusiv perifrastice.

Din formele perifrastice, mai întîi circumscrierea viitorului a provocat un interes mai mare în rîndul lingviştilor, deoarece toate limbile balcanice folosesc aici un verb cu sensul *velle*: *do të shkoj* (alb.-dial. tosc.), *иде ходя* (bulg.), θὰ πάω (gr.), *voi merge* (rom.). Formarea viitorului cu *velle* este considerată drept un balcanism.

Ca balcanism, acest fenomen a fost şi el menţionat în cele mai multe lucrări şi interpretat în diferite feluri, dar noi nu ne vom opri în detaliu asupra lui. Ar fi de constatat numai că bulgara diferă prin acest tip de formare de alte limbi slave, iar româna de alte limbi romanice, din care cauză, fără îndoială, aici e vorba de o particularitate a limbilor balcanice. Dar pînă acum am luat în cîmpul observaţiei exclusiv limbile standard, iar imaginea se complică dacă includem şi celelalte posibilităţi din albaneză şi română. Lipseşte însă deocamdată o cercetare care să cuprindă toate aspectele fenomenului şi esenţa lui în toate limbile balcanice.

Un *sistem aspectual* posedă, ca şi alte limbi slave, bulgara, numai că el e mult mai complicat şi conexează un sistem temporal mai variat cu aspectul. În greacă există opoziţia aspect perfectiv/imperfectiv între aorist şi imperfect, precum şi între viitorul exact şi viitorul continuu. Româna nu are, după afirmaţia *Gramaticii Aca-*

Scanned with OKEN Scanner

demiei, nici o categorie morfologică pentru aspect, *"întrucît caracterul imperfectiv sau perfectiv al unei acțiuni nu se exprimă într-o formă organizată"*[69]. În albaneză se face o diferențiere între aspectul perfectiv și imperfectiv numai la trecut, în opoziția aorist-imperfect.

Nu putem afirma cu deplină certitudine în momentul de față că între greacă, bulgară și albaneză există legături în ceea ce privește reliefarea sistemului aspectual. Bulgara cel puțin diferă de restul limbilor slave prin aceea că, pe lîngă dezvoltarea aspectului, are și un sistem mai variat de timpuri.

Pentru categoria *modului*, vom prezenta mai întîi sistemul propriu fiecărei limbi, așa cum este el reflectat în gramatici și manuale:

Albaneză: Indicativ, Conjunctiv, Condițional, Optativ, Admirativ, Imperativ, Infinitiv, Participiu, Gerunziu.
Bulgară: Indicativ, Condițional, Narativ, Imperativ – Participiu, Gerunziu.
Greacă: Indicativ, Conjunctiv, Condițional, Imperativ – Participiu.
Română: Indicativ, Conjunctiv, Condițional, Optativ, Prezumtiv – Imperativ – Infinitiv, Participiu, Gerunziu, Supin.

Diferite de cele de mai sus sînt afirmațiile lui E. Seidel în legătură cu bulgara, căci autorul mai adaugă modurile *Eventual* și *Condițional*[70]. Totuși, constatarea lui că greaca are cele mai puține moduri își păstrează valabilitatea.

Pentru lingvistica balcanică, doar două fenomene în cadrul modurilor au prezentat un interes mai mare, și anume pierderea infinitivului și introducerea unui mod nou pentru redarea unui alt izvor de informație (Narativul).

Dispariția infinitivului și înlocuirea lui printr-un alt mijloc, sintactic, în albaneză (toscă), bulgară, macedoneană, greacă, română

---

[69] Vol. I, p. 40.
[70] Vezi *Das Bulgarische*, p. 916.

Scanned with OKEN Scanner

(cu unele excepții) sînt considerate, de obicei, drept balcanisme. Încercările de a explica fenomenul au fost foarte diferite, iar bibliografia problemei este destul de vastă[71]. Dar în română și albaneză dispariția infinitivului nu este totală. În ceea ce privește modul cum trebuie evaluate aceste forme, se cuvine remarcat faptul că părerile specialiștilor diferă foarte mult între ele. Circumscrierea infinitivului se face cu ajutorul unei conjuncții și a unei forme conjuncte a verbului:

dua të shkruaj (alb.), *искам да пиша* (bulg.),
vreau să scriu (rom.), δὰ γράφω (gr.)[72]

Cercetătorii s-au ocupat apoi cu admistrativul și narativul sau prezumtivul, numai că pentru bulgară e litigioasă întrebarea dacă și din punct de vedere morfologic poate fi vorba aici de două moduri diferite[73]. În orice caz, există posibilitatea de a desemna un enunț ca nesigur și perceput printr-o formă anumită în română, bulgară și albaneză. În greacă se pare că lipsește un mod comparabil, cel puțin în *demotike*.

Din punct de vedere diacronic, evoluția e redusă la o influență turcă, și anume pornindu-se de la diferența care există acolo între formele trecutului cu *-miș* și *-dis*[74].

Despre *participii* și *gerunzii*, ca și despre *diateze*, nu dispunem încă de cercetări comparatiste care să fi dus la descoperirea de noi balcanisme. În ceea ce privește conjugările, de obicei este relevată productivitatea clasei în *-i* în română, pentru care se presupune o influență slavă[75].

---

[71] Cf. trecerea în revistă la Al. Rosetti, *ILR*, p. 256-258.

[72] Vezi și lucrările mai noi, care nu sînt menționate la Al. Rosetti; M.A. Gabinskij, *Pojavlenie i utrata pervičnogo albanskogo infinitiva*, Leningrad, 1970; G. Rohlfs, în OI, p. 733-744; H. Barić, Godišnjak a II, p. 1-11.

[73] Cf. comunicarea lui W. Fiedler, *Actes* VI, p. 307-308.

[74] Cf. K. Mirčev, *Istoričeska gramatika*, p. 208-210.

[75] Vezi Vl. Georgiev, *Actes* VI, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

4.3. Sintaxa

Deosebirile sintactice ale limbilor balcanice au fost relativ puțin cercetate, dacă facem, bineînțeles, abstracție de faptul că, la analiza modificărilor morfologice[76], autorii pomenesc și probleme de sintaxă. Dar nu există lucrări care să fi adunat faptele și să fi extins comparațiile asupra unui domeniu mai larg. Una din dificultăți constă în a găsi o bază de plecare corespunzătoare, deoarece în acest caz ne limităm exclusiv la limbile standard sau chiar literare, care sînt supuse, în mod esențial, altor legi de evoluție decît limba vorbită, iar domeniul sintactic, în special, foarte ușor poate fi schimbat prin acte normative. De aceea, trebuie întreprinsă, mai întîi, o comparație largă a dialectelor, și numai ulterior să se construiască ipoteze.

În legătură cu aceasta, deosebit de semnificativă este situația în care se află cercetarea comparativă în materie de sintaxă a limbilor balcanice, dacă luăm în considerare temele dezbătute la Primul Congres internațional de studii balcanice și sud-est europene de la Sofia. Printre acestea foarte puține sînt lucrările dedicate exclusiv problemelor sintactice. De regulă, astfel de probleme sînt abordate doar tangențial, de exemplu, cu prilejul discuției privitoare la reluarea complementului.

Deja G. Weigand a arătat[77], cu prilejul publicării lucrării *Texte zur vergleichenden Syntax der Balkansprachen,* necesitatea cercetărilor de sintaxă pentru a întregi astfel argumentele cu care operează lingvistica balcanică. Dar lucrări ca cea a lui Kr. Sandfeld, *Note de syntaxe comparée des langues balkaniques*[78], s-au ocupat într-un mod convențional cu comparația unor fapte izolate din domeniul sintaxei, fără a ajunge la rezultate cu aspect de ansamblu. Inițieri privind folosirea unor metode noi găsim abia în lucrările lui H. Klagstad, *Toward a morphosyntactic treatment of the Balkán*

---

[76] Dispariția infinitivului, contopirea genitivului cu dativul, repriza pronumelui personal etc.

[77] *Balkanarchiv* IV (1928).

[78] În RIÉB I, 1 (1934), p. 100-107.

Scanned with OKEN Scanner

linguistic group[79], şi K. Kazazis[80]. Dar, cum se vede deja din volumul lor restrîns, într-adevăr e vorba numai de începuturi care trebuie continuate. Tipurile de fraze, ordinea cuvintelor, lungimea frazelor şi alte aspecte ale limbilor balcanice de-abia de-acum urmează a fi cercetate mai îndeaproape.

Probabil, viitorul ne va arăta dacă pot fi descoperite sau nu, în acest domeniu, şi alte asemănări pentru a completa baza teoretică a uniunii lingvistice balcanice.

4.4. **Lexicul**

Lexicul e domeniul în care asemănările limbilor balcanice sînt clare şi pentru un nespecialist. S-ar putea vorbi chiar de un esperanto balcanic în ceea ce priveşte sfere mai mari ale vocabularului. Lexic de origine latină şi greacă se găseşte în toate limbile sud-est europene, dar şi cel turc, care a creat o largă bază comună pentru administraţie, arta culinară, îmbrăcăminte ş.a.m.d. Şi celelalte limbi – greaca, bulgara, româna şi albaneza – la rîndul lor au contribuit mult la constituirea unui lexic comun. Mai departe, mari asemănări există în construcţiile idiomatice, cum o dovedesc repertoriile întocmite de Kr. Sandfeld, P. Papahagi, E. Çabej, fără a-i aminti pe toţi.

Deoarece lexicul constituie partea limbii cel mai uşor supusă influenţelor străine, nu de aici pot porni argumentele de bază ale adepţilor uniunii lingvistice balcanice. Totuşi, una din condiţiile necesare, dar nu constituente pentru uniunea lingvistică, trebuie văzută, după părerea noastră, şi dintr-un anumit grad al asemănărilor în materie de vocabular, care reprezintă condiţia *sine qua non* şi cea mai elementară în stabilirea unei uniuni lingvistice. Pentru a avea o vedere de ansamblu asupra domeniului întreg, ar fi foarte bine dacă s-ar putea realiza propunerea, reînnoită de J. Schröpfer, de a se în-

---

[79] În AC 1963, p. 179-189.

[80] *Actes* VI, p. 823-828.

Scanned with OKEN Scanner

tocmi un dicționar semasiologic comparativ pentru toate limbile balcanice[81]. Desigur, cum credem noi, și un dicționar frazeologic comparativ ar constitui un foarte util instrument de lucru pentru lingvistica balcanică. De altfel, asupra unor detalii privind lexicul vom reveni mai jos[82].

* * *

La sfîrșitul expunerii noastre despre natura și manifestarea balcanismelor vom lua poziție față de problemele diacronice, care întotdeauna apar în legătură cu examinarea lor, deoarece tocmai aspectul în discuție a atras în mod deosebit atenția cercetătorilor. Și în viitor, probabil, această orientare va rămîne dominantă. Dar deocamdată există și unele inițieri care se concentrează îndeosebi asupra stabilirii bazelor, adică a teoriei lingvistice balcanice și a comparației structurale în amănunt a limbilor și dialectelor din Peninsulă între ele. În alte lucrări domină însă impresia că mai întîi a fost construit acoperișul, fără a se ști cum va arăta casa de sub el. Obiecțiile noastre nu trebuie înțelese neapărat ca o repudiere totală a examinării diacronice a limbilor balcanice, ci ca un apel pentru a avansa mai atent în această direcție. Trebuie să fim conștienți de bazele șubrede dacă dezvoltăm teze ce țin de o atare problematică. Totuși, în viitor, ca forță motrice în centrul lingvisticii balcanice vor persista întrebările: de unde vin balcanismele și cum trebuie ele explicate pe plan diacronic și cauzal?

---

[81] Vezi lucrarea acestuia: *Zur inneren Sprachform*, p. 149; autorul se referă la propunerea lui H. Batowski la cel de-al III-lea Congres Internațional al slaviștilor care urma să aibă loc la Belgrad în anul 1939.

[82] În alte capitole.

Scanned with OKEN Scanner

5 Paleobalcanistica

Datele arheologiei, istoriei şi ale lingvisticii

Istoria, arheologia şi lingvistica au realizat, în secolul al XX-lea – izolat sau prin efort comun, interdisciplinar –, progrese dintre cele mai remarcabile în cunoaşterea amănunţită a civilizaţiilor trecutului şi a popoarelor care le-au făurit. Toate aceste cuceriri ale ştiinţei moderne au lărgit substanţial orizontul cunoştinţelor noastre în diverse domenii, implicit în cel al paleobalcanisticii. De pildă, descifrarea şi interpretarea inscripţiilor creto-myceniene (mileniile al III-lea – al II-lea î.e.n.) prezintă o însemnătate deosebită pentru cercetarea etapelor arhaice din istoria poporului grec (perioada prehomerică), ceea ce contribuie din plin la studierea temeinică a celei mai vechi şi mai puternice civilizaţii din Europa. În orice caz, descoperirile recente arată că scrierea lineară este în uz începînd cu cel de-al II-lea mileniu î.e.n. Probabil, din ea derivă *linearul B*.

În afară de *greaca homerică,* despre *dacă, tracă, iliră, frigiană* şi alte limbi preantice vorbite în Peninsula Balcanică şi dispărute aproape fără a lăsa urme directe ni s-a transmis un material extrem de sărac[1]. De altfel, trebuie amintit că, în stadiul actual al cercetărilor, nu putem spune cu precizie nici cîte limbi paleobalcanice au existat, nici care era natura raporturilor de înrudire dintre ele. Întrucît soarta acestor idiomuri a fost foarte diferită, cronologic putem fixa doar limita spre antichitate (primele secole din e.n.), odată cu începutul cuceririi romane, cînd în regiunea balcanică au loc importante schimbări lingvistice.

[1] Cîteodată, simple mărturii ale unor autori antici.

Scanned with OKEN Scanner

Se ştie că geneza fiecărui popor este rezultatul unui proces îndelungat şi extrem de complex. Atunci cînd vrem să stabilim originea populaţiei dintr-un spaţiu oarecare, prima chestiune care se pune este aceea a provenienţei triburilor care au locuit din timpuri străvechi teritoriul respectiv, căci neamurile acestea au constituit *substratul* popoarelor contemporane. În ceea ce priveşte *originea* popoarelor balcanice, problema fundamentală care trebuie rezolvată este de a reconstitui repartiţia vechilor populaţii din Peninsulă. Studiind problema etnogenezei în epoci atît de îndepărtate, într-o regiune pentru care nu dispunem de informaţii istorice prea bogate, sîntem nevoiţi să recurgem la ipoteze construite în urma unei cercetări lingvistice specifice, încercînd să coroborăm faptele de limbă cu datele arheologiei, antropologiei şi ale istoriei. În perioada la care ne referim, diversitatea demografică a sud-estului european era mult mai mare decît astăzi. Descoperirile din ultimele decenii au permis, pe de o parte, stabilirea cu mai mare precizie a apartenenţei lingvistice a idiomurilor vechi din Peninsulă şi a celor din Asia Mică, iar pe de alta, au provocat schimbări radicale în concepţiile privind etnogeneza românilor, bulgarilor, albanezilor etc.[2] Este vorba de: stabilirea originii indo-europene a hititei şi a luwienei; precizarea caracterului indo-european al inscripţiilor în hitită hieroglifică; demonstrarea originii indo-europene a lycienei: ipoteza originii indo-europene a limbii prehelenice ("pelasgice"); descifrarea inscripţiilor în *linear B*, scrise nu într-o limbă preindo-europeană, cum s-a crezut într-un timp, ci într-un dialect grec; progresele înregistrate în interpretarea textelor în *linear A*; demonstraţia înrudirii strînse dintre luwiană şi lyciană etc.

Pe baza materialului lingvistic de care dispunem, putem conchide că partea occidentală a Asiei Mici, Egeida, Tracia şi Dacia au fost populate de triburi indo-europene cel puţin din epoca veche a neoliticului. Astfel, onomastica, toponomia şi hidronimia din aceste regiuni se dovedesc a fi, în întregime, de veche origine indo-eu-

[2] Vezi cap. următor.

Scanned with OKEN Scanner

ropeană, ceea ce constituie un argument în plus împotriva concepţiilor privitoare la caracterul neindo-european al populaţiilor care ar fi trăit într-o epocă arhaică în sud-estul continentului nostru şi în Asia Mică.

În ceea ce priveşte repartiţia geografică a limbilor din această zonă în antichitate – de fapt, extrem de complicată – în linii generale ea se prezintă astfel[3]: la est, în sudul Dunării, se află *traca* – aproximativ, aria toponimelor cu *-para*, 'rîu' şi *-bria* 'oraş'; la nordul fluviului, *daca*; în nord-estul Iugoslaviei şi în Dobrogea erau masaţi *moesienii* – aproximativ aria toponimelor cu *-dawa* 'oraş' –; părerea lui L.A. Gindin[4], cum că *daco-moesiana* s-ar putea să fie un dialect nordic al tracei propriu-zise, idee împărtăşită şi de alţii[5], nu se întemeiază absolut pe nimic. *Traca* şi *daca* (*daco-moesiana*) sînt *limbi* indo-europene diferite (*nu dialecte*), dar înrudite îndeaproape[6]. Populaţiile care le vorbeau sînt autohtone în acest spaţiu.

În *vest*, se află domeniul de limbă *ilir*: *zona centrală a părţii meridionale* era ocupată de populaţiile de limbă *veche macedoneană* şi *frigiană*; în apropierea ariei în discuţie trebuie să fi fost şi unele triburi protogreceşti.

În *sud*, se afla limba "pelasgică", identică, după L.A. Gindin[7], cu traca, unele dialecte hitito-luwiene, vorbite de triburi care s-ar fi deplasat din Anatolia. Precizarea vechilor raporturi dintre diversele grupuri sau limbi indo-europene este în măsură să arunce lumină şi asupra relaţiilor istorice sau chiar "preistorice" stabilite între triburi îndeaproape înrudite.

În virtutea tradiţiei, multă vreme a dominat teoria despre caracterul neindo-european al populaţiilor din Grecia preistorică şi Asia Mică. În orice caz, în trecut s-a exagerat – şi încă foarte mult – în

---

[3] Vezi şi lucrarea, mai nouă, a lui L.A. Gindin, *Problemy*, p. 72 şi urm.

[4] Vezi *op. cit.*, p. 72.

[5] Vezi *infra*.

[6] Vezi şi A. Vraciu, *SLG*, p. 94 şi urm.

[7] *Le "pélasigique"*; *Problemy*, p. 72.

Scanned with OKEN Scanner

legătură cu presupusa influență a unui substrat *neindo-european* (sau *preindo-european*) în bazinul Mării Egee. Din nefericire, în zilele noastre, lucrurile nu s-au schimbat prea mult[8].

Indiferent de aplicarea noilor metode de cercetare a raporturilor dintre limbile indo-europene, nu avem dreptul să neglijăm importanța teoriei valurilor, schițată mai întîi de H. Schuchardt și numai după aceea expusă pe larg, cu alte argumente și alt material, de J. Schmidt[9]. Dacă la apariția ei mulți au privit lucrarea acestuia din urmă cu scepticism, geografia lingvistică i-a demonstrat cu adevărat meritele. De fapt, la 1908, A. Meillet, pe lîngă numeroase considerații teoretice proprii, avea să realizeze o sinteză a concepțiilor lui Schmidt și a celor care se degajă din studiile reprezentanților lingvisticii spațiale. Teoriile lui A. Meillet cu privire la dialectologia indo-europeană sînt, totuși, teorii de compromis, căci lingvistul francez nu se eliberează integral de sub tutela lui A. Schleicher.

În prezent, se poate susține nu numai caracterul indo-european (grec arhaic) al inscripțiilor în *linear B*, descifrate mai înainte, ci și caracterul indo-european al celor redactate în *linear A*[10]. Deci, inscripțiile cretane în linear A sînt scrise într-un dialect grecesc. Vl. Georgiev, P. Meriggi și G. Carratelli definesc limba acestor texte ca indo-europeană. Primul dovedește că ele au fost redactate într-un dialect grec arhaic; ceilalți doi susțin că ar fi o limbă indo-europeană, diferită de greacă. Se știe că, înainte de invazia dorienilor, Creta era locuită de *eteocretani* ('adevărați cretani'), *pelasgi, kyodieni* și *ahei.*

Aheii sînt reprezentanții culturii myceniene. Venind din Peloponez ei pătrund în Creta în a doua jumătate a secolului al XV-lea sau în secolul XII. Limba lor ne-a parvenit prin inscripții redactate în

---

[8] Vezi, d.ex., L.A. Gindin, *Jazyk.*

[9] Vezi *supra*, cap. 2.

[10] A. Evans consideră că limba pe care o notează *linearul B* nu este greacă. Inițial, tot așa au procedat M. Ventris și J. Chadwick.

Scanned with OKEN Scanner

linear B, provenite de la Cnossos, Pylos, Mycenae şi alte localităţi din Grecia Continentală. Este dialectul mycenian al limbii greceşti, ai cărui vorbitori, în urma invaziei dorienilor, au fost exterminaţi. În perioada tîrzie, myceniana nu se mai vorbeşte, dar constituie, după Vl. Georgiev, baza dialectului homeric. Dialectul mycenian, adică substratul preeolic din Peloponez, este evident mai ales în arcado-cipriotă.

Pelasgii constituie populaţia prehelenică din Grecia Continentală şi insulele egeene. *Pelasgica* sau *prehelenica* a fost reconstituită pe baza substratului conservat în vocabularul grec şi în toponimia prehelenică a Greciei. Cîteva exemple: ἀλείφω 'a unge', < i.-e. *leip-*; gr. λίπος 'grăsime'; scr. *limpáti* 'a unge'; gr. ἄστυ 'oraş'; βαλιός 'alb'; hom. γαῖα, at. γῆ, ion. γέη, dor. γᾶ 'pămînt, regiune, ţară'; δύναμαι 'a putea, a avea putere'; λαχή 'groapă'; σῖτος 'grîu, pîine'; σῦς 'porc'; ταχύς 'repede'; τύμβος 'mormînt'; τύρσις 'întăritură, fortăreaţă', λαβύρινθος 'labirint'; *toponomice*: Κόρινθος (oraş în Arcadia), Σάμινθος (localitate în Argolida, nu departe de Mycenae) etc.

În general, *pelasgica* este determinată pe baza informaţiilor transmise de cei vechi, care menţionează că, înainte de venirea grecilor, Peloponezul şi Grecia Centrală cu majoritatea insulelor egeice fuseseră locuite de pelasgi. Această regiune se caracterizează prin prezenţa numelor de locuri formate cu sufixele -νθ- şi -σ(σ)-, cît şi printr-o serie de toponime specifice. Din examinarea modificărilor survenite în pelasgică, se poate vedea că sistemul fonetic al acestui idiom este aproape identic cu cel al limbii trace[11].

Contactele dintre populaţiile şi limbile vorbite în Peninsula Balcanică sînt foarte vechi şi destul de complicate. Situaţia etnolingvistică de aici s-a complicat şi mai mult în perioada marilor migraţii[12], cînd asistăm la procese noi de amestec al limbilor şi triburilor. Examinînd interferenţele produse aici, Vl. Georgiev făcea următoa-

[11] Vezi, în special, cercetările întreprinse de Vl. Georgiev.

[12] Ultimul sfert al celui de-al II-lea mileniu.

Scanned with OKEN Scanner

rea observaţie[13]: "*pornind de la trăsăturile şi particularităţile cele mai caracteristice, limbile vechi balcanice pot fi împărţite în următoarele grupe reprezentînd comunităţi lingvistice îndeaproape înrudite: iliro-macedoneană, greacă, frigiano-armeană, traco-pelasgică şi daco-moesiano-albaneză. Grupa frigiano-armeană ocupă o poziţie centrală între celelalte grupe*: o, a (n), ar, *dar*, T > TA, M > T, $k^u > k^h$. *Un loc aparte îl ocupă comunitatea daco-moesiană-albaneză, dar* T *şi* M *s-au conservat ca în grupa iliro-macedo-greacă*"[14].

În general, aproape în toate limbile balcanice observăm tot felul de amestecuri: (daco-)moesiana şi traca, armeano-frigiana şi traca, macedoneana şi traca, greaca şi pelasgica. Un amestec deosebit de intens s-a produs în partea orientală a Peninsulei Balcanice.

În ceea ce priveşte *cronologia* şi *natura* proceselor petrecute în Peninsula Balcanică, noi sîntem înclinaţi a da mai multă dreptate lui Vl. Georgiev[15], deoarece tabloul stratigrafiei etnice prezentat de lingvistul bulgar pare a fi cel veridic.

1. În mileniile al V-lea – al III-lea, partea orientală a Peninsulei Balcanice (la sudul Dunării) era populată de triburile (proto)trace (cultura Karanovo I). În zona centrală şi, parţial, occidentală, se aflau triburile frigiano-armene, greceşti (macedonene) şi (daco-)moesiene, distribuite – aproximativ, în această ordine – de la sud spre nord-vest şi nord-est (culturile Starčevo, Körös). În partea meridională a Peninsulei Balcanice erau localizate triburile pelasgice (cultura Sesklo şi pre-Sesklo), iar în insula Creta – eteocretanii. Mai tîrziu, unele regiuni din Creta au fost ocupate de pelasgi.

2. În mileniile al III-lea – al II-lea î.e.n., triburile greceşti pătrund succesiv şi se instalează, treptat, în partea meridională a Pen-

---

[13] *Issledovanija*, p. 143.

[14] Un tabel al corespondenţelor fonetice este reprodus de autor la p. 144.

[15] Vezi îndeosebi expunerea succintă din *Issledovanija*, p. 144-145; *Introduzione.*

Scanned with OKEN Scanner

insulei Balcanice. În prima jumătate a celui de al II-lea mileniu ele se fixaseră deja în Creta (scrierea lineară A). În acelaşi timp, triburile armeano-frigiene se deplasaseră, treptat, spre partea sud-estică a Peninsulei Balcanice, unde se suprapun peste un substrat dac. Mai tîrziu, aceste triburi au trecut şi în vestul Asiei Mici, care, aproape integral, a fost ocupată de frigieni; de aici, la sfîrşitul celui de-al II-lea mileniu, ei au năvălit în statul hitit. Protoarmenii sînt, deci, o parte a frigienilor care au ajuns, prin partea de nord a Asiei Mici, în teritoriul actualei Armenii. Potrivit concepţiei lui Vl. Georgiev, se poate admite că peonii (din partea centrală a Peninsulei Balcanice) ar fi frigieni rămaşi în patria primitivă a protoarmenilor.

3. Pe la jumătatea celui de-al II-lea mileniu î.e.n., moesienii, care vorbeau un dialect al limbii comune daco-moesiene, s-au deplasat spre nord-est şi s-au suprapus peste traci[16]. Alte triburi s-au infiltrat în centrul şi vestul Peninsulei Balcanice, probabil în Dardania (Skopje, cursul superior al Vardarului şi Moravei). După Vl. Georgiev, limba albaneză este continuatoarea directă a daco-moesienei. Numai aşa pot fi explicate concordanţele lexicale şi fonetice pe care limba română le are cu albaneza.
   În această perioadă, macedonenii ocupă Macedonia, ilirii – Iliria, iar dorienii, aflaţi anterior prin nord-vestul Greciei, trec în Grecia Meridională.

4. Pe la jumătatea primului mileniu, macedonenii şi grecii au exercitat o puternică influenţă asupra triburilor trace din partea orientală a Peninsulei Balcanice. Mai tîrziu, şi limba celţilor a influenţat, într-o oarecare măsură, traca.

"*Aşadar* – conchide Vl. Georgiev[17] – *limba tracilor, cunoscută nouă începînd cu secolul al V-lea, reprezintă un amestec de ele-*

---

[16] Se ştie, de ex., că o regiune nord-vestică a Asiei Mici s-a numit, ca şi Peninsula Balcanică, Moesia.

[17] Vezi, *op. cit.*, p. 145.

Scanned with OKEN Scanner

mente trace propriu-zise, daco-moesiene, frigio-armene, macedonene, greceşti şi celtice". După L.A. Gindin[18], onomastica tracă este formată din cel puţin opt componente: tracă propriu-zisă, greacă, frigiană, veche macedoneană (limbi balcanice), celtică, iraniană, hitito-luwiană şi preindo-europeană. În privinţa *materialului documentar* de care dispunem pentru limbile vechi din Peninsula Balcanică, situaţia cea mai privilegiată o are, desigur, *greaca*, mai ales după descifrarea şi interpretarea inscripţiilor din Creta şi Mycenae[19].

Limba *frigiană* s-a vorbit în primul mileniu î.e.n. pînă la jumătatea primului mileniu e.n. în partea de vest a Asiei Mici, dar dispunem de fapte care ne arată că, anterior (în mileniul al II-lea î.e.n.), frigienii au stat în Peninsula Balcanică, probabil la est de cursul mijlociu al rîului Vardar, de unde ulterior au migrat în spaţiul microasiatic. De aici, o parte a frigienilor şi a misienilor din vestul Asiei Mici au migrat în Armenia, unde s-a dezvoltat limba armeană[20]. Frigiana ne este mai bine cunoscută decît traca şi daca, din materiale datînd din secolul al VI-lea î.e.n., iar apoi din secolele I-IV e.n. Toate resturile limbii frigiene au fost strînse de O. Haas[21].

În Peninsula Balcanică, frigienii ocupau o poziţie centrală între greci, macedoneni, mysieni, traci şi pelasgi[22]. Armeana seamănă mult cu frigiana[23]. După lingvistul bulgar[24], "*armeana şi frigiana reprezintă două dialecte ale grupului lingvistic armeano-frigian...*". Armeano-frigiana prezintă unele asemănări cu traca[25]. În armeană identificăm însă şi o componentă tracă[26].

---

[18] *Problemy*, p. 69, nota 16.

[19] Vezi *supra*.

[20] Ipoteza lui Vl. Georgiev.

[21] *Die phryg. Sprachdenk.*

[22] Vezi Vl. Georgiev, *Issledovanija*, p. 141.

[23] *Ibidem*.

[24] *Ibidem*, p. 142.

[25] *Ibidem*, p. 143.

[26] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

Sprijinindu-se pe faptul că multe particularităţi fonologice, unele trăsături morfologice şi sistemul de formare a cuvintelor în limba tracilor din perioada clasică au putut fi reconstituite în mod satisfăcător, R.A. Crossland[27] ajunge la concluzia că prototraco-frigiana a fost în contact cu unul sau mai multe dintre dialectele ancestrale ale grupului baltic, slav şi indo-iranian. Există apoi isoglose care unesc armeana cu traca, frigiana sau protoanatoliana cu proto-traco-frigiana. Pe de altă parte, substratul anatolian a afectat, din cele mai vechi timpuri, frigiana, armeana, ca, de altfel, şi hitita.

Foarte puţine lucruri ştim despre limba *veche macedoneană*, vorbită în nordul Peninsulei Balcanice[28]. Ne-au parvenit, ca şi de la traci, daci şi iliri, glose şi nume proprii (de oameni şi de locuri). În marea lor majoritate, specialiştii consideră că vechea macedoneană ar fi un dialect grecesc[29]; alţii[30] consideră vechea macedoneană drept limbă indo-europeană aparte, mai apropiată de greacă, decît de iliră sau tracă; Vl. Georgiev este, şi el, de părere că macedoneana constituie o limbă indo-europeană aparte[31]; H. Barić, H. Hirt, V. Beševliev, M. Vasmer susţin că macedoneana ar fi iliră, iar P. Kretschmer vede în acest idiom o "limbă mixtă". După I. Pudić[32], vechea macedoneană nu poate fi considerată, cum greşit s-a crezut de unii cercetători, nici dialect al limbii greceşti, nici idiom îndeaproape înrudit cu ilira, ci o limbă asemănătoare în multe privinţe cu frigiana. Vl. Georgiev[33] face menţiunea că frigiana, macedoneana

---

[27] *L'ethnogenèse*, p. 225-236.

[28] Vezi, îndeosebi, C. Poghirc, *Otnošenie; Consideraţii; Considérations.*

[29] A. Fick, G.N. Hatzidakis, O. Hoffman, F: Solmsen, A. Mayer, J.N. Kalleris etc.

[30] V. Pisani, I.I. Russu.

[31] Vezi de ex. Vl. Georgiev, Iv. Duridanov, *Ezikoznanie*, ed. a II-a Sofia 1965, p. 306.

[32] *L'ethnogenèse*, p. 207-224.

[33] *Ibidem*, p. 167.

Scanned with OKEN Scanner

şi greaca par a proveni dintr-o limbă comună, care a existat probabil în mileniile al V-lea – al IV-lea î.e.n.

Studiind materialul lexical, fonetic, morfologic şi cel din domeniul derivării transmis şi punînd la contribuţie datele istorice, C. Poghirc ajunge la concluzia că[34] macedoneana "este limba unuia din acele triburi indo-europene care au format ulterior poporul grecesc. Rămînînd multă vreme la nord, macedonenii au trăit într-o izolare totală faţă de greci, cărora ei li s-au alăturat iar abia în secolele al V-lea – al IV-lea î.e.n. Păstrînd pe de o parte unele trăsături arhaice, iar pe de alta suferind influenţa limbilor popoarelor balcanice aflate mai la nord, fără îndoială limba macedonenilor începe să se diferenţieze şi mai mult de greacă. Cît de profundă va fi fost această diferenţiere, avem sau nu motive să considerăm limba macedonenilor o limbă aparte sau un dialect grecesc – faptele conservate nu ne permit să răspundem cu deplină certitudine acum. Dar relaţia genetică dintre limbile macedoneană şi greacă ni se pare indiscutabilă".

Din această ultimă frază, care încheie lucrarea precizată, pare a reieşi că vechea macedoneană este, totuşi, *o limbă*. Trebuie arătat că de timpuriu macedonenii au fost grecizaţi. Pe de altă parte, în vechea macedoneană există şi împrumuturi lexicale de la vecinii acestei populaţii situaţi mai la nord (iliri, traci, frigieni etc.).

Resturile de limbă *iliră*[35] sînt mult mai reduse cantitativ decît cele *dacice*, care au fost discutate în repetate rînduri. Lucrările iniţiale de Th. Mommsen, continuînd, între altele, cu H. Krahe, A. Mayer, I.I. Russu şi terminînd cu R. Katičić asupra limbii ilirilor şi a istoriei populaţiei care o vorbea în antichitate au scos în evidenţă multe fapte interesante şi importante, fără însă a fi exhaustive şi satisfăcătoare sub toate raporturile. Numărul de triburi ilire trebuie să fi fost destul de mare[36]. Fără îndoială, *ilirii* erau înrudiţi cu *dacii*,

---

[34] *Otnošenic*, p. 15.

[35] Aproximativ anul 700 î.e.n. – secolul al IV-lea e.n.

[36] Mai ales dacă avem în vedere şi populaţiile ilire sau iliroide din Italia.

Scanned with OKEN Scanner

tracii, grecii, peonii, dardanii, macedonenii şi alte neamuri de limbă indo-europeană care populau, în antichitate, diverse zone ale Peninsulei Balcanice. P. Kretschmer separă ilira de *venetă*, deşi alţi învăţaţi consideră pe veneţi drept o ramură a ilirilor[37]. *Ilirii* nu trebuie confundaţi cu *epiroţii*[38]. De altfel, ilira are unele elemente lingvistice comune cu vechea macedoneană, elemente care nu se găsesc în limba dacilor şi tracilor. Există apoi relaţii între iliri, greci, veneţi, traci şi celţi[39].

Expansiunea ilirilor balcanici în Peninsula Apenină, mai cu seamă în Calabria şi Apulia, se produce, probabil, prin secolele al X-lea – al IX-lea î.e.n. În acelaşi timp, trebuie însă să menţionăm concepţia unor învăţaţi, după care *mesapica nu este identică cu ilira*[40]: *"materialele de limbă arată că mesapienii nu erau iliri"*[41]. De altfel, concepţia după care mesapica ar reprezenta ramura ilirică din Italia este foarte răspîndită[42], cu toate că, în general, puţine sînt lucrările pe care le ştim sigur despre limba neamurilor ilire de odinioară. Din limba lor, dispărută în primele secole ale e.n., nu ni s-au păstrat decît unele fragmente întîmplătoare la scriitorii antici; cîteva elemente lexicale, cuvinte izolate şi nume proprii (geografice şi de persoană). O importanţă deosebită au, în aceste împrejurări, toponimele şi antroponimele, specifice şi exclusive la iliri. Desigur, neexistînd pentru această limbă o altă cale de cunoaştere – iar în situaţia asemănătoare se află multe limbi vechi balcanice –, trebuie să pornim de la sistemul numelor proprii – identice la origine cu

---

[37] Vezi şi Al. Rosetti, *ILR*, p. 221-222.

[38] Aceştia din urmă îi separau pe cei dintîi de greci.

[39] După cum se ştie, invazia celtică are loc în secolul al IV-lea î.e.n.

[40] Cf., de pildă, afirmaţia lui Al. Rosetti, care trimite la un studiu de O. Haas, *Mesap. Stud.*

[41] *ILR*, p. 221.

[42] Vezi L.A. Gindin, *Problemy*, p. 65, după care, genetic, *mesapica* ar fi identică cu *ilira*, punct de vedere mai vechi, acceptat şi de autorul articolului.

Scanned with OKEN Scanner

vocabularul cotidian –, din care să deducem, apoi, fonetica, lexicul, unele elemente ale flexiunii şi derivarea.

Discutînd primul repertoriu de material toponomastic ilir, întocmit de H. Krahe (1925), I.I. Russu relevă că, între elementele neilirice din Iliria, lingvistul german găsea şi o grupă de nume *preindo-europene*[43]. Se pune problema: ce nume erau acestea şi cum se explică prezenţa lor în Iliria? Nouă nu ni se pare îndreptăţită nici aserţiunea categorică[44] privitoare la existenţa sigură a unor elemente "preindo-europene" în Iliria: nu avem nici o dovadă cît de cît probabilă pentru a susţine asemenea teze şi ipoteze[45].

Fără îndoială, numele proprii iliro-mesapice (antroponime şi toponime) au, ca şi cele frigiene, tracice, daco-moesiene etc., o deosebită importanţă lingvistică şi social-istorică. Numele de persoană ilire sînt aproape exclusiv monotematice, de regulă totemuri[46], specifice însă nu numai pentru iliri, căci se întîlnesc şi în alte limbi indo-europene ca latina, hitita şi lituaniana, în opoziţie cu traca, indo-iraniana, greaca şi germanica. Acest tip de nume personale este mult mai vechi: el datează din perioada indo-europenei comune.

Trebuie, firește, să luăm o atitudine mai hotărîtă faţă de exa-gerările *panilirişţilor*, cărora li s-a părut a fi găsit elemente ilire în Macedonia, Tracia, Dacia, Epir, Grecia, Asia Mică, Pannonia de Nord, Noricum, Boemia, Italia, Sicilia, Britania, Irlanda, Spania şi Portugalia[47]. Pe de altă parte, nu credem că ilirii ar fi jucat, dacă am accepta ipoteza paniliristă, un rol aşa de însemnat în procesul de indo-europenizare a Europei. Relevînd valoarea criticii îndreptate împotriva panilirismului, noi nu am fi de acord cu afirmaţiile după care, de ex., analogiile şi concordanţele dintre unele elemente ling-

---

[43] Vezi *Illirii*, p. 73; acelaşi lucru se constată şi la p. 80 în legătură cu cartea lui A. Mayer.

[44] *Ilirii*, p. 109.

[45] Vezi cercetările întreprinse îndeosebi de Vl. Georgiev.

[46] Vezi Vl. Georgiev, *Thr. et illyr.*, p. 73-74.

[47] Cf. şi Al. Graur, *Recherches*, p. 20.

Scanned with OKEN Scanner

vistice balto-adriatice ar fi "vagi, nesemnificative"[48]. Este, fără îndoială, justificat să explicăm unele coincidențe manifestate aici prin criteriul indo-european. Dar există și isoglose care scot în evidență raporturi mai strînse între diferite grupuri de limbi aparținînd acestei familii[49], lucru ce nu trebuie ignorat sau neglijat cu desăvîrșire. Oricum, valoarea unor paralele *balto-ilire*, de pildă, nu poate fi trecută cu vederea: sînt analogii care ne permit să descriem aria europeană centrală[50].

În unele cazuri, ilira se comportă ca limbile așa-zise *centum*, iar în altele, ca cele din grupa *satem*. Noi credem că putem accepta ipoteza lui Vl. Georgiev[51], potrivit căreia în mileniul I î. Hr., iar apoi succesiv, daco-moesienii s-au infiltrat în Iliria, Dalmația și Panonia Orientală. Pe de altă parte, aici au avut loc expansiuni venite din nord-est și, după cum se știe, invazii celtice. Aceasta ar explica existența a două concepții total diferite privind fonetica istorică și iliră: unii[52] o consideră *centum*[53], alții[54] – *satem*. O atare situație dificilă a făcut pe unii învățați[55] să afirme că ei nu se pot decide în privința caracterului *satem* ori *centum* al ilirei. După părerea lui Vl. Georgiev[56], ilira este o limbă indo-europeană intermediară între venetă și frigiană (greco-macedo-frigiană), puternic influențată de daco-moesieană[57]. Pe de altă parte, nu credem că trebuie să accep-

---

[48] I.I. Russu, *op. cit.*, p. 61, nota 35; vezi și p. 108.

[49] Vezi *supra*.

[50] Vezi exemple concludente la V.N. Toporov, *Neskol'ko parallelej*, în PIJa, p. 52-58.

[51] *La toponymie*, p. 33-34.

[52] W. Deecke, W. Tomaschek, C. Pauli, H. Hirt, H. Krahe, H. Barić, J. Pokorny, D. Dečev, I. Popović, W. Porzig.

[53] Elementele *satem* din albaneză erau puse de J. Pokorny, în anul 1938, pe seama limbii tracilor.

[54] P. Kretschmer, N. Jokl, F. Ribezzo, V. Pisani, A. Mayer, I.I. Russu.

[55] De ex., Ed. Schwyzer, O. Parlangèli.

[56] *La toponymie*, p. 34; *The genesis*, p. 290.

[57] Vezi și *Illyriens et Daces*.

Scanned with OKEN Scanner

tăm una din concluziile lui I.I. Russu[58], după care: *"Sigur este deocamdată numai că ilirii şi tracii aveau exact acelaşi sistem fonetic..."*, cîtă vreme între tracă şi iliră deosebirile sînt extraordinare[59]. Examinînd comparativ toponimia, hidronimia, antroponimia şi sistemul de formare a numelor de persoană, Vl. Georgiev trage concluzia, întemeiată, că traca şi ilira nu sînt îndeaproape înrudite: *"diversenţa dintre aceste două limbi indo-europene este aproximativ aceeaşi ca cea dintre iraniană şi latină"*[60].

În ceea ce priveşte problema atît de controversată a *originii limbii albaneze*[61], trebuie spus că deocamdată nu s-au adus prea multe elemente noi în discuţie (în comparaţie cu cercetările anterioare). Noi am subscris însă mai degrabă la concepţia după care dacomoesiana constituie substratul limbii albaneze, la care s-a adăugat un superstrat iliric[62]. În ciuda unor opinii – de altfel, discutabile[63] –, caracterul indo-european al limbii albaneze nu poate fi pus la îndoială. Ne este, deci, imposibil să acceptăm ideea potrivit căreia *"l'origine de la langue albanaise reste jusqu'à présent plus ou moins obscure: on n'a pas pu démontrer son caractère indo-européen d'une manière définitive pas plus que sa position linguistique"*[64]. Este drept că aspectul indo-european al limbii albaneze a fost pus în lumină mai ales în plan lexical şi fonetic, dar elemente de acest tip apar şi în structura ei morfologică, deşi cercetătorii au întîmpinat – şi întîmpină încă aici – dificultăţi incomparabil mai mari. Dar prezenţa, în albaneză – în primul rînd, în structura gramaticală –, a unor particularităţi tipologice care nu sînt nici indo-euro-

---

[58] *Illirii*, p. 109.

[59] Cf. în acest sens dublul tratament al velarelor în iliră.

[60] *Thr. et illyr.*, p. 74.

[61] *Ilirică*: J. Thunmann, J.G. Mayer, P. Kretschmer etc.; *tracă*; H. Hirt, C. Weigand, D. Dečev.

[62] Vezi Vl. Georgiev, *La toponymie*, p. 8.

[63] Vezi, de pildă, V. Polák, *op. cit.*, p. 30.

[64] V. Polák, *op. cit.*, p. 30.

Scanned with OKEN Scanner

pene, nici balcanice[65] nu explică caracterul ei mai puțin indo-european.

I.I. Russu califică procedeul *"de a tîlcui nume ilire prin cuvinte albaneze"*[66] drept *"tentative lipsite de orice valoare și care nu ajută prin nimic la cunoașterea etimologică a limbii ilire"*[67]. Concepția este eronată: trebuie să dăm dreptate multor lingviști[68] care au recurs la datele limbii albaneze[69], deși aceasta explică numai în parte problema, deoarece ilira nu reprezintă decît unul din elementele alcătuitoare ale albanezei, componenta de bază fiind dată, cum am mai spus, de daco-moesiană.

Pe de altă parte, una din problemele care se pune este aceea a relicvelor vii din limba iliră, lucru anevoios de dovedit cu mijloacele de care dispunem în prezent. În orice caz, n-ar fi imposibil ca elemente de substrat ilir sau fenomene provocate de influența acestui factor de dezvoltare lingvistică să existe și în limbile slave meridionale de tip vestic, deși trebuie să recunoaștem că numai puține au fost identificate[70]. Problema în discuție mai comportă însă un aspect, neelucidat în măsură suficientă: este vorba de participarea elementelor ilire la procesul de formare a limbii române.

În procesul de studiere a limbilor paleobalcanice din perioada anterioară influenței greco-latine, a raporturilor dintre aceste limbi, a relațiilor cu alte idiomuri indo-europene din Asia Mică, a participării lor la constituirea uniunii lingvistice din această zonă și, implicit, a rolului jucat în formarea limbilor albaneză, română, bulgară etc., cercetătorul are, evident, și obligația – mai ales, într-o lu-

---

[65] Vezi V. Polák, *op. cit.*

[66] *Illirii*, p. 66.

[67] *Ibidem*, p. 111.

[68] Vezi Al. Rosetti, ILR, p. 223-225.

[69] De pildă, J.G. Hahn, W. Tomaschek, S. Bugge, F. Ribezzo, O. Schrader etc.

[70] De ex. tratamentul identic al ierilor în sîrbo-croată, unde atît ь cît și ъ au dat *a*.

Scanned with OKEN Scanner

crare introductivă, cum e cea de față – să supună unei critici severe opiniile sau tezele neștiințifice sau, eventual, pseudo-științifice, eronate, care și-au făcut uneori loc aici.

Astfel, sînt cazuri – chiar foarte recente – cînd dăm de grave greșeli și confuzii privind, de pildă, *limba dacilor*. Specialiștii și-au spus de mult cuvîntul în legătură cu fondul dacic din limba română, în lucrări variind ca proporții, concepție sau metode de lucru. Este suficient să amintim aici de TILR II, unde problema elementelor autohtone din limba română este dezbătută pe larg: urme de limbă *geto-dacică* (*moesiană*) s-au perpetuat pînă astăzi în graiul românesc de pretutindeni și nu e greu să citățm exemple concrete:

> *abur, argea, baci, baltă, brad, brînză, brusture, bunget, buză, căciulă, cătun, ceafă, cioară, copil, doină, droaie, fărîmă, fluier, gard, gata, ghionoaie, ghiuj, gresie, groapă, grumaz, mal, mazăre, măgură, mărar, mînă, moș, mugur, năpîrcă, noian, pîrîu, rață, rînză, scăpăra, scrum, sîmbure, spuză, stînă, strungă, șopîrlă, țap, țarc, urdă, viezure, zgardă* etc.

unele dintre ele discutabile, ca și diverse foneme fonetice și gramaticale. Dar nu stă în intenția noastră să examinăm aici elementele a căror proveniență din substrat este absolut sigură, numai probabilă sau greșit atribuită factorului etnologic în română[71].

Geto-dacii nu trebuie confundați cu *tracii, ilirii* sau *pelasgii*. Realitatea este că aceste triburi vorbeau limbi diferite, înrudite între ele de la nivel indo-european[72].

În stadiul actual al cercetărilor putem dovedi că elementul *dac (daco-moesienii)* era *asemănător*, dar și *deosebit* de cel trac *propriu-zis* de la sudul Dunării, idee care apare deja la B.P. Hasdeu. Într-adevăr, există *numeroase* argumente care vin în sprijinul acestei concepții. Deosebirile, *frapante*, observabile între *dacă* și *tracă*, în-

---

[71] Vezi amănunte la A. Vraciu, *SLG*, p. 91-124.

[72] În sensul că toate provin dintr-un izvor comun.

Scanned with OKEN Scanner

dreptățesc concluzia că ele erau *limbi diferite*[73]. Dacă situația s-ar prezenta altfel, atunci ar fi trebuit:

a. să avem posibilitatea de a reconstitui o limbă comună, nu să recurgem direct la norma indo-europeană;
b. să nu existe deosebiri în repartiția geografică a numelor de locuri la nordul și sudul Dunării[74];
c. traca să nu posede *mutație consonantică,* un fenomen fonetic de o deosebită originalitate, care mai apare și în germanică, armeană, dar lipsește în limba dacilor.

Ilira era complet diferită de *tracă* și *daco-moesiană*[75]. Este necesar să reamintim, în schimb, unele lucruri privind *pelasgica.* Spațiul *pelasgic* sau *prehelenic* înglobează exclusiv Grecia meridională și centrală cu majoritatea insulelor egeice. Pelasgii sînt autohtoni în Grecia[76]. Elementele din limba acestei populații au fost identificate, după principii etimologice extrem de riguroase, în greaca veche[77]. Din punct de vedere geografic și fonetic, pelasgica, în măsura în care a putut fi reconstituită, ocupă, după cum am mai spus, o poziție intermediară între albaneză și armeană. Ea este înrudită, pe de o parte, cu hitito-luwiana, pe de alta, cu traca. Se poate dovedi că în neolitic (6000-2600), populația din Creta era pelasgică. Triburile pelasgice s-au infiltrat succesiv în Creta, venind din Grecia meridională. Este evident că nu se poate vorbi de pelasgi la nordul Dunării, după cum greșit ar fi să se considere că a existat aici o populație unitară pelasgo-daco-iliră etc. ce trebuie revendicată printre strămoșii preromani ai românilor. Limba prehelenică (pelasgică), ca limbă indoeuropeană, era înrudită cu idiomurile din Asia Mică (grupul hitito-luwian sau anatolian). Clasificînd limbile indo-euro-

---

[73] Vezi și A. Vraciu, *SLG.*

[74] În primul caz, elementul *-dawa*, în cel de-al doilea, *-para* ș.a.

[75] Vezi *supra.*

[76] Din neolitic, după cercetări ultrarecente.

[77] Vezi *supra.*

Scanned with OKEN Scanner

pene vechi din această zonă, va trebui să arătăm că greaca intră în grupul central, iar pelasgica, luwiana şi hitita în grupul meridional. Există însă suficiente date pentru a demonstra persistenţa unui contact mai strîns[78] între hitită şi minoică[79].

Cît priveşte raporturile dintre *traci* şi *frigieni*, este de amintit că în antichitate cele două populaţii erau asociate, ceea ce a făcut pe mulţi să vorbească[80] de existenţa unui compact grup lingvistic *traco-frigian*. Pe lîngă trăsături fonetice comune, în sistemul celor *două limbi* apar şi particularităţi specifice, dintre care una, esenţială, ne arată că frigiana aparţine grupului *centum*. Întrucît traca e o limbă *satem*, nu o putem, evident, grupa la un loc cu frigiana. De altfel, iniţial frigiana va fi semănat mult cu greaca, dar ulterior, cînd frigienii s-au suprapus peste elemente trace în Tracia meridională şi în nord-vestul Asiei Mici, limba lor a fost influenţată de tracă[81] şi de daco-moesiană. Nu avem, deci, nici un motiv să confundăm pe *traco-daci* şi *traco-frigieni, iliri, pelasgi, hitiţi, celţi* etc. Sînt seminţii indo-europene cu individualitate şi *limbă proprie*.

În ceea ce priveşte *traca propriu-zisă*, se cuvine să facem unele precizări în legătură cu încercările de descifrare a inscripţiei de pe inelul de la Ezerovo, descoperit la 12 aprilie 1912 de doi ţărani. Toate tentativele şi soluţiile mai vechi propuse de Pârvan, Kretschmer, Dečev, Hirt, Olsen, Ribezzo, Seure, Basanavičius şi Srba, Apostolides, Pisani, A. von Blumenthal, Kořinek, J.V. Cinneken, Vl. Georgiev[82] sau cele relativ recente[83] de a desface în elementele lui componente, în cuvinte ca unităţi lexicografice, acest text (scriptio continnua) nu s-au soldat cu rezultate certe sau măcar acceptabile. Însemnarea nu este făcută într-o scriere proprie, ci cu caractere greceşti, căci tracii n-au cunoscut scrisul.

---

78 Un fel de *uniune* sau *bloc lingvistic*.

79 Vezi *supra*.

80 Ca pe vremea lui Herodot.

81 Aşa se explică, de ex., declanşarea mutaţiei consonantice.

82 Vezi D. Dečev, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena 1957, p. 566-582.

83 K. Lonsweert; D. Sluşanschi 1974.

Scanned with OKEN Scanner

S-a scris relativ mult – în trecut şi astăzi – în legătură cu importanţa elementului etnolingvistic *dac* (*daco-moesian*) în procesul de formare a limbii şi poporului român. Desigur, cercetarea acestor relicve autohtone, în primul rînd în materie de *vocabular*, dar şi în *fonetică, gramatică* şi *derivare*, constituie o problemă dintre cele mai importante şi mai controversate, nesoluţionate încă definitiv de numeroşii specialişti care i-au acordat atenţie în ultimele două secole. În vederea rezolvării aspectelor de ansamblu şi de amănunt, este necesară considerarea şi reconsiderarea critică, obiectivă, a tot ceea ce s-a scris în privinţa substratului limbii române. Între altele, avem datoria să relevăm partea trainică, valabilă şi azi, din contribuţia impunătoare a lui B.P. Hasdeu, care a dedicat un număr impresionant de cercetări, studii, articole, note etc. diverselor chestiuni – generale (teoretice) şi concrete – vizînd rolul şi valoarea elementului autohton în procesul de constituire a limbii şi poporului român[84]. Într-adevăr, pentru secolul trecut, contribuţiile cele mai însemnate, dar şi cele mai discutabile, referitoare la resturile de limbă dacică din vorbirea românilor, inclusiv unele efecte declanşate de factorul etnologic, aparţin lui Hasdeu, care *"este fără îndoială personalitatea ştiinţifică cea mai de seamă a secolului al XIX-lea"*, cu operele sale lingvistice capitale *Cuvente den bătrîni* şi *Etymologicum Magnum Romaniae.*

> *"Chiar dacă multe din etimologiile autohtone propuse de Hasdeu nu sînt astăzi acceptabile, dovada cea mai bună că ideea lui generală este justă este faptul că şi astăzi, pentru mai bine din 10% din lexicul romînesc, nu s-a putut, din lipsa dovezilor, stabili etimologia, ceea ce arată că o bună parte din acest material aparţine acestei limbi din păcate necunoscute, limba dacilor"* [85].

Teoria generală a substratului şi a efectelor factorului etnologic (etnolingvistic) în alcătuirea limbii române ocupă un loc de seamă în opera lingvistică a lui B.P. Hasdeu. Interesul lui pentru identifi-

---

[84] Vezi, de ex., G. Poghirc, *B.P. Hasdeu.*

[85] C. Poghirc, *op. cit.*, p. 232-233.

Scanned with OKEN Scanner

carea elementului autohton din limba română nu este izolat, căci Hasdeu a adus contribuţii importante şi în studierea substratului altor limbi indo-europene, problemă formulată cu puţin înainte de G.I. Ascoli şi H. Schuchardt. Astfel, el vorbea de un substrat celtic sau germanic în cehă, de un substrat tătăresc sau finez în limbile slave de est şi de un substrat lituanian în polonă.

Deşi nu a avut precursori în cercetarea substratului limbii române, B.P. Hasdeu a adus aici contribuţii extrem de însemnate, cele mai multe valabile şi astăzi, studiind, mai întîi, latura teoretică, iar apoi şi pe cea concretă a acestei controversate probleme. El porneşte de la ideea că orice limbă este alcătuită din *strat* şi *substrat*. Teoria substratului este legată în mod firesc la Hasdeu de efectele *bilingvismului* între două popoare diferite, aşa-zisul "amestec primar", care se deosebeşte esenţial de împrumuturile ce se produc în mod curent în urma relaţiilor de tot felul stabilite între popoare, "amestec secundar"[86]. Aşadar, "amestecul secundar" declanşează doar împrumuturi izolate de la o limbă la alta, fenomen frecvent în toate timpurile, dar nu şi obligatoriu; în urma "amestecului primar"[87] se împrumută însă şi forma internă a limbii străine. Hasdeu a arătat că numai amestecul primar are importanţă genealogică. Proporţia amestecului depinde de gradul de înrudire a celor două limbi, ca şi de gradul de cultură şi de puterea tradiţiei, manifestate în fiecare din ele[88]. Este evident că studierea elementului autohton din limba română nu se poate face în afara comparaţiei cu alte limbi indo-europene. De ex., *"prin comparaţia românei cu albaneza sau cu alte limbi indo-europene pot fi reconstruite elemente din limba*

---

[86] Cum îi spune B.P. Hasdeu.

[87] Adică a acţiunii substratului etnolingvistic.

[88] Cf. şi explicaţiile similare care se dau, astăzi, contactului dintre limbi: *"Cînd două limbi sînt în contact, una tinde să devină dominantă. Limba dominantă tinde să elimine limba dominată în raport direct cu volumul de comuni-caţii, cu diferenţierea economică, demografică şi culturală a comunităţilor care le vorbesc şi în raport invers cu diferenţierea de structură a celor două limbi"*. – J. Pohl, *Probleme actuale ale sociolingvisticii*, LR 19, 4 (1970), p. 293; vezi şi cap. 2 al lucrării de faţă.

Scanned with OKEN Scanner

dispărută a tracilor, dîndu-se astfel posibilitatea lărgirii sferei comparației pe plan indo-european"[89].

Cercetările întreprinse de B.P. Hasdeu asupra *vocabularului* limbii române au scos la iveală numeroase cuvinte a căror origine autohtonă este ori pare a fi neîndoielnică. Trebuie să spunem că şi astăzi criteriile stabilite de el cu aproape un secol în urmă îşi păstrează valabilitatea. Proveniența dacică a elementelor lexicale din limba română era considerată sigură atunci cînd:

1. cuvîntul în cauză nu era moştenit din latină;
2. nu era împrumutat din limbile popoarelor vecine sau din ale celor care au trecut succesiv prin țările române în Evul Mediu;
3. comparația cu albaneza scotea la iveală afinitatea lor intimă.

După B.P. Hasdeu următoarele cuvinte ar fi moştenite de limba română din idiomul indo-european al dacilor[90]:

*abeş, abur, ademeni (*arh. *adămăni), aghiuță, aidoma, ală, alac, aldan, Andilandi, argrea, avaloma, azugă, baci, băl (*şi *bălan), bălaur, bară, barză, băsău, başardină, bască, batal, bordei, bortă, brad, brînză, broancă, bunget, burghiu, burtucă, burtos, cioară, cioban, ciocoi, ciocîrlie, ciomag, codru, (Barbă-) cot, cujbă, culbec, deh!, dezgauc, doina, don, dulău (*şi *dolcă), genune, ghiob, ghiuj, gîde, gîdil (gîdilesc), gordin, hojma, iazmă, iele, jilț,* ar. *lîndură, mal, mălai, măldac, mămăligă, mazăre, melc, mire, mosoc, mot, năsărîmbă, ortoman, rață, ravac, rîmfă, rînză, sîmcea, stăpîn, stejar, stînă, şiră (şireadă, şirimpîu), şopîrlă, traistă, tulei, țundră, țurcă, urdă, vatră, zimbru, zîrnă,*

deci în total 84 de termeni. La aceste elemente lexicale se mai adaugă unele nume de locuri şi de oameni şi cîțiva termeni pentru care Hasdeu a presupus fie o contaminare între un cuvînt moştenit din substrat şi unul latinesc (de ex., *urzică*), fie numai modificări

---

[89] C. Porghirc, *B.P. Hasdeu*, p. 129.

[90] Vezi şi C. Poghirc, *B.P. Hasdeu*, p. 174-176.

Scanned with OKEN Scanner

semantice produse sub influența factorului etimologic (de ex., *bărbat, omușor*).

Confruntînd repertoriul elementelor din tezaurul lexical al limbii române contemporane[91] puse de B.P. Hasdeu pe seama substratului cu listele cuprinse în cercetări mai noi sau chiar recente, constatăm că, adeseori, prezumțiile, ca și demonstrațiile lui, se dovedesc a fi fost juste. Astfel, mulți dintre termenii considerați de Hasdeu a fi de origine autohtonă se regăsesc în cercetări apărute în zilele noastre[92], ceea ce ne-a îndemnat să insistăm mai pe larg asupra lui.

S-a vorbit mult – poate chiar prea mult – despre exagerările lui Hasdeu în studiile sale privitoare la participarea elementelor autohtone în procesul de formare a limbii și poporului român, ca și despre încercările lui de reconstituire a idiomului dacic, dar cei care au făcut-o au pomenit mai puțin despre rolul fanteziei și al intuiției în dezvoltarea științei de erudiții de talia celui pe care îl avem în vedere acum, ignorîndu-se în același timp faptul că asemenea exagerări sau erori se întîlnesc, în egală măsură, la toți cei care au abordat spinoasa problemă a substratului în secolul al XX-lea. Am spus – și ținem să repetăm – că, de cele mai multe ori, în stabilirea resturilor de limbă transmise de la populația autohtonă, Hasdeu a formulat teze verosimile, sprijinite cu convingătoare argumente lingvistice și cultural-istorice, în principiu valabile (sau măcar plauzibile) și astăzi.

În cercetarea cuvintelor autohtone, B.P. Hasdeu a acordat cea mai mare importanță gloselor, al căror sens este cunoscut și se poate, deci, stabili cu mai mare certitudine etimologia. Tot așa procedează, în zilele noastre, cercetători ca Vl. Georgiev, C. Reichenkron, I.I. Russu, C. Poghirc, Iv. Duridanov, V.P. Neroznak ș.a. Numele proprii erau considerate de Hasdeu un izvor mai puțin sigur și, atunci cînd încerca să le stabilească etimologia, el căuta totdeauna să descopere un element care să indice semnificația numelui pro-

---

[91] Fără numele proprii de locuri și de oameni, care au un statut ceva mai special.

[92] Vezi, de pildă, I.I. Russu, *Lbtrdac*; id., *Elemente autohtone*; TILR II.

Scanned with OKEN Scanner

priu respectiv în vorbirea comună[93]. Există, deci, după B.P. Hasdeu, o deosebire radicală între istoria cuvintelor comune şi cea a numelor propii, cu toate că şi acestea din urmă fac parte din ansamblul tezaurului lexical specific fiecărei limbi.

În *fonetică*, Hasdeu atribuie substratului următoarele fenomene din limba română; trecerea lui *a* neaccentuat la *ă*, diftongarea lui *e* şi *o* accentuaţi, palatalizarea labialelor *p, b, f, v* şi *m* sub influenţa lui *i*, rotacismul (*n* > *r*), existenţa lui *r* dur în macedoromână şi unele graiuri dacoromâne, iar în *gramatică*: postpunerea articolului hotărît, viitorul cu *velle*, formarea numeralelor de la 11 la 19 cu *supra*, confuzia genitivului cu dativul, pronumele personal şi nehotărît *o, -a*, din componenţa pronumelor demonstrative şi a unor adverbe (*aceasta, acolea*), sufixele *-ac, -adru, -man, -oa(n)e, -oma, -(o)ma*, în cuvinte ca *avaloma, aidoma şi hojma.*

Aceste presupuneri ale lui B.P. Hasdeu cu privire la influenţa substratului[94] nu au fost încă supuse unei analize mai severe de autorii de pînă acum. Teoretic, nu se poate, desigur, ca limba dacilor să nu fi influenţat morfologia şi sintaxa latinei din această parte a Imperiului Roman. Dacă însă în cazul lexicului şi al foneticii lucrurile sînt mai uşor demonstrabile[95], în morfologie şi sintaxă dovada o putem face mult mai greu, în primul rînd pentru că resturile de limbă dacă nu conţin texte din care să avem cum stabili sau deduce sistemul morfologic şi, îndeosebi, pe cel sintactic. Avem – e drept – o cale indirectă, mai puţin sigură, anume comparaţia cu limbile albaneză, armeană, indo-iraniană, celtică, balto-slavă, mai apropiate de idiomul indo-european al dacilor. Există însă în dacă şi elemente lingvistice (mai cu seamă în vocabular), care ne permit să încadrăm acest idiom în limbile indo-iraniene. De altfel, B.P. Hasdeu considera traca o ramură independentă a acestui grup indo-european (*indo-perso-tracic*).

---

93 Vezi şi lucrarea lui C. Cihodaru, *Sensul unor hidronime.*

94 Mai ales în *gramatică, derivare* şi *fonetică*, dar şi în materie de vocabular.

95 Ceea ce nu înseamnă că Hasdeu a avut întotdeauna dreptate.

Scanned with OKEN Scanner

Căutînd să stabilească principalele fenomene fonetice ale limbii *trace*[96], Hasdeu vorbeşte de trecerea lui *a* la *o*; de prefacerea lui *dh* în *d*; de originea lui *z* (*gh*), de corespondenţa dintre tracul *gh* şi sanscritul *sv-* la iniţială; de asemenea se preocupă de sufixele tracice *-iscus* şi *-ensis*. Subliniind şi cu acest prilej meritele cu totul deosebite ale lui B.P. Hasdeu, care de cele mai multe ori s-a situat mai presus de nivelul comparatisticii din epoca sa, C. Poghirc[97] nota:

> *"Din păcate, cercetările de comparatistică indo-europeană au fost aproape complet neglijate la noi de generaţiile următoare de lingvişti, servind mai mult ca obiect al unor oneste, dar modeste cursuri universitare, cu prea puţine contribuţii personale. Momentul creării comparatisticii româneşti a însemnat de fapt şi cel mai înalt pe care l-a atins ea vreodată, aşa cum literatura greacă începe cu cea mai perfectă operă pe care a realizat-o în cursul istoriei sale, epopeile homerice."*

Studiind problema substratului limbii române pe baza izvoarelor istorice şi a materialului lingvistic, B.P. Hasdeu dovedeşte continuitatea românilor în Dacia. Considerînd traca o ramură a grupului indo-perso-tracic, el este primul care a demonstrat înrudirea mai apropiată dintre limba dacilor şi idiomul indo-european (baltic) al lituanienilor.

Particularităţile specifice limbilor română şi albaneză sînt explicate de Hasdeu prin originea *tracică* a dialectului *dac* (numit de el şi *traco-dac*), înrudit cu cel *traco-epirotic* (*-ilir*) de la baza albanezei. După el, albaneza, ca descendentă a ilirei, are foarte mare asemănare cu elementele de substrat ale limbii române. Cît priveşte *natura* raporturilor dintre română şi albaneză, ea este explicată de B.P. Hasdeu, pe de o parte, prin substrat, pe de alta, prin persistenţa elementului latin:

> *"Hasdeu arăta pe drept că elementele comune, atît cele din substrat, cît şi cele latine nu dovedesc neapărat relaţii de vecinătate între români şi albanezi. ...Nici elementele autohtone din ambele limbi, ca rotacismul, existent în graiurile nordice româneşti şi în dialectul tosc*

---

[96] În raport cu indo-europeana primitivă şi cu alte limbi dezvoltate din ea.

[97] *B.P. Hasdeu*, p. 148-149.

Scanned with OKEN Scanner

din albaneză, nu sînt o dovadă că patria primitivă a celor două popoare ar fi fost învecinată, ci se explică doar prin continuitatea substratului preroman"[98].

B.P. Hasdeu arată că elementele de substrat din limba română nu trebuie limitate numai la concordanţele cu albaneza.

"Ca urmare a aplicării unor principii atît de largi, Hasdeu a sporit cu mult numărul elementelor despre care se pot furniza unele argumente doveditoare că sînt de origine tracă şi a adus o serie de argumente şi dovezi noi în sprijinul apropierilor etimologice propuse de înaintaşii săi"[99].

Ideea lui B.P. Hasdeu cu privire la distincţia dintre *tracii propriu-zişi* şi *iliri* sau cea referitoare la existenţa a două ramuri în cadrul *limbii trace*[100] trebuie reţinută. În fond, Hasdeu merge mai departe şi spune chiar că limba dacilor era împărţită în dialecte şi graiuri, lucru cu totul posibil mai ales pentru o epocă atît de veche[101]. Interesante, dar nefructificate au rămas consideraţiile lui B.P. Hasdeu cu privire la existenţa elementului celtic în substratul limbii române, element care a contribuit la constituirea particularităţilor specifice limbii dacilor, spre deosebire de traco-epirotă[102].

În ceea ce priveşte problema substratului *iliric* în limba română, se impune precizarea, făcută, de altfel, şi mai sus de noi, că elementele atribuite ilirilor trebuie explicate prin *criteriul indo-european*, lucru cu totul firesc, deoarece *daca* (*daco-moesiana*) făcea parte din aceeaşi familie, cu ramificaţii în Peninsula Balcanică.

---

[98] C. Poghirc, *B.P. Hasdeu*, p. 190.

[99] C. Poghirc, *op. cit.*, p. 174.

[100] Traco-daca sau *daca*, la nord, şi *traco-epirota*, la sud.

[101] Cf. şi *TILR II*, p. 314, nota 1: *"Raportul dintre vorbirea dacilor şi a geţilor, de exemplu, problemă neelucidată pînă în prezent, ar fi putut constitui o asemenea diferenţiere dialectală"*.

[102] În *B.P. Hasdeu*, p. 188, C. Poghirc promite să revină asupra concordanţelor lexicale şi – mai puţin – fonetice dintre limbile dacă şi limbile celtice, ca şi asupra fenomenelor fonetice româneşti *"atribuite substratului şi fapte similare din limbile celtice moderne"*.

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrşit, nu putem accepta afirmaţiile unor cercetători, după care triburile indo-europene s-ar fi răspîndit în Dacia în cursul epocii bronzului, deci pe la începutul mileniului al II-lea î.e.n., amestecîndu-se cu populaţii neindo-europene (între Carpaţi şi Marea Egee). Datele arheologice vin în sprijinul ideii că indo-europenii sînt, încă din neolitic, autohtoni în această parte a continentului nostru şi ei nu s-au suprapus peste populaţii neindo-europene[103].

Sînt bine cunoscute progresele – remarcabile – înregistrate de lingvistică în ultimele decenii în diverse sectoare, inclusiv în studierea problemelor, atît de controversate, ale fondului prelatin, perpetuat de la populaţia autohtonă din Dacia în limba română. La fel de cunoscute sînt şi numele specialiştilor care au contribuit la clarificarea unor aspecte, esenţiale, privind urmele preromane din română – Al. Phillippide, O. Densuşianu, Al. Rosetti, Th. Capidan, Al. Graur, C. Poghirc, Gr. Brâncuş, Vl. Georgiev, I. Duridanov, M.A. Gabinskij, G. Reichenkron, I.I. Russu, G. Ivănescu, J. Hubschmid ş.a. În egală măsură trebuie relevate şi contribuţiile cuprinse în *TILR II*, unde găsim elemente autohtone peste care alţi autori au trecut, ceea ce nu înseamnă, implicit, că putem accepta integral soluţiile etimologice propuse acolo. Că discuţiile sînt extrem de controversate o dovedesc nu numai faptele fonetice şi gramaticale puse pe seama substratului, ci şi cele lexicale. Astfel, după unii lingvişti, *codru* şi *spuză* ar fi elemente latino-romanice în română, deşi mult mai plauzibil este ca ele să provină din substrat[104]; sînt, de asemenea, autori care admit că *băl, bălan, bîlc, ciump, ciupi, ţeapă* ar fi venit din slavă, fără a face însă dovada absolut necesară; în realitate, şi în acest caz avem a face cu elemente de substrat; se afirmă, apoi, că *bumb, gomb, ciuf, hameş, lehăi, raţă* ar fi ungureşti, sau autohtone, dar tipic, dacă nu exclusiv româneşti[105]. Care este etimologia, exactă sau foarte verosimilă, a acestor cuvinte? Fără îndoială *băl* nu poate proveni din sl. *belъ*[106]; *bălan* şi *băl*, pen-

---

103 Vezi şi cele spuse de noi mai sus; cf. şi A. Vraciu, *SLG*.

104 Vezi, de pildă, *TILR II*, p. 340 şi 349: este vorba de unităţi de vocabular comune românei şi albanezei.

105 De pildă, *amurg, copil, droaie, mare, mire, urdă, zară*.

106 Aceasta ar fi trebuit să dea în româneşte *biel*.

Scanned with OKEN Scanner

tru care există corespondențe în limbile balcanice, inclusiv în cele vorbite, în antichitate, în Peninsulă, se trag din i.-e.*_bhel_ "alb" şi "cap"; cel mult, în aromână şi meglenoromână s-ar putea să avem o influență slavă[107]; *bîlc*, care are un corespondent în albaneză, dacă nu este autohton, descinde nu din slavă, ci, mai probabil, din gr. πέλαγος "mare"[108]; *ciump* nu poate fi din slavă, ci reprezintă, mai curînd "o formație expresivă"[109]; *ciupi* nu este, nici el, din slavă, ci, probabil "un derivat de la interjecția *ciup*"[110]; *țeapă*, cu echivalent în albaneză, nu poate proveni din sl. *cĕpati*[111]; *bumb*, cu corespondente în daco-moesiană, alte limbi vechi balcanice şi indo-europene[112], este autohton; *ciuf*, comun cu albaneza, poate fi "formație expresivă"[113]; *hameş* provine, cert, din substratul daco-moesian[114]; *lehăi* are, neîndoios, aceeaşi sursă; *rață, amurg, copil, droaie, mare, mireasă, urdă, zară* descind, fără doar şi poate, din substrat[115]. Greşeala multor cercetători constă în aceea că ei pun alături, fără a argumenta, *împrumuturile* şi *elementele moştenite de la populația autohtonă*, nu operează, deci, o selecție riguros ştiințifică. De pildă, sînt lingvişti care trec, adeseori, în rîndul împrumuturilor (slave, maghiare etc.) cuvinte care, în realitate, s-au transmis în limba română de la daci. Aici trebuie făcută, mai întîi, *demonstrația*; ținînd seama de criteriile actuale ale etimologiei indo-europene, cerință nerespectată, din păcate, de toți autorii.

Discuția purtată în acest capitol (evident, ea ar putea continua) consacrat paleobalcanisticii a scos la iveală mai multe fapte semni-

---

[107] Vezi *TILR II*, p. 328.

[108] Vezi *ibidem*, p. 337.

[109] Vezi *ibidem*, p. 339.

[110] Vezi *ibidem*, p. 339.

[111] Vezi *ibidem*, p. 352.

[112] Vezi *ibidem*, p. 329.

[113] Vezi *ibidem*, p. 339.

[114] Vezi *ibidem*, p. 344.

[115] Pentru unele dintre aceste elemente de vocabular ce se regăsesc şi în limbile iraniene – *mire, țeapă, urdă, zară* –, toate, sigur, din daco-moesiană, vezi şi C. Poghirc, SAO VIII (1971), p. 25-28; A. Riza, *ibidem* p. 29-45: în special, p. 27, 36, 37 şi 41.

Scanned with OKEN Scanner

ficative, asupra cărora noi am insistat în paginile anterioare. Dintre ele, cel puțin trei aspecte pot fi reamintite, pentru că ele ne ajută să înțelegem mai bine diversele procese petrecute aici.

1. În Peninsula Balcanică, amestecul etnolingvistic este nu numai foarte vechi, ci şi destul de puternic, datorită contactelor şi mişcărilor de populații cu caracter permanent. Dispunem însă de criterii care ne permit să stabilim – uneori, cu mare precizie – fizionomia lingvistică a idiomurilor indoeuropene vorbite în această arie (*daco-moesiană, tracă, iliră* etc.).

2. Am văzut că în stadiul actual al cercetărilor influența substratului nu poate fi tăgăduită. Este încă problematic în ce măsură, însă, în afară de *lexic*, acțiunea lui poate fi dovedită şi în alte compartimente ale limbilor balcanice[116]. În momentul de față e mult mai greu de găsit o soluție. Teoretic vorbind, nu numai în materie de *vocabular*, ci şi în *fonetică, gramatică, derivare* vor fi existînd *relicve* sau *influențe* ori *efecte* ale limbilor vechi balcanice, perpetuate parțial în limbile *română, albaneză, neogreacă, bulgară, macedoneană* şi *sîrbo-croată*.

3. Fără îndoială, originea unora dintre balcanisme[117] trebuie căutată în perioada cînd limbile *tracă, dacă, iliră* etc. se mai vorbeau încă, dar şi în etapa cînd ele începuseră să se amestece[118] pentru a ieşi, în cele din urmă, complet şi definitiv din istorie.

---

[116] De pildă, în *fonetică, structură gramaticală* şi *derivare*.

[117] Mai exact, premisele acestora.

[118] Între ele şi cu latina, greaca, parțial slava.

Scanned with OKEN Scanner

6 **Antichitatea** (greaca, latina)

Fapte istorice şi lingvistice

Evoluţia indo-europenei primitive a dus, cu timpul, la formarea limbilor greacă şi latină, care ne interesează în mod direct în acest capitol al lucrării noastre. Este vorba de limbi de prestigiu, cu o mare înrîurire asupra civilizaţiei în Balcani:

> *"În antichitate, Peninsula Balcanică era împărţită în două zone de civilizaţie: de o parte zona romană, cuprinzînd bazinul dunărean şi teritoriul ce se întindea pînă la munţii Haemus şi Marea Neagră, iar la vest regiunea aşezată la nord de Skopje, lacul Ohrida şi Valona sau, cu alte cuvinte, provinciile romanizate Dalmaţia, Moesia superioară şi inferioară, [...] de altă parte, zona grecească, cuprinzînd restul teritoriului, la sud de Skopje, la vest de Sofia şi de-a lungul munţilor Haemus (Balcani) pînă la Marea Neagră"* [1].

---

[1] Al. Rosetti, *ILR*, p. 205; în continuare, autorul precizează, p. 206-207, că nu poate fi vorba, în antichitate *"de o 'frontieră' între lumea de limbă greacă şi lumea de limbă latină, ci trebuie să admitem că anumite regiuni ale Peninsulei Balcanice, ca Dacia mediterană sau Macedonia, au fost bilingve"*; pentru detalii privind raporturile dintre ţinuturile romanizate din răsăritul Europei şi lumea grecească a se vedea H. Mihăescu, *Influenţa grecească*, p. 21-33; cf. şi concluziile de la p. 31-32: *"În linii mari situaţia se înfăţişa în chipul următor: la Panormus (Palermo), Messina, Syracusae, Tarentum, Thessalonicae, Philippopolis şi Byzantium se vorbea greceşte, iar mai la nord era o zonă bilingvă; aceasta făcea loc apoi, mai spre miazănoapte, unor teritorii complet romanizate.*

În zona mixtă din Peninsula Balcanică s-au menţinut mai mult timp populaţii băştinaşe. Bănuim că acolo masele populare vorbeau ilira sau traca, iar pătura suprapusă folosea una sau alta din cele două mari limbi de cultură ale vremii. Se desprinde astfel impresia că, în genere, elementul grecesc n-a depăşit cu mult teritoriul actual, nici în antichitate şi nici în timpul stăpînirii bizantine. Unde n-a putut pătrunde mai adînc romanizarea, au stăruit limbile tracă şi iliră care au persistat pînă la venirea slavilor. În ţinuturile izolate din masivul dinaric elementul băştinaş a suferit o puternică influenţă latinească şi apoi una mai slabă din partea grecilor şi slavilor, dar a supravieţuit pînă astăzi în limba albaneză".

Scanned with OKEN Scanner

Ar fi suficient să amintim că, în ultimele secole î.e.n. şi în primele secole e.n., cam două treimi din populaţia autohtonă aflată în zona balcanică a fost romanizată, iar o treime grecizată[2].

Prin unele inovaţii ale sale, greaca aparţine grupului indo-european de est, unde se întîlneşte cu armeana şi indo-iraniana, în timp ce latina şi, în general, limbile italice (deci grupurile latino-falisc şi osco-umbrian sau umbro-sabelic) se aseamănă mai mult cu limbile indo-europene din apus: în primul rînd, cu celtica şi germanica[3].

În epoca istorică, vechii greci aveau conştiinţa că ei se subîmpart în trei triburi mai mari: eolieni, dorieni şi ionieni. Poemele homerice, în schimb, nu menţionează o atare diviziune a poporului grec. Ele nu atestă nici etnonimul comun, *elinii*, care s-a impus mult mai tîrziu. Căci *elinii*, pomeniţi de Homer, erau un trib neînsemnat din partea de sud-est a Tesaliei. Grecii, ca popor, poartă, în aceste poeme, nume diferite: *ahei, argei, danai*.

După cum se ştie, *greaca comună* acoperă perioada de timp cuprinsă între indo-europeana primitivă şi apariţia primelor monumente scrise, etapă caracterizată prin fărîmiţarea limbii în dialecte. Din secolele al XV-lea – al XIII-lea î.e.n., data apariţiei inscripţiilor greceşti în *linear A* şi *B*[4], şi pînă în secolul al V-lea î.e.n. existenţa limbii greceşti (*elina* sau *greaca veche*) e legată exclusiv de dialecte (ionic, atic, arcado-cipriot, eolic şi doric). Unele dintre aceste dialecte, şi anume ionicul, aticul, doricul şi eolicul, s-au impus, cu normele lor, în literatură. Din dialectul ionic s-a dezvoltat cel atic. *"Datorită supremaţiei politice a Atenei şi a superiorităţii literaturii atice, limba atică devine dialectul cel mai însemnat al limbii greceşti; de atunci se înţelege prin limba elină în primul rînd cea atică"*[5]. Perioada de înflorire a prozei atice, cu alte cuvinte, epoca nu-

---

[2] Vezi şi L.A. Gindin, *Problemy*, p. 74.

[3] Cf. A. Vraciu, *Unele consideraţii asupra raporturilor dintre limbile italice şi celtice*, AUI XV (1969), p. 1-15.

[4] Vezi cap. precedent.

[5] Th. Simenschy, *Gramatica limbii greceşti*, partea I: *Fonetica şi morfologia*, Bucureşti, 1935, p. 16.

Scanned with OKEN Scanner

mită *clasică*, este cuprinsă între secolele al V-lea – al IV-lea î.e.n. Supremația economică, politică și literară a Atenei a impus dialectul atic în dauna celorlalte dialecte grecești. Desigur, în acest proces, dialectul atic și-a pierdut trăsăturile sale genuine, receptînd unele elemente din celelalte dialecte grecești. Așa, în următoarele două secole (al IV-lea și al III-lea î.e.n.), deci după cuceririle lui Alexandru Macedon[6], se formează treptat, pe baza dialectului atic, o limbă *comună*, mai unitară, cunoscută sub numele de κοινή. Datorită însă faptului că această limbă comună, fără subîmpărțiri dialectale, s-a extins nu numai în toată Grecia, ci și în provinciile macedonene din Syria și Egipt, ea pierde în bună parte, în urma introducerii unui mare număr de forme și expresii străine, trăsăturile particulare prin care se distingea anterior, cum ne putem lesne convinge din scrierile lui Apolodor, Diodor și Plutarh. Perioada κοινή ține aproximativ pînă în secolul al V-lea e.n., cînd această limbă comună începe să se diferențieze în dialecte:

> *"Întreaga perioadă helenistică (adică aceea în care se întrebuința limba* κοινή*) arată o foarte mare dependență de trecut. De aceea, pe lîngă elementele proprii acelei perioade, se găsesc multe elemente moștenite sau învățate, chiar și în documente din* papirusuri, *care de altfel reprezintă cel mai bine limba vorbită din popor"*[7].

În afară de aceasta, în secolul II î.e.n. ia naștere *aticismul*, "*care tinde tot mai mult să reînvieze dialectul atic ca limbă literară*"[8]. De fapt, există două feluri de κοινή: *una literară, artificială, cealaltă vulgară, așa cum se vorbea*. Biograful Plutarh, istoricul Diodor, satiricul Lucian scriu într-o κοινή literară, aleasă; pe cînd majoritatea scrierilor Noului Testament întrebuințează aceași κοινή populară ca și papirusurile:

---

[6] Ajuns rege după asasinarea lui Filip (336 î.e.n.), Alexandru Macedon a dus lupte și împotriva tracilor răzvrătiți.

[7] Th. Simenschy, *loc.cit.*

[8] Th. Simenschy, *op. cit.*, p. 17.

Scanned with OKEN Scanner

"Curentul aticist nu influenţează numai pe scriitorii profani, ci se întinde şi asupra celor eclesiastici. Marii părinţi ai bisericii creştine din veacul al IV-lea, ca, de pildă, Sf. Vasile cel Mare *sau Sf.* Ioan Chrysostomul, *scriu şi ei într-o limbă învăţată, care se deosebeşte tot atît de mult de cea vorbită de popor ca şi limba cronicarilor noştri de aceea pe care o vorbim astăzi"* [9].

Greaca folosită în secolele al VI-lea – al XV-lea este *bizantina* sau *greaca medie*. Perioada limbii *greceşti moderne* (numită şi *neogreaca*) începe din secolul al XVI-lea şi ţine pînă astăzi. Neogreaca diferă nu numai ca pronunţare, ci şi ca morfologie, sintaxă şi, îndeosebi, vocabular de greaca veche:

"În termeni generali putem spune că sistemul fonetic neogrecesc a început să se înfiripeze încă din primele veacuri ale erei noastre, a luat înfăţişare distinctă după secolul al VI-lea, s-a cristalizat după al X-lea şi a căpătat forma de astăzi după secolul al XV-lea. Deci el s-a născut pe încetul şi a fost rezultatul unui proces îndelungat, în care astăzi găsim cu greu loc potrivit pentru fixarea în timp a tuturor amănuntelor. Numai în domeniul vocabularului există limite mai bine precizate între limba comună antică şi limba poporului din Grecia modernă"[10].

Cele două linii de dezvoltare caracteristice pentru greaca din epoca bizantină, dintre care una, conservatoare, tinde să menţină tradiţiile limbii comune (κοινή) şi dialectul atic, iar cealaltă, inovatoare, are ca punct de plecare limba vorbită de popor, diferenţiată, deci, în dialecte, au fost vizibile în Grecia pînă în 1976, unde nu există o limbă naţională unică, ci două variante – *kathareousa* şi *demotike*[11].

Transformările suferite de greacă în această perioadă de timp (adică începînd cu cea de-a doua jumătate a mileniului II î.e.n., de cînd datează inscripţiile creto-miceniene) n-au rămas fără urmări în limbile cu care ea a venit în contact (direct sau pe calea scrisului).

---

[9] Th. Simenschy, *loc. cit.*

[10] H. Mihăescu, *op. cit.*, p.8-9.

[11] Vezi capitolele 1 şi 8 ale lucrării noastre.

Scanned with OKEN Scanner

Este, astfel, bine cunoscută influența grecească asupra lexicului latin (împrumuturi orale sau populare, împrumuturi literare, apoi creştine) începînd de prin secolul al VII-lea î.e.n.[12]; elenismele limbii latineşti din provinciile dunărene au fost cercetate de H. Mihăescu[13]. Greaca a influențat apoi, pe rînd, albaneza, bulgara şi română[14]. Pe de altă parte, în perioada de dominație a Romei antice, are loc şi un proces invers: latina influențează greaca, iar mai tîrziu, albaneza, bulgara şi sîrbo-croata. În diverse epoci, greaca ar fi fost influențată de egipteană[15], feniciană, alte limbi din Asia Anterioară şi de italiană[16].

Fiind în decurs de mai multe secole purtătoare a unei culturi mult superioare celei a altor popoare balcanice, evident greaca a influențat, începînd cu epoca antică, limbile din această zonă. Astfel, ea a înrîurit, treptat, ca şi latina, onomastica tracă, daco-moesiană, iliră, ceea ce a avut drept efect, în cele din urmă, înlocuirea limbilor autohtone din Peninsula Balcanică. De fapt, cu mult înainte ca romanii să fi ajuns aici, limba şi cultura greacă începuseră să cîştige teren în masa tracă, dacă, iliră. Un indiciu îl constituie coloniile întemeiate la Marea Neagră şi Adriatică. După venirea romanilor însă, în afară de sfera de influență a grecilor, rămîne numai Tracia propriu-zisă[17].

Din ultimele decenii ale secolului al VII-lea î.e.n. se poate vorbi, la Dunărea de Jos, de un contact între civilizația, materială şi spirituală, autohtonă şi cea elenică. De altfel, arheologii relevă că, în

---

[12] Cf. *TILR I*, p. 42 şi urm.

[13] Vezi *Influența grecească*, p. 34-45; în legătură cu elementele greceşti ale limbii române vezi şi W. Bahner, *Besonderheiten*, p. 35-39.

[14] Vezi *infra*.

[15] Vezi monografia lui P.V. Ernstedt, *Egipetskie zaimstrovanija v grečeskom jazyke*, Moscova-Leningrad 1935.

[16] Cf. împrumuturile venețiene şi genoveze din neogreacă; despre elementul latin din greaca modernă va fi vorba mai jos.

[17] Vezi cap. precedent al lucrării de față.

Scanned with OKEN Scanner

această epocă, "*aristocrația traco-getică din zona istro-pontică era în situația de a putea asimila elementele civilizației elenice*"[18]. Reprezentanți ai aristocrației învață chiar limba greacă[19]. "*Cum era și natural, acțiunea influenței grecești era mai puternică în primele vremuri în vecinătatea imediată a coloniilor grecești (Histria, Tomis, Callatis) și sporea apoi progresiv spre interior*"[20]. Dar și "*rolul triburilor trace în dezvoltarea economică și socială a acestor centre ellenice a fost considerabil*"[21].

Urmărind în amănunt rolul influenței grecești asupra latinei din provinciile dunărene, ca și asupra limbilor bulgară, sîrbo-croată, albaneză și română, H. Mihăescu ajunge la unele concluzii, foarte valoroase mai ales pentru că fixează, spre deosebire de alți autori, cu mare precizie, aportul ei diferit în toate aceste cazuri. Ne permitem, deci, să citățm, în cele ce urmează, cîteva din rezultatele cuprinse în remarcabila monografie a ilustrului lingvist și filolog român:

1. "Prin greacă au pătruns în bulgară cuvinte grecești și numeroase orientalisme sau termeni de origine latină; așadar Bizanțul a canalizat spre Europa sud-asiatică, spre o arie foarte întinsă, diverse curente de cultură mediteraneană sau asiatică; acestea au trecut la slavi și apoi la români. Dar cultura bizantină nu era populară, ci se adresa claselor stăpînitoare; de aceea poporul bulgar a simțit-o străină și și-a găsit un refugiu în bogomilism. Elenismele culte din bulgară, pînă în secolul al XV-lea, sînt de origine bizantină, iar cele populare se datoresc contactului reciproc de-a lungul veacurilor dintre greci și bulgari"[22].

---

[18] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 269.

[19] Vezi *loc. cit.*

[20] Vezi *loc. cit.*

[21] I.I. Russu, *Lbtrdac*, p. 31.

[22] *Influența grecească*, p. 9.

Scanned with OKEN Scanner

Într-adevăr, influența grecească – în special, în materie de vocabular – asupra limbii bulgare a fost foarte puternică[23]. Elementele greceşti sînt atestate deja în monumentele limbii vechi bulgare şi au, mai ales, caracter livresc: fenomenul este explicabil şi stă în legătură directă cu adoptarea creştinismului ca religie oficială în această țară.

E drept, cronologia împrumuturilor greceşti din bulgară nu a fost încă studiată în mod satisfăcător. În stadiul actual al cercetărilor, se poate vorbi de un strat mai vechi al elenismelor, îndeosebi cu caracter livresc: ад, ангел, апостол, дякон, евангелие, икона, калугер, манастир, митрополит, патриарх, псалтир etc. şi de unul ceva mai nou, împrumuturi populare: друм, евтино, корем, кревет, куц, ливада, липсвам, мириша, прас, свиря, харесвам, цвекло ş.a.m.d. De fapt, poate mai corect ar fi să se vorbească de două straturi paralele, nu succesive de elenisme în bulgară, unul livresc şi altul popular.

În această limbă există şi împrumuturi greceşti care datează din epoca slavei comune, fiind, deci, anterioare venirii slavilor în Peninsula Balcanică[24]. Dar, în majoritatea lor, elenismele au pătruns în bulgară în faza mai nouă[25]. Foarte timpurii sînt *calcurile lingvistice*[26]. Prin intermediul limbii greceşti, au venit în bulgară şi unele elemente din latină[27]. În general, greaca a transmis bulgarei un mare număr de cuvinte, cu o largă circulație în limbă şi evident caracter popular. Dar şi împrumuturile livreşti sînt bine reprezentate aici[28]. În cazul limbii române, H. Mihăescu face distincție între ele-

---

[23] Cf. şi situația din rusă, pentru care vezi îndeosebi K. Jordal, *Grečeskie zaimstvovanija v russkom jazyke*, în ScSl XIV (1968), p. 227-256; A.I. Tolkačev, *Osnovnye faktory fonetičeskich iymenenij v zaimstvovannych greko-christijanskich imenach v drevnerusskom jazyke*, în SJ VII, p. 252-271.

[24] Vezi şi K. Mirčev, *Istoričeska gramatika*, p. 62.

[25] Cf. K. Mirčev, *op.cit.*, p. 62-67.

[26] *Ibidem*, p. 65.

[27] *Ibidem*.

[28] Vezi K. Mirčev, *op. cit.*, p. 65-66.

Scanned with OKEN Scanner

nismele limbii latineşti din provinciile dunărene, cuvintele vechi greceşti şi influenţa bizantină prin mijlocirea paleoslavei, influenţă bizantină directă, influenţă grecească din dialectul aromân şi influenţele mai tîrzii, deci de după secolul al XV-lea[29].

2. "Înrîurirea grecească asupra albanezei poate fi urmărită din antichitate şi pînă în zilele noastre. Influenţa limbii latine a fost puternică, dar vechea greacă a lăsat relativ puţine urme în albaneză. Mult mai numeroase sînt împrumuturile din greaca bizantină, iar influenţa neogrecească este considerabilă şi se reflectă atît în domeniul vocabularului, cît şi în cel al foneticii şi morfologiei. Lexicul cuprinde îndeosebi termeni din domeniile economiei casnice, vieţii de toate zilele, meseriilor, armurăriei, tehnicii, monetăriei, organizaţiei de stat şi ecleziastice, bisericii şi credinţelor populare"[30].
3. "Elenismele au pătruns în provinciile dunărene în primul rînd prin mijlocirea limbii latineşti şi s-au răspîndit prin purtătorii obişnuiţi ai romanizării: ele au fost simţite ca elemente integrante ale limbii cuceritorilor. Numai cîteva s-au ivit în urma unei influenţe directe şi locale"[31].

Elementele lexicale puse pe seama influenţei vechi greceşti din limba română şi care s-au perpetuat pînă astăzi au fost clasificate de H. Mihăescu în trei grupe[32], dar, foarte prudent, autorul acceptă părerea formulată deja de Alexandru Philippide[33]: *"Este cu putinţă ca unele din aparentele elemente greceşti să nu fie elemente greceşti, ci elemente autohtone"*, afirmaţie perfect valabilă. De aici concluzia:

"Faptele ne arată că elementul grecesc n-a jucat un rol însemnat în formarea limbii şi poporului românesc. Influenţa grecească a fost

---

[29] Vezi şi cap. următor al lucrării noastre.

[30] *Influenţa grecească*, p. 11.

[31] *Ibidem*, p. 64.

[32] Vezi *Influenţa grecească*, p. 64-65.

[33] Citat, de altfel, în fruntea capitolului, p. 46.

Scanned with OKEN Scanner

de asemenea slabă în dalmată, albaneză şi sardă. Poporul grec a creat o mare cultură care s-a răspîndit şi a supravieţuit în bună parte prin mijlocirea limbii latine; dar bazele sale etnice au rămas restrînse şi n-au depăşit cu mult, spre nord, graniţele lingvisticii actuale"[34].

Aşadar, *"influenţa grecească a fost mai puternică în limbile bulgară şi sîrbo-croată: faptul acesta se explică atît prin vecinătatea geografică, cît şi prin stăruinţa înrîuririi culturale a Bizanţului. În limba maghiară au pătruns cîteva elemente din terminologia militară şi comercială, în veacurile XI-XII, într-o vreme cînd ungurii aveau graniţă comună cu împărăţia bizantină. Limba albaneză are prea puţine împrumuturi din greaca antică şi bizantină, dar a suferit în schimb o puternică înrîurire din partea limbii greceşti vorbite. Pentru cercetarea influenţei greceşti în limba română se impune o familiarizare cu problemele balcanologiei şi mereu trebuie făcută o deosebire între împrumuturile directe şi cele indirecte"*[35].

Este cert că limbile grupului italic nu sînt autohtone în Peninsula Apenină: ele au ajuns aici venind dinspre nord, probabil în mileniile II-I î.e.n., în cel puţin două valuri. Mai întîi, s-au extins vorbitorii grupului latino-falisc, iar ulterior cei ai grupului osco-umbrian.

Se ştie că iniţial limba latină era limba unor mici triburi înrudite care ocupau un teritoriu restrîns. În secolul al IV-lea î.e.n. începe procesul de expansiune a Romei, ceea ce a dus, în veacul următor, la crearea unei federaţii italice. Lupta dintre patricieni şi plebei se încheie, la sfîrşitul secolului al III-lea î.e.n., cu formarea societăţii sclavagiste. Latina devine limba populaţiei romane, constituită din mai multe triburi, şi limbă a unui mare stat centralizat. Teritoriul ei se extinde considerabil, ca urmare a creării de noi colonii romane în Italia meridională şi medie. În acest proces de expansiune, latina vine în contact cu greaca şi este influenţată de ea[36].

În secolul al II-lea î.e.n., Roma anexează Spania, Africa de Nord şi Grecia europeană. În a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n.

---

[34] *Influenţa grecească*, p. 65.

[35] *Influenţa grecească*, p. 20.

[36] Vezi, îndeosebi, *TILR I*, p. 42-62.

Scanned with OKEN Scanner

şi, îndeosebi, în prima jumătate a secolului următor, se pun bazele limbii latine literare. Limba latină se extinde, acum, în nordul Italiei şi trece dincolo de graniţele Peninsulei. Anexarea Siciliei, a Sardiniei şi Corsicii (în urma primului război punic), a Spaniei (ca urmare a celui de-al doilea război punic), a Galiei Cisalpine, iar apoi şi a Galiei Narbonensis este însoţită de crearea de colonii şi de începerea procesului de romanizare a provinciilor.

Latina arhaică, din secolele al III-lea – al II-lea, lasă loc, în secolul I î.e.n., latinei aşa-zise *clasice*, în acord aproape desăvîrşit cu principiul impus de *analogişti*. Idealul stilistic îl constituie, acum, *latinitas* (latina pură), mai exact *urbanitas* (orientată spre graiul Romei şi al păturii intelectuale), în opoziţie cu *rusticitas* (dialecte rurale) şi *peregrinitas*, particularităţi ale limbii latine din alte localităţi. Trebuie însă precizat că această limbă clasică, normalizată şi complicată, nu se îndepărta de graiul viu al Romei.

La începutul secolului I î.e.n., *războiul aliaţilor* s-a încheiat, precum se ştie, cu acordarea dreptului de cetăţenie romană (88 î.e.n.) aşa că, în afară de liberţi şi de sclavi, toţi locuitorii Italiei erau de-acum egali în drepturi cu romanii[37]. În procesul de înlăturare a limbilor locale, Italia adoptă nu numai limba latină literară, ci şi latina dialectală, "rustică", care se distingea prin cîteva particularităţi, cum se poate vedea din inscripţiile de la Pompei. În multe privinţe, aceste inscripţii reflectă latina populară, vorbită. Particularităţi dialectale vor fi existat, desigur, şi în alte regiuni ale Italiei, ba chiar şi dincolo de graniţele ei. În secolul I î.e.n. şi la începutul secolului I e.n., Roma cucereşte Galia, Iliria, Retia, Pannonia şi Noricum, regiuni care de timpuriu încep să fie supuse procesului de romanizare. În zonele în care însă domină limba greacă[38], romanizarea nu s-a produs.

---

[37] Senatul luase o asemenea hotărîre pentru a preîntîmpina noi răscoale din partea italicilor. Acesta este, de altfel, şi începutul epocii de constituire, din numeroase triburi, a populaţiei italice. Un anumit rol l-a jucat aici şi amestecul populaţiei, cînd Sulla, iar apoi Antoniu şi August au împroprietărit pe veterani.

[38] Grecia europeană şi ţările elenizate din Orient.

Scanned with OKEN Scanner

După pătrunderea romanilor în Balcani, în partea occidentală a Peninsulei influenţa grecească cedează în faţa celei latineşti care se răspîndeşte pe două căi: dinspre coloniile dalmatine de pe litoral şi dinspre aşezările romane de pe cursul inferior al Dunării. Coasta dalmatină a fost populată în masă de romani. Mult mai slabă este colonizarea în partea intramontană a Dalmaţiei.

La începutul secolului al II-lea e.n., are loc ultima mare cucerire a Imperiului Roman, şi anume cucerirea Daciei (101-107 e.n.), ceea ce a dus la crearea şi consolidarea romanităţii orientale. *"Succesul sforţării colonizatoare a romanilor* – spune V. Pârvan[39] – *era datorit, însă, unei activităţi preparatoare de proporţii mult mai întinse, şi anume: 1. elementelor naturii, 2. mişcărilor de popoare, 3. condiţiilor economice, 4. mişcărilor spirituale – din toată regiunea danubiană"*. Iar mai departe (p. 173): *"Romanii au influenţat şi au fost influenţaţi şi o întreagă cultură deosebită*, romanismul danubian, *diferit de cel gallic sau de cel spaniol, a luat naştere... Terenul era deci bine pregătit pentru coloniştii romani, care nu aduceau, în afară de limbă, aproape nimic necunoscut indigenilor din ţările dunărene"*[40]. – *"În lumina acestor constatări* – precizează R. Vulpe[41] –, *romanitatea noastră, care în esenţă este un fenomen spiritual, nu mai poate apărea ca efectul exclusiv al unui simplu act de cucerire din vremea lui Traian, ci se integrează într-un proces mult mai întins în timp şi spaţiu, pregătit cu multe veacuri mai înainte şi desfăşurîndu-se în tot bazinul Dunării"*.

Cu toate modificările (fonetice, morfologice şi lexicale), latina populară îşi păstrează caracterul ei unitar în întregul Imperiu, ceea ce ne dă dreptul să vorbim de o perioadă *romanică comună*[42]. De-

---

[39] *Dacia. Civilizaţiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, traducere după manuscrisul original francez inedit de R. Vulpe, ediţie nouă revăzută şi adnotată, Bucureşti, 1957, p. 172.

[40] *Ibidem.*

[41] *Ibidem*, p. 17.

[42] Dimpotrivă, I. Şiadbei consideră că unitatea latinei "vulgare", *"vorbită de la un capăt la altul al Imperiului roman..."*, ar constitui o dogmă; vezi *Contribuţii I*, p. 467 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

sigur, în fiecare provincie romanizată vor fi existat particularități lexicale (poate și fonetice) pătrunse în limba latină din graiurile autohtone, dar în secolele I-III ele nu imprimau acestei limbi unitare decît – cel mult – o coloratură dialectală. Situația se schimbă însă începînd cu secolul al V-lea, cînd Imperiul Roman de Apus încetează de a mai fi o unitate politică independentă, iar relațiile economice și culturale dintre provincii slăbesc. Latina populară se dezvoltă acum independent în fiecare provincie. Odată cu prăbușirea Imperiului Roman, limba latină se impune în toate provinciile. Doar în Britania și Africa de Nord ea cedează în fața altor idiomuri. *"După anul 476, cînd s-a prăbușit împărăția de apus, latina a continuat să se mențină ca limbă oficială în imperiul de răsărit, alături de limba greacească, pînă la începutul veacului al VII-lea"* [43].

Transformările, care începuseră să se producă în limba latină în epoca unității ei, continuă, cu particularități ce diferă de la o provincie la alta, dar, în linii generale, în aceeași direcție: trăsăturile ei sintetice sînt înlocuite, aproape peste tot și integral, cu tendințe analitice. Flexiunea nu mai joacă rolul de odinioară, funcțiunile ei fiind preluate de cuvintele auxiliare (cu simbol nul). În provinciile romanizate, limba latină evoluează în mod diferit, potrivit cu particularitățile istoriei popoarelor respective[44]. Fondul comun, latina, și acțiunea unor legi de evoluție asemănătoare, observabile, adeseori, în limbile înrudite, asigură, alături de alți factori (substratul, contacul ulterior, împrumuturile), specificul limbilor romanice.

Cu toate deosebirile structurale din latină și limbile romanice, trebuie avut în vedere că de multe ori idiomurile neolatine ne-au transmis multe trăsături arhaice, pe care le întîlnim în comediile lui Plaut, cu limba lor mai apropiată de cea vorbită, trăsături care au fost eliminate de norma perioadei clasice. Așadar, studierea comparativă a limbilor romanice și confruntarea lor cu latina literară completează cunoștințele noastre cu privire la latina așa-zisă vulgară[45].

---

[43] H. Mihăescu, *Influența greacească*, p. 45.

[44] Vezi I. Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, București 1957; I. Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965.

[45] Pentru care vezi, în special, C.H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*.

Scanned with OKEN Scanner

Se impune însă precizarea că "*ceea ce numim astăzi 'latina vulgară' e limba claselor mijlocii aşa cum s-a dezvoltat din vechea latină clasică. Ea nu e un lăstar independent al latinei arhaice; nu continuă sistemul vocalic primitiv, ci pe cel clasic; ea nu e nici dialectul cartierelor de jos ale oraşelor şi nici al satelor; gramaticii ne vorbesc de nu puţine vulgarisme urbane şi rustice care nu s-au perpetuat în limbile romanice*"[46].

Discrepanţele dintre *latina populară* sau *vulgară* [sermo plebeius, vulgaris, cotidianus, rusticus] şi cea *literară* [sermo urbanus, eruditus, perpolitus], deci între variantele vorbită şi scrisă ale limbii latine, s-au accentuat, precum se ştie, în ultimii ani ai Republicii şi în primii ani ai Imperiului. Este vorba mai ales de inovaţii fonetice, gramaticale şi lexicale[47], dar şi de conservarea unor trăsături arhaice, de care limba scrisă se debarasase[48].

Romanizarea ilirilor are loc aproximativ în secolele III-IV e.n. În rîndul factorilor care au dus la romanizarea destul de timpurie a acestor populaţii trebuie amintiţi: elementul militar, urbanizarea şi, în sfîrşit, acordarea cetăţeniei romane – cu toate obligaţiile şi privilegiile ce decurgeau din ea:

> "*O frontieră între Italia şi ţările ilirice* – menţiona V. Pârvan[49], – *nu există: acolo unde Adriatica se sfîrşeşte (şi marea uneşte, nu desparte), începe muntele: dar Alpii au aici un relief mai puţin sălbatic, mai mult un podiş înalt, foarte arid către mare şi plin de păduri şi de păşune spre interior. Trecerea din Veneţia în Pannonia se face fără prea multe greutăţi şi odată ajuns în valea Savei eşti răsplătit pentru sforţarea pe care ai făcut-o: o ţară frumoasă şi bogată începe spre a nu se mai sfîrşi pînă dincolo de Dunăre şi romanii n-au neglijat să vină aici încă de la luarea în posesie statornică a Veneţiei*".

---

[46] C.H. Grandgent, *op. cit.*, p. 13.

[47] De ex., transformarea accentului tonic în accent cu intensitate, pierderea cantităţii vocalice, părăsirea sistemului flexionar foarte complicat etc.

[48] De ex., căderea lui *-m* final, forma *dixĕrunt* – faţă de *dixĕrunt* din latina clasică –, de unde avem în franceză *dirent*, it. *dissero* şi rom. *ziseră*.

[49] Vezi *op. cit.*, p. 155.

Scanned with OKEN Scanner

Generalizarea limbii latine este atestată de inscripții datînd din secolele II-III. Dispariția limbii ilire s-a produs, evident, în condiții asemănătoare cu cele caracteristice pentru limba dacilor, în mai multe etape, inclusiv în urma bilingvismului, ceea ce a avut drept rezultat romanizarea, grecizarea și slavizarea teritoriilor locuite anterior de neamurile ilire. În legătură cu *romanizarea* ilirilor și a traco-dacilor, unele fapte sînt remarcate și de I.I. Russu[50]. Ne reținem atenția – mai cu seamă – indicarea tuturor factorilor romanizării populației provinciale, inclusiv a celor traco-dace și ilire[51], intensitatea acestui proces (mai accentuat, mai întîi, înlocuirea antroponimelor, iar apoi și a limbii vorbite de neamurile autohtone[52]), efectele romanizării timpurii în Moesia, Dalmația etc.[53]

În ciuda unui material foarte lacunar, care creează îndoieli la unii cercetători în privința avantajului oferit de astfel de studii, noi considerăm că s-au putut stabili fără echivoc relicve ale substratului în Balcani, ceea ce atestă indiscutabila influență etnolingvistică tracă, daco-moesiană și iliră în vocabular, de pildă.

Între secolele al V-lea – al VIII-lea (inclusiv), cînd au loc schimbări în fonologie, morfologie, sintaxă și lexic, limba română *"a trecut de la aspectul de latină tîrzie la cel de idiom neolatin printr-o serie de transformări și modificări, care nu i-au schimbat însă esența latinească"*[54]. Alegerea secolului al V-lea ca punct de plecare este pe deplin justificată, deoarece ne aflăm – în urma scindării Imperiului Roman – în epoca de început a diversificărilor produse între latina de răsărit și cea de apus. Cît privește punctul final al stadiului în discuție, el este pus în legătură cu perioada celor mai vechi influențe slave asupra graiurilor romanizate din regiunea carpato-danubiană și balcanică. Pe de altă parte însă, *"româna continuă și*

---

[50] În *Elemente*, p. 67-77, ca de altfel, și în *Lbtrdac, Ilirii*.

[51] Vezi, de pildă, *Elemente*, p. 69.

[52] Vezi *ibidem*, p. 70-71.

[53] *Ibidem*, p. 71-73.

[54] *TILR II*, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

după secolul al IX-lea, pînă la întreruperea legăturilor dintre aromână şi dacoromână"[55].

Se pare, într-adevăr, că trebuie să prelungim faza românei comune pînă după secolul al XIII-lea[56]:

> *"După separarea dacoromânei de istroromână, deci aproximativ după secolul al XIII-lea, dacoromâna, care a continuat, ca şi meglenoromâna, procesul de organizare a unui genitiv deosebit de dativ, a recurs la seria aşa-numitelor articole genitivale sau posesivale* (al, a, ai, ale) *spre a distinge cu ajutorul lor genitivul de dativ"*[57].

În privinţa datării, Al. Rosetti admite[58] că *"epoca română comună e cuprinsă între secolele al VII-lea şi al VIII-lea de o parte, şi secolul al X-lea pe de altă parte"*. Într-o lucrare mai nouă, I.L. Coteanu[59] scrie:

> *"Aşadar, după părerea noastră:*
>
> *a) latina dunăreană s-a transformat prin secolele IV-III în graiuri tracoromanice, mai mult ori mai puţin diverse, mai mult ori mai puţin numeroase;*
>
> *b) acest proces a durat pînă aproximativ în jurul secolului al VIII-lea. După aceea, ieşind de sub autonomia latinei oficiale, aceste graiuri au devenit aromână şi dacoromână"* [60].

Nu putem să nu fim de acord cu ideea după care *"individualitatea limbii române apare clar înainte ca asupra ei să se exercite o*

---

[55] *Ibidem*, p. 18.

[56] Cf. şi *TILR II*, p. 232.

[57] În trecerea de la latină la româna comună, numeralul a suferit modificări importante, dar pînă în secolul al IX-lea, dată la care se opreşte cercetarea din volumul de faţă, nu se poate spune cu certitudine care a fost sistemul de numărare.

[58] *ILR*, p. 353.

[59] *Morfologia numelui în protoromână – română comună*, Bucureşti, 1969, p. 22-23.

[60] Cf. şi afirmaţia de la p. 24: *"În jurul secolului al VIII-lea, pentru care pledează atestările istorice, în regiunile sudice ale Dunării, există aşadar populaţii care vorbesc un idiom neolatin, fiind alcătuite, probabil, din aromâni. Cum daco-*

Scanned with OKEN Scanner

influenţă străină sau alta"[61]. Deşi foarte greu de demonstrat (nu numai în cazul limbii române), teza aceasta este unica verosimilă şi singura în acord desăvîrşit cu principiile lingvisticii contemporane, puse, de fapt, la baza *TILR*, care îşi propune[62] *"să deducă principalele perioade de dezvoltare a limbii române din însăşi evoluţia ei internă"*. Un alt principiu fundamental, anunţat în *TILR II*, este acela că *"nici o limbă nu reflectă istoria socială integral şi cu perfectă fidelitate"*[63].

Dintre numeroşii termeni folosiţi pentru a denumi epoca de evoluţie a limbii române dinaintea separării aromânei şi dacoromânei (*romanică, balcanică, străromână, română primitivă, română comună, română comună primitivă, traco-română*), opţiunea autorilor *TILR II* merge, după cum am văzut deja, spre cel de *română comună,* considerat a fi mult mai precis pentru acest diasistem, pe care îl cunoaştem îndeosebi pe cale indirectă. De altfel, tot aşa procedează şi Al. Rosetti[64]: *"Stadiul de limbă anterior sciziunii provocate prin deplasarea spre sud a grupului aromân se numeşte* străromân, român primitiv *(S. Puşcariu) sau* român comun; *termenul din urmă are avantajul de a ne lămuri imediat asupra conţinutului său"*.

Desigur, pentru studierea problemei, atît de complexe, a originii limbii şi poporului român, ca şi a altor limbi şi popoare din Penin-

---

[60] (continuare) *românii nu provin din aromâni, atestările unora implică şi pe a celorlalţi. Din acest motiv credem că secolul al VIII-lea poate fi luat ca dată de apariţie a limbii române, deşi nu excludem posibilitatea ca şi ceva mai înainte, în secolul al VII-lea, grupe de aromâni şi de daco-români să fi avut o individualitate lingvistică destul de bine pronunţată"*. În privinţa fazei de început a limbii române vezi şi A. Vraciu, *Osnovni problemi na slavjanskoto vlijanie vărchu rumănskija ezik*, EL XVII, 3 (1962), p. 39-52.

[61] *TILR II*, p. 16.

[62] Vezi vol. I, p. 6.

[63] *Ibidem*, p. 16.

[64] *ILR*, p. 351.

Scanned with OKEN Scanner

sula Balcanică, este necesară punerea la contribuție a tuturor datelor de care dispunem în prezent în legătură cu idiomurile vorbite odinioară în acest spațiu geografic. Datele epigrafice, la fel ca și alte date, ne permit să stabilim, din punct de vedere cronologic și teritorial, direcția generală a procesului de romanizare a provinciilor dunărene. În lucrarea lui H. Mihăescu, *Limba latină,* sînt cercetate aproximativ 21.100 de inscripții latinești[65], precum și puținele texte cu caracter istoric și religios care ne-au parvenit. Toate aceste fapte datează din perioada cuprinsă între anii 47 î.e.n. și 612 e.n. Inscripțiile provin din Dalmația (aproximativ 7500), Noricum (aproape 2000), Pannonia Superioară (peste 1300), Moesia Inferioară (mai mult de 1500), Dacia (în jurul a 3000), Tracia (peste 300) și Macedonia (aproximativ 500). În ceea ce privește numărul inscripțiilor latinești provenind din sud-estul Europei, H. Mihăescu a făcut ulterior completări și precizări importante[66]. Astfel, autorul arată că din Dalmația avem 8020 de inscripții, din Pannonia Superioară și Inferioară – peste 6284, din Moesia Inferioară – 1673, din Tracia – 286, din Achaia și Macedonia – 900 etc. De un real folos sînt aici, în afară de alte documente istorice și arheologice, numele de oameni și de locuri de origine latinească, menționate de Procopius din Caesarea (anii 550-560). Analiza întregului material lingvistic transmis pentru latina din Peninsula Balcanică ne arată că el nu este izolat în spațiu și timp, ci coincide, de foarte multe ori, cu cel din alte provincii ale României[67]. Spre deosebire de H. Mihăescu, în monografia sa *Limba latină*, S. Stati se oprește exclusiv la datele furnizate de inscripțiile latinești din Dacia și Scythia Minor (Dobrogea).

---

[65] Din numărul total de peste 23.100 păstrate din Dalmația, Noricum, Pannonia Superioară și Inferioară, Dacia, Tracia și Macedonia; vezi și altă carte a aceluiași autor, *Influența grecească*, p. 23.

[66] Vezi RÉSEE IX (1971), p. 497-510; p. 659-676; X (1972), p. 83-93; XI (1973), p. 97-113; p. 227-240; p. 423-441; p. 689-710; XII (1974): 17-31; vezi și I. Șiadbei, *Contribuții I-IV.*

[67] Vezi și considerațiile noastre de mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

După cum am relevat[68], latina populară din toate provinciile fostului Imperiu Roman se caracterizează printr-o unitate aproape absolută: în Orient, această unitate s-a menținut pînă în secolul al IV-lea, în Occident, pînă în cel de-al VI-lea. Una din mărturiile peremptorii este aceea că particularitățile proprii inscripțiilor latinești din Peninsula Balcanică se întîlnesc și în Apus. De-abia din secolele al VI-lea - al VIII-lea încep să apară, în latina populară, deosebiri dialectale. Ele explică numai în parte trăsăturile specifice idiomurilor nelatine[69]. În ceea ce privește *cronologia*, trebuie arătat că, înainte de romanizarea provinciilor dunărene, deci înainte de e.n., limba latină din această parte a Imperiului se caracteriza prin unele *particularități* întîlnite apoi în inscripțiile din Peninsula Balcanică[70]. Este deci vorba de fenomene fonetice reflectate în monumente scrise î.e.n. și răspîndite în provinciile dunărene prin soldați și coloniști. Aceste transformări sînt înregistrate și în documente datînd din secolele I-IV e.n. și provenind din latina balcanică. După H. Mihăescu[71], în secolul I î.e.n. au loc în provinciile dunărene și alte inovații, care însă au putut apărea aici cu mult înainte: trecerea lui *í* la *ú*; transformarea lui *eo* în *o, ua; ua* trecut la *a*, *ue* la *e, ui* la *i*, *uo* la *o*; transformarea lui *b* în *v*; (la început de cuvînt și în poziție intervocalică), a lui *qu* în *c*, a lui *pt* în *tt*, dispariția lui *-r*, *-s* și *-t* finali etc. În secolul următor, se produc și alte inovații fonetice, între care și trecerea lat. *ct* în rom. *pt*, fenomen declanșat, cum arată H. Mihăescu[72], după anul 600. E drept, examinînd cronologia diverselor fe-

---

[68] Vezi acum și H. Mihăescu, *Limba latină*, S. Stati, *op. cit.*

[69] Vezi și cele spuse de noi *supra.*

[70] De ex. alternanța lui *e* cu *i*, dar și fenomenul invers; sincopa aceloraşi vocale atone; închiderea lui *o* lung pînă la *ú*; trecerea lui *a* neaccentuat la *ă* – ə din română, albaneză și bulgară –; alternanța lui *u* aton cu *o* aton; pronunțarea lui *ae* ca *e* și lui *oe* ca *e*; *ea* trecut la *a*; *nct* > *nt*; *rs* > *ss*, *s*;*cs* > *ss*; *mn* > *n*; *ns* > *s* etc.; vezi și H. Mihăescu, *Limba latină.*

[71] Vezi *op. cit.*

[72] *Limba latină.*

Scanned with OKEN Scanner

nomene fonetice petrecute în latina din Dacia din secolul al II-lea pînă în secolul al IV-lea, ajungem la concluzia că sînt foarte greu de stabilit cu precizie etapele de desfăşurare a multora dintre ele[73]. Singurul proces, atestat numai în secolele al IV-lea – al VI-lea, este grafia lui *e* în loc de *o*. Alte schimbări fonetice apar şi (sau numai) în secolele al II-lea – al III-lea[74]. Pe de altă parte, întrucît din secolele IV-lea – VI-lea ne-a parvenit un număr neînsemnat de inscripţii, nu avem cum stabili deosebirile dintre latina orientală din secolul al II-lea şi cea din secolul al VI-lea. Totuşi, S. Stati relevă unele fenomene fonetice petrecute aici între secolele al IV-lea şi al VI-lea[75].

Dintre procesele mai vechi, specifice în dezvoltarea sistemului *morfologic* şi *sintactic* al latinei orientale, ar fi de menţionat: prezenţa lui *-ae* la nom. pl. al substantivelor de declinarea I; forme de comparativ cu *magis*; *ad* + acuzativul folosit pentru a reda funcţiunile dativului (de ex. *dicere ad aliquem*); în sfîrşit, construcţia: *scio quod, scio quis,* în loc de *scio + accusativus cum infinitivo*[76].

Din secolul I e.n. datează următoarele modificări: tendinţa de dispariţie a neutrului[77]; desinenţa *-us* în loc de *-er* la substantivele de declinarea a II-a; transformarea nom.sg. al substantivelor de declinarea a III-a sub influenţa cazurilor oblice; forme ale diatezei active în locul celei pasive şi deponente etc.[78].

În secolul al II-lea s-au produs, după părerea lui H. Mihăescu[79], transformări ca: întrebuinţarea numelor proprii cu desinenţa *-o, -onis*; folosirea nominativului în locul cazurilor oblice (deci, ten-

---

[73] S. Stati, *Limba latină.*

[74] Vezi S.Stati, *op.cit.*, p. 7.

[75] Vezi *op.cit.*, p. 72.

[76] H. Mihăescu, *Limba latină*, p. 270.

[77] Încadrarea substantivelor de tipul *iugum, corpus* şi *cornu* la genul masculin.

[78] Vezi H. Mihăescu, *Limba latină.*

[79] Vezi *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

dința de a generaliza forme unice); forme de mai mult ca perfect cu sens de perfect; utilizarea prepoziției *ad* cu nume proprii; cuvinte compuse, alcătuite din prepoziții și adverbe (de ex., *in ante*); prepoziția *de* + ablativul în loc de *genitivus partitivus; dativus adnominalis* în locul genitivului ș.a.

Pe de altă parte, S. Stati[80] arată că transformările morfologice, petrecute în latina din Dacia și Scythia Minor, sînt, de cele mai multe ori, un rezultat al dispariției consoanelor finale (*-m, -s, -t*) și al contopirii lui *e* cu *i* și *o* cu *u*[81]. Dar observăm, în egală măsură, și conservarea unor trăsături arhaice[82].

Una din tendințele caracteristice în această perioadă latinei din Balcani este, fără îndoială, tendința spre analitism, reflectată tot mai mult de inscripții și alte texte scrise. Tendința aceasta merge mînă în mînă cu procesul de constituire și impunere a unui *casus generalis*.

În ce privește *derivarea*, trebuie, între altele, avut în vedere faptul că inscripțiile din provinciile dunărene nu conțin toate modelele care, de pildă, în română sînt de origine latinească. Astfel, pe lîngă sufixele *-anus (-ianus), -arius, -ellus, -etum, -osus, -tor, -ulus, -urs*, prefixul *con-* sau formațiile de tip *sacerdotium* < *sacerdos, magistratus* < *magister, coadiutor, confrecuentuare* etc., prezente în inscripții, limba română posedă și alte modele (prefixale și sufixale) de obîrșie latină, neatestate însă în aceste monumente: lat. *ad-* (rom. afuma); *de-* (degera); *dis-* (descoperi); *ex-* (schimba); *extra-* (străbate); *in-* (înghiți); rom. *-ăreț* < lat. *-aricius* (cîntăreț); *-at* < lat. *-atus* (buzat); *-ătate* < lat. *-itas* (singurătate); *-atic* < *-aticus*; *-ciune* <

---

[80] *Limba latină*, p. 91.

[81] De altfel, acest autor atrage atenție asupra faptului că o serie întreagă de fenomene fonetice sînt în același timp morfologice și sintactice.

[82] De ex., desinența *-ai* la gen.-dat, sg.; *-abus* la dat.-abl. pl.; *-os* la nom. sg., fenomene specifice pentru latina din Dacia, în legătură cu care vezi S. Stati (*op. cit.*, p. 93), participiul în *-eundus* sau *-iundus* la verbe de conjugarea a III-a.

Scanned with OKEN Scanner

-a-tio, -i-tio, -onis; -easă < -issa; -eață < itia; -ime < -imen; -ință < -ent-ia; -ior < -eolus; -mînt < -mentum ş.a.[83].

Examinînd materialul *lexical*, H. Mihăescu semnalează conservarea în limba română a peste o sută de termeni latineşti ce lipsesc în alte limbi romanice. Este vorba, pe de o parte, de cuvinte păstrate numai în română, pe de alta, de cuvinte care au în limba română alt sens decît în restul idiomurilor neolatine[84].

Fără îndoială, latina provinciilor dunărene este înrîurită atît de limba populațiilor autohtone, cît şi de greacă, iar parțial, chiar de germanică[85]. Influența grecească asupra limbii latine a fost studiată în detalii de H. Mihăescu[86], la care trimitem pe cititor.

În legătură cu elementul latin din albaneză, trebuie arătat că discuțiile mai vechi au fost reluate în zilele noastre, prin cercetări valoroase, de I. Şiadbei, E. Çabej, H. Mihăescu ş.a. Este vorba, pe de o parte, de *natura* acestor elemente lexicale, iar pe de alta, de *numărul*[87] lor. Părerile autorilor citați diferă între ele. Astfel, după H. Mihăescu, nu mai putem accepta, astăzi, afirmația făcută la începutul secolului nostru (în 1906) de G. Meyer, potrivit căreia albaneza ar fi o limbă pe *"jumătate romanică"* (*"eine halbromanische Mischsprache"*). Dintre cele 545 de cuvinte latine în albaneză[88], 270 se întîlnesc şi în celelalte limbi romanice, 151 numai în albaneză şi limbile romanice occidentale, 39 în română şi albaneză, iar 85 nu-

---

[83] Vezi amănunte la Al. Rosetti, *ILR*, p. 161-164.

[84] Vezi şi Al. Rosetti, *op.cit.*, p. 184-196; în privința lexicului latin din română vezi şi W. Bahner, *op.cit.*, p. 45-76.

[85] Secolele III-IV; vezi şi W. Bahner, *op.cit.*, p. 40-44.

[86] Vezi *Influența grecească*, p. 34-45.

[87] Ca şi în neogreacă există, evident, şi în cazul albanezei pericolul de a atribui influenței latineşti ceea ce, de fapt, este de proveniență italiană (pentru neogreacă vezi precizările lui I. Şiadbei, *Contribuții IV*, p. 495 şi urm.). Cuvintele pătrunse din latină în greacă se referă la administrație, drept, îndeosebi, relații sociale (vezi şi G. Papageorgiou, *Novogrăcka gramatika*, traducere din neogreacă, Sofia 1972, p. 3).

[88] Statistica aparține lui H. Mihăescu.

Scanned with OKEN Scanner

mai în albaneză. E. Çabej este de părere că ele ne îndreptățesc să susținem că albaneza ocupă o poziție intermediară între română și dalmată. Cert este că, așa cum a dovedit I. Șiadbei[89], în afară de elementele latinești comune albanezei și românei, elemente provenind din latina populară vorbită în Imperiul Roman de Răsărit, albaneza mai posedă și altele:

> *"dont le prototype est différent de celui des éléments que le roumain a conservés. Ces aires lexicales prouvent que les liens avec le territoire sur lequel le roumain s'est développé ont été moins intenses.*
>
> *Nous avons encore constaté que beacoup d'éléments latins n'existent que dans l'une des deux langues en question, l'albanais et le roumain; ils constituent des aires lexicales différentes. Ces aires prouvent l'interruption du contact entre les deux territoires où se sont développés l'albanais et le roumain. La scission s'est probablement produite à l'époque de la séparation de l'Empire d'Orient et de l'Empire d'Occident, lorsque la répartition des provinces a été rendue définitive. C'est alors que la Dalmatie est devenue une province de l'Empire d'Occident"* [90].

Examinînd îndeosebi aspectul fonetic al unor împrumuturi latinești din albaneză (de ex. *këmishë, krushk, kurt, plep, pyll, shkendijë, shkep, shkurtë, shpuzë* etc.) și corespondențele lor românești, I. Șiadbei ajunge la concluzia că *"la scission des deux domaines sur lesquels le latin a évolué différemment a précédé l'installation des Slaves aux bords du Danube"*[91].

Un contact direct a existat, în secolele al VI-lea – al VII-lea, între populația romanizată și slavi la sudul Dunării. Astfel, multe nume de ape s-au păstrat pînă astăzi sub aspectul lor în general latin (cu inevitabile prefaceri fonetice): *Almus* > *Lom, Asimus* > *Osăm,*

---

[89] *Le latin dans l'Empire d'Orient*, Iași 1932; *Albanais et roumain commun*, RIÉB 2, 6 (1938), p. 446-461; *L'élément latin.*

[90] *L'element latin*, p. 63.

[91] *L'élément latin*, p. 69.

Scanned with OKEN Scanner

Augustos > *Ogosta, Cebrus* > *Cibrica, Iatrus* > *Jantra, Oescus* > *Iskăr, Timacus* > *Timoc, Utus* > *Vit etc.* Dar rezultatele acestui contact nu sînt clare[92]. S-ar părea, totuşi, că e mult mai verosimil să explicăm prin amestec romano-slav şi greco-slav modificările radicale şi, în primul rînd, destrămarea declinării din bulgară, decît să punem schimbarea în cauză pe seama unui substrat traco-ilir[93], cu atît mai mult cu cît *"în perioada cînd slavo-bulgarii se instalează în Peninsula Balcanică, populaţia locală romanizată cunoştea în limba ei numai două cazuri oblice"*[94]. Tot aşa de complicată este şi problema elementelor lexicale de origine latinească în limba bulgară. De aceea, unii cercetători[95] se limitează la prezentarea de liste, fără alte comentarii privind cronologia sau posibilitatea ca unele dintre aceste elemente să fi pătruns prin filieră romanică, deci mai tîrziu, în bulgară. Aşa stau lucrurile cu bg: *коледа, комка, кошуля, кум, митар, митар, мъст, олтар, оцет, патя, поган, рокла, ружа, цер* ş.a. şi corespondenţele lor latineşti: *calendae, caminus, communicare, casula, compater, maturus, mustus, altare, acetum, patior, paganus, arca, rosa* şi *cerrus*.

În ultima vreme, elementul latin din neogreacă a fost cercetat, cu rezultate remarcabile, total diferite de cele obţinute anterior, de I. Şiadbei[96]. Dintre numeroasele exemple care ar putea fi citate[97], reproducem aici, în ordine alfabetică – mai mult cu titlul de informare – doar unele dintre împrumuturile pătrunse din latina orientală:

ἄξαϊ, ἄξαμος (ἔξαμος), ἄρκλα, ἄρμα, ἄβκλα, βάκλον, βεβράϊον, βετοῦλι, βήσαλον, βίσεκτος, βουκινον, βουκλα, βοῦτα, γοῦλι, γοῦνα, γροῦμπος, δηνάριον, κάμερα, καμπήσιος, κάννα, κά-

[92] Vezi şi K. Mirčev, *Istoričeska gramatika*, p. 68.
[93] Vezi şi K. Mirčev, *loc. cit.*
[94] *Ibidem*; vezi şi cele spuse de noi ceva mai sus.
[95] De ex., K. Mirčev, *loc. cit.*
[96] Vezi *Contribuţii IV.*
[97] Pentru cronologie vezi I. Şiadbei.

Scanned with OKEN Scanner

νουλα, καπίστρι, κάπλα, καπίνα, κάρρο, κάστελλος, κάστρας, κατήνα, κέλλα, κίγκλα, κιστέρνα, κίτρον, κλίστρα, κολλήγας, κόξα, κόρβα, κουβούκλι, κουδούμεντον, κουμέρκι, κούνικλος, κουντουβερνάλις, κοῦρτα, κουρτινα, κρηέλλα, λαβίκλα, λακέρδα, λακινία, ληγᾶτος, λοῦρον, μακέλλος, μαξίλλας, μάρτιος, μεντούλα, μῆνσα, μητᾶτον, μίλι, μισοῦρα, μισσεύω, μούσκλα, μοῦστος, ναυκλα, νίγλα, νουνός, ξόμπλι, ὀφίκιον, πακτος, παλάτι, στάβλος, τάβλα, τέμπλος, τίτλον, φακλα, φασκιά, φλάμπουρον, φόρος, φουρχουλίτσα, φοῦρκα, φραγγέλι.

Analizînd cuvintele latineşti din greaca modernă, I. Şiadbei respinge concluzia lui J. Jud, după care:

> *"elementele latine din neogreacă ar fi aparţinut odionioară şi limbii române, fiindcă ele proveneau din aceeaşi limbă 'vulgară' din Orient... Din existenţa în neogreacă a unor elemente de origine latină ca:* Besalis, Commercium, Cuniculus, Metatum, Taberna *etc., nu se poate decide nimic asupra existenţei lor în aria latinei orientale de nord, ca şi din existenţa în albaneză a unor cuvinte ca:* binarius, ellegium, fatum *etc. al căror înţeles este exprimat în română prin alte elemente, tot de origine latină"*[98].

Romanizarea, foarte puternică şi destul de rapidă, a provinciilor dunărene este atestată atît de materialul lingvistic transmis, cît şi de datele arheologice. Deşi în condiţii noi, create după cucerirea Daciei de către romani, populaţia autohtonă a mai fost în stare să reziste încă multă vreme, totuşi, în cele din urmă, ea a trebuit să cedeze şi să dispară treptat, nu însă fără a participa activ la procesul de formare a limbii şi poporului român[99]. Schimbarea este, deci, radicală, deoarece se trece de la o limbă (dacă) la alta (latina), în împrejurări similare cu cele care au dat naştere celorlalte idiomuri romanice. Căci tot aşa au stat lucrurile şi în Gallia sau Hispania. Limba latină s-a impus, iniţial, mai ales în zonele de cîmpie şi în centrele

---

[98] *Contribuţii IV*, p. 511-512.

[99] Vezi şi cap. precedent.

Scanned with OKEN Scanner

urbane; ilira[100] şi daco-moesiana au rezistat mai mult în ţinuturi izolate şi în munţi. În Imperiul Roman de Răsărit latina este folosită ca limbă oficială pînă la începutul secolului al VII-lea. Între secolele al IV-lea şi al VI-lea, latina orientală a evoluat la fel ca latina din restul provinciilor romane. Separarea Daciei şi a Moesiei de Italia n-a însemnat şi ruperea relaţiilor cu latina celorlalte provincii. De altfel, în provinciile dunărene, creştinismul s-a răspîndit, între secolele III-V, în haină latină, nu greacă, iar influenţa elenistică, după cum am mai spus, n-a fost puternică aici.

Datorită separării populaţiilor romanizate din Peninsula Balcanică, latina orientală s-a scindat în dalmată, macedoromână şi daco-română, din care s-a desprins şi istroromâna.

Din discuţia de pînă acum se degajă, pentru lingvistica balcanică, unele concluzii privind, în special, posibila, deşi incerta (cu alte cuvinte, nedemonstrată integral) influenţă a limbilor greacă şi latină la constituirea balcanismelor, îndeosebi gramaticale[101]. Desigur, în ceea ce priveşte lexicul, acest aport nu mai are nevoie să fie demonstrat: el se impune de la sine şi nu poate fi tăgăduit. Nu tot aşa stau lucrurile în cazul gramaticii, de pildă. O situaţie intermediară pare să ocupe fonetica. Am văzut în parte efectele contactului etnolingvistic dintre greci şi, mai ales, romani şi populaţia autohtonă din Dacia. Dar care particularităţi gramaticale anume, specifice limbilor balcanice moderne, trebuie raportate direct la acest contact, e mai greu de spus. Greu, dar nu imposibil. Deşi insuficient studiat, acest aspect al problemei merită toată atenţia. În prezent, se poate afirma cu mare doză de veracitate[102] că analitismul limbilor

---

[100] Pentru ilirii din sud vezi Al. Buda, *Les Illyriens du Sud, un problème de l'historiographie*, ÉB IV (1972), p. 5-20.

[101] Pentru întreaga problemă vezi şi N.P. Andriotis et G. Kourmoulis, *PFLS*, p. 22-34; Al. Rosetti, *ibidem*, p. 35-46; în legătură cu aportul limbilor albaneză, bulgară, al celor de pe teritoriul Iugoslaviei şi al idiomurilor turcice la constituirea uniunii lingvistice balcanice, vezi *ibidem*, p. 47-91.

[102] Vezi şi discuţia noastră anterioară.

Scanned with OKEN Scanner

neogreacă, albaneză, bulgară şi română trebuie legat de tendinţe proprii latinei orientale. Nu este, de asemenea, exclusă nici posibilitatea conlucrării elementului greco-latin în apariţia formelor de viitor în limbile balcanice. Printre cei care s-au ocupat cu istoria acestor forme în bulgară (originea şi evoluţia mijloacelor lexico-gramaticale, funcţiunea şi valoarea temporală a acestora, locul lor în sistemul limbii), în raport cu formele corespunzătoare din alte idiomuri balcanice, se numără şi D.I. Mirčeva[103]. În prima din lucrările menţionate, autoarea discută numai problemele privitoare la formele de viitor ale diatezei active din bulgară, acordînd atenţie egală atît literaturii traduse din greceşte, cît şi celei originale.

Problema creării şi evoluţiei timpului viitor în bulgară este, evident, legată de importante chestiuni de morfologie, sintaxă şi lexicologie istorică. Dar soluţionarea acestei probleme complicate depăşeşte cadrul istoric al limbii bulgare. Căci trebuie cerut în mod insistent ajutorul balcanisticii, al slavisticii şi lingvisticii generale. D.I. Mirčeva n-a urmărit însă să dea un răspuns la problema delicată, nerezolvată încă[104], a *originii* viitorului în bulgară. E drept, autoarea găseşte cu cale să facă distincţie între *mijloacele de exprimare* existente în limbă pentru a desemna acţiuni în viitor şi *formele de exprimare* ale viitorului ca timp verbal. După părerea d-sale, în vechea bulgară viitorul nu posedă caracteristici formale (gramaticale) slave. În această epocă, formele de prezent (perfectiv şi imperfectiv), construcţiile cu имѣти şi начѧати + infinitivul sau бѫдѫ + participiul n-ar fi, după D.I. Mirčeva, *forme de exprimare* a viitorului, ci *mijloace de exprimare* a unor acţiuni viitoare. Deşi e vorba de studierea evoluţiei unei categorii gramaticale, totuşi cercetătoarea bulgară nu se rezumă numai la analiza morfologică, ci recurge adeseori – ba manifestă chiar o adevărată preferinţă – la implicaţiile lexicale, sintactice şi semantice.

---

[103] Vezi lucrările ei: *Razvoj; Futurnite formi.*

[104] Vezi şi cap. 4 al lucrării noastre.

Scanned with OKEN Scanner

Găsim binevenită comparaţia întreprinsă de D.I. Mirčeva între formele de viitor din limba bulgară şi din celelalte limbi slave, cît şi între bulgară şi alte limbi balcanice[105]. Autoarea nu neagă posibilitatea exercitării unor influenţe străine asupra evoluţiei formelor de viitor din bulgară, dar şi din alte limbi balcanice. Astfel, în legătură cu folosirea formelor de prezent din română cu valoare de viitor (de ex., *vin la tine mîne*), considerată greşit ca fiind proprie numai unor dialecte româneşti[106], D.I. Mirčeva citează părerea lui I. Popović, după care, în acest caz, am avea de a face cu o influenţă slavă meridională în limba română, fără să se pronunţe asupra justeţei afirmaţiei[107]. Tot aşa, mergînd mai departe, D.I. Mirčeva menţionează că I. Popović presupune că ulterior acest mod de formare a viitorului a fost reîmprumutat de sîrbo-croată din română.

În privinţa transformării *construcţiilor* modale în *forme* de viitor, în multe limbi indo-europene[108], D.I. Mirčeva consideră că aici trebuie să vedem efectele unui principiu semantic. Dar nu se răspunde la întrebarea – capitală, am zice noi, – de ce în limbile balcanice s-au impus construcţii cu *volo*. Sub acest raport, concludente sînt faptele cuprinse în monografia lui H. Mihăescu[109]. Examinînd monumentele de limbă latină din provinciile dunărene ale Imperiului Roman, filologul român consideră că formele de viitor compuse din *velle* + *infinitivul* se înmulţesc cu vremea. Interesant este că nu apar construcţii alcătuite din *habere* + *infinitivul* care să redea ideea de viitor. Însă D.I. Mirčeva nu prea este de acord cu teza că formele

---

[105] Trebuie însă să subliniem că, în această ultimă privinţă, D.I. Mirčeva nu este suficient de bine informată, nu aduce fapte noi şi, în general, nu depăşeşte clasica lucrare a lui Kr. Sandfeld.

[106] Vezi *Razvoj*, p. 178; cf. exemple ca: *răspunsul îl primiţi în două zile; mîine stau acasă; poimîine trec pe la tine; peste o săptămînă plec la Bucureşti* etc., curente în limba literară.

[107] Căci, în realitate, fenomenul apare în multe limbi europene.

[108] Vezi şi S. Puşcariu, *Limba română I*, p. 171.

[109] Vezi *Limba latină*, p. 180.

Scanned with OKEN Scanner

românești se vor fi dezvoltat din cele atestate în inscripțiile latinești[110]. Dar din materialul cuprins în lucrarea lui H. Mihăescu se poate deduce că în latina orientală aceste construcții se dezvoltă mai de timpuriu și că, treptat, ele înlocuiesc vechile forme de viitor (prin secolul al VI-lea e.n.; în schimb, în greacă construcțiile cu θέλω se încetățenesc de-abia prin secolele al X-lea – al XI-lea). De aici ideea că latina a influențat mai întîi greaca, iar aceasta, la rîndul ei, bulgara și celelalte limbi balcanice[111]. Este, deci, justificată precizarea D.I. Mirčeva[112] că influența greacă asupra viitorului bulgăresc n-a însemnat crearea unei forme sau calchierea modelului; ea s-a limitat pur și simplu la alegerea uneia din formele existente deja în limbă. Așadar, de fiecare dată rolul limbilor latină sau greacă – indiscutabil, deosebit în diverse zone ale Peninsulei Balcanice –, trebuie cercetat după principii foarte riguroase, în plan comparativ-istoric și comparativ-tipologic. Dar dacă începutul influenței limbii eline asupra altor limbi balcanice e mai greu de stabilit, în schimb știm sigur că faza inițială a influenței latinești coincide aproape integral cu momentul cuceririi romane.

După cum am mai spus, importanța acestei perioade pentru uniunea lingvistică balcanică devine foarte evidentă în cazul limbii vorbite pe teritoriul României, care a pierdut caracterul ei – *dac*, la origine –, transformîndu-se, ca urmare a contopirii cu latina, într-o limbă *romanică*. La fel în greacă și albaneză putem identifica prefaceri care se bazează pe un adstrat latin. În slavă, influențele din latină vor fi fost introduse, practic, numai prin intermediul unui substrat trac – în parte, ilir –, romanizat înainte de contactul cu slavii.

---

[110] Vezi p. 180.

[111] Vezi *Razvoj*, p. 180.

[112] Vezi *op.cit.*, p. 181.

Scanned with OKEN Scanner

7 **Evul Mediu** (turca, greaca fanariotă)

În Europa, trăsăturile caracteristice Evului Mediu şi feudalismului se înfiripează între secolele al II-lea şi al VII-lea, ceea ce nu înseamnă însă că această nouă epocă istorică s-a instaurat simultan pretutindeni. De pildă, în ţările Române, perioada *Evului Mediu* sau a *feudalismului timpuriu* începe din a doua jumătate a secolului al IX-lea şi ţine pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea, cînd apare *feudalismul dezvoltat* sau *înfloritor*, care durează pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea[1].

Odată cu apariţia feudalismului, locul culturii greco-latine începe să fie preluat de cultura Evului Mediu creştin. Aşadar, acum se încheie epoca veche şi începe epoca medievală în istoria Europei. În plan social istoric şi cultural, Evul Mediu n-a însemnat exclusiv regres, ci şi progres.

În a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n., Imperiul Roman îşi trăia ultimele sale zile. Romanii nu mai puteau face acum faţă atacurilor tot mai dese ale duşmanilor din afară, îndeosebi ale celor de la frontiera nordică, europeană. De altfel, încă în secolul al III-lea, *barbarii* începuseră să pătrundă în Împărăţia Romană, forţîndu-i graniţele. Pentru a se apăra de invaziile dinspre nord, Bizanţul organizează expansiuni pînă la Dunăre.

Se ştie că Imperiului Roman de Răsărit i-a revenit, la 395, un teritoriu nu numai foarte bogat şi fertil, ci şi cu o cultură deosebit de dezvoltată: Egiptul, Siria, Palestina, Asia Mică, Grecia, Peninsula Balcanică, insulele Mării Egee, Creta, Ciprul şi unele regiuni din Transcaucazia şi de pe litoralul meridional al Crimeii. Sub raport demografic, Bizanţul era alcătuit din triburi şi popoare vorbind

[1] Vezi *Ist. Rom.*, p. 110; *Ist. Rom.*, II.

Scanned with OKEN Scanner

limbi diferite (sirieni, copți, traci, evrei etc.), dar pretutindeni era cunoscută și folosită, de multă vreme, greaca[2]. Ea era limba dominantă în actele oficiale, în viața culturală, literară și științifică. Totuși, multă vreme latina continuă să fie limba oficială a statului, în care erau redactate legile, decretele și deciziile împăraților, ordinele și dispozițiile guvernatorilor și dregătorilor, hotărîrile tribunalelor.

Pe la jumătatea secolului al VII-lea, Bizanțul pierduse mai bine de două treimi din teritoriul inițial, rămînînd doar în posesia unei părți a Peninsulei Balcanice, a Greciei, Asiei Mici și a insulelor din apropiere.

În tot cursul Evului Mediu[3], Bizanțul este unul dintre cele mai puternice state ale Europei. El a conservat și a transmis multe din realizările culturii, tehnicii și meșteșugăriilor antice. În orașe, sînt studiate operele lui Homer și Tucidide, Platon și Aristotel sau se păstrează și se copiază vechi manuscrise. Timp de mai multe secole, Constantinopolul reprezintă cel mai mare centru cultural. Din toate țările Europei oamenii veneau aici să studieze filozofia și medicina, dreptul și matematica, arhitectura și pictura, arta în mozaic și giuvaergeria. Într-un cuvînt, în Evul Mediu, Bizanțul a exercitat o uriașă influență asupra culturii europene. Din Bizanț, creștinismul este adus în Peninsula Balcanică și transmis mai departe, Rusiei. În secolul al XIV-lea, influența bizantină se extinde asupra Serbiei și Rusiei prin mijlocire bulgară.

Un element specific, necunoscut antichității, îl constituie, în feudalism, răspîndirea noilor religii, însoțită pretutindeni de extinderea scrisului în limba maternă și, în general, a limbii scrise. Astfel, creștinismul și religia musulmană nu țin seamă de frontiere statale sau etnolingvistice. Introducerea limbilor de cult (latină, arabă[4],

---

[2] *Faza bizantină* a literaturii grecești ține de la constituirea Imperiului feudal bizantin, sub Justinian (527-565), pînă la cucerirea Constantinopolului de către turcii osmanlîi (otomanii) 1453.

[3] Deci în perioada cuprinsă între căderea Imperiului Roman de Apus – 476 – și descoperirea Americii – 1492.

Scanned with OKEN Scanner

slavonă etc.) a dat naştere unui bilingvism, restrîns la cler, reprezentanţi ai claselor stăpînitoare, savanţi şi scriitori, în principiu, un apanaj al oamenilor de cultură, nu prea numeroşi în vremea aceea. De regulă, limbile folosite în oficierea serviciului divin aveau o sferă îngustă de aplicare[5]. În Imperiul Otoman, se poate vorbi de un bilingvism greco-turc, slavo-turc, româno-turc[6] etc.[7] Pentru epoca la care ne referim în acest capitol ar trebui menţionată şi coexistenţa limbilor populare vorbite şi a limbilor arhaice din cărţi[8]. Desigur, şi acest tip de bilingvism era mărginit.

După cum se ştie, în anul 1354 turcii pătrund în Peninsula Balcanică. Între anii 1389 şi 1427, Serbia devine tributară Porţii Otomane; în 1393, Bulgaria Centrală este transformată în provincie turcească, iar în 1459, Serbia. Aceeaşi soartă au avut-o Albania şi Grecia.

În întregul Ev Mediu, au existat contacte de tot felul între popoarele din această zonă a Europei. Astfel, în perioada prefeudală, populaţia daco-romană întreţine legături culturale cu lumea slavă şi bizantină. Limba culturii populare era româna, iar a culturii scrise a devenit, cu timpul, slavona. În şcolile mănăstireşti, învăţămîntul se preda în slavoneşte. Cultura clasei stăpînitoare poartă, în mod firesc, pecetea influenţei bisericii. Legiuiri bizantine sînt adaptate condiţiilor specifice ale societăţii româneşti. Pe lîngă legea nescrisă, obiceiul pămîntului, în Ţările Române au fost în uz unele codice de legi bizantine, traduse în slavonă în secolul al XV-lea. Precum se ştie, *Letopiseţul* lui Macarie are ca model scrierile cronicarului

---

[4] Întocmai ca latina sau slavona, ca limbă a religiei araba a jucat un rol imens în ţările musulmane.

[5] Corespondenţa clericală, unele domenii ale culturii şi administraţiei.

[6] Mai exact spus, fenomenul s-a produs doar într-o parte a teritoriului locuit de români, şi anume în Banat.

[7] Vezi F.P. Filin, *PDM*, p. 19.

[8] De ex., greaca clasică în Bizanţ şi în Grecia de mai tîrziu.

Scanned with OKEN Scanner

bizantin Constantin Manasses. Începînd cu sfîrşitul secolului al XV-lea apar primele monumente scrise în limba română[9].

După anul 1383, stăpînirea otomană se extinde asupra Albaniei, Serbiei, Bulgariei şi Dobrogei. Odată cu cucerirea Constantinopolului (la 29 mai 1453) de către sultanul Mahomed al II-lea, ofensiva turcească se extinde foarte mult în Balcani. Istoria popoarelor albanez, grec, bulgar, sîrb şi român în întreg Evul Mediu se caracterizează prin lupta aprigă pentru independenţă sau recucerirea ei. Astfel, este cunoscută lupta lui Gheorghe Kastriotul Skanderbeg[10], născut în jurul anului 1405, conducătorul luptei poporului albanez împotriva cotropitorilor turci în secolul al XV-lea[11].

Skanderberg provenea din familia feudală a Kastrioţilor, care avusese posesiuni în Albania Centrală. De mic, Gheorghe Kastriotul a fost dat ostatec la curtea sultanului turc, Murad al II-lea[12] de la Adrianopol (din 1362 capitală a Imperiului Otoman). Aici este făcut paj şi capătă numele musulman Iskander (sau Skander), în cinstea lui Alexandru Macedon. Pentru victoriile obţinute în campaniile militare ale turcilor, sultanul îi acordă lui Gheorghe titlul de *bei* sau *beg*, pe care acesta l-a ataşat apoi numelui său.

În anul 1443, în fruntea unui detaşament de 300 de călăreţi albanezi, el părăseşte oastea sultanului şi se întoarce în Albania, la Dibrë, de unde se îndreaptă spre oraşul Krujë. La 28 noiembrie 1443,

---

[9] Vezi P.P. Panaitescu, *Începutul şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965.

[10] În albaneză: Gjorgi Kastrioti – Skenderbeu.

[11] Vezi Gheorghe Kastriotul; vezi şi Marlin Barleti, *De vita, moribus a rebus praecipue adversus, Turcas gestis, Georgii Castrioti, Clarissimi Epirotarum principis, qui propter celeberrima facinora, Scanderbegus, hoc est, Alexander Magnus, cognominatus fuit*, libri tredecim, per Marinum Barletium scodrensem conscripti, Roma 1508-1510; Istoria lui Barleti a fost tradusă, imediat după apariţie, în diferite limbi europene: germană, italiană, portugheză, polonă, franceză, spaniolă şi engleză; cf. şi ediţia albaneză a lui St. Prifti, *Historia e jetës dhe e veprave të Skenderbeut*, Tiranë, 1964; vezi şi poemul lui Naim H. Frashëri, *Histo i e Skenderbeut*, Bucureşti, 1898, cf. ediţia critică a lui K. Cipo. Tiranë, 1953.

[12] Sau, după alte izvoare, Mahomed I, tatăl lui Murad.

Scanned with OKEN Scanner

"cu asentimentul unanim, se proclamă senior al principatului liber şi independent al Kastrioţilor, cu capitala la Krujë"[13]. La 2 martie 1444, Skanderberg convoacă, în oraşul Lezhë, aflat pe atunci în posesiunea Veneţiei, o adunare generală a seniorilor, cu scopul de a unifica toate forţele ţării în războiul împotriva turcilor. Acum ia naştere *Liga de Lezhë* (sau *Liga albaneză*), care-l alege ca şef pe Skanderbeg. Adunarea de la Lezhë ia şi hotărîrea de a se crea o armată comună, sub conducerea lui Skanderbeg. Prin lupte continue, Gheorghe Kastriotul reuşeşte să elibereze ţara de cotropitorii otomani şi să reziste, timp de 24 de ani (pînă la 17 ianuarie 1469, cînd moare), atacurilor neîntrerupte ale turcilor. Lupta albanezilor sub conducerea lui Skanderberg trebuie asociată cu cea a lui Iancu de Hunedoara împotriva regimului feudal-militar turc.

Dominaţia otomană a avut asupra popoarelor balcanice nu numai consecinţe economice şi politice, ci şi culturale şi chiar lingvistice, mai puternice în Albania, Grecia, Bulgaria şi Serbia. Pentru istoria Ţărilor Române stăpînirea a fost o perioadă de declin mai ales sub raport politic.

În secolul al XVI-lea, umanismul şi reformele religioase contribuie mult la dezvoltarea culturii în limbile materne, la apariţia învăţămîntului de grad superior, la introducerea tiparului etc.

"Spre deosebire de ţările balcanice şi de Ungaria centrală transformate în paşalîcuri, Ţărilor Române le-a fost recunoscută autonomia internă, cu unele îngrădiri. Acest fapt se datoreşte, pe de o parte, unor interese ale Porţii, iar pe de altă parte, românilor. Interesele economice ale turcilor erau satisfăcute în mai mare măsură prin recunoaşterea autonomiei, fiindu-le asigurate tributul, peşcheşurile, obligaţiile în natură la care se adaugă monopolul comercial. Teama izvora din înfrîngerile suferite de turci de cîte ori au încercat să supună aceste ţări"[14].

---

[13] Gheorghe Kastriotul, p. 84.

[14] *Ist. Rom.*, p. 188, vezi şi *Ist. Rom. II*, p. 776 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

După ocuparea Bulgariei și Dobrogei (sfîrșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV), turcii încearcă să-și extindă dominația asupra Țărilor Române. De altfel, tendințele expansioniste ale Imperiului otoman sînt încă foarte puternice la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cînd *"cu toate că trecuse printr-o oarecare criză după moartea lui* Soliman cel Mare *(1566), mai dispunea încă de forțe pentru a încerca noi cuceriri"*[15]. Victoria lui Mihai Viteazul asupra turcilor, în lupta de la Călugăreni (13/23 august 1595), a însemnat mai mult decît independența Țării Românești. Mihai *"era considerat ca exponent și conducător al forțelor antiotomane din întreaga Peninsulă Balcanică. Sub steagurile lui luptau, alături de români și secui, sîrbi, bulgari, greci, albanezi. Țara Românească se bucura de sprijinul și prețuirea tuturor partidelor antiturcești din sud-estul Europei"*[16]. Mai trebuie adăugat că Mihai Viteazul a sprijinit luptele sîrbilor și bulgarilor de la sudul Dunării împotriva asupririi otomane[17].

> *"În același timp, pentru a crea dificultăți turcilor, Mihai întreține legături cu popoarele balcanice: sîrbi, bulgari, albanezi, greci pe care-i îndeamnă la răscoală. Aceste popoare, la rîndul lor, încurajate de victoriile domnului român, își intensifică acțiunile antiotomane, așteptîndu-l pe Mihai ca pe un eliberator. Patriarhul din Constantinopol, mitropolitul din Tîrnovo, Dionisie Rally-Paleologu îi erau oameni de încredere. Mihai devine, astfel, exponentul și conducătorul luptei pentru neatîrnare a tuturor popoarelor balcanice"* [18].

În secolul al XVII-lea și la începutul celui de al XVIII-lea, în răsăritul Europei, fărîmițarea și anarhia feudală erau încă vii.

În divanurile Țărilor Românești, în secolul al XVII-lea, turcii puneau tot mai mulți greci și levantini, în care aveau încredere,

---

[15] *Ist. Rom.*, p. 192.

[16] *Ist. Rom.*, p. 197.

[17] Tot astfel, la începutul secolului al XIX-lea, *"în oastea lui Tudor Vladimirescu vor lupta fruntași ai tuturor popoarelor din Balcani"* – *Ist. Rom.*, p. 272.

[18] *Ist. Rom.*, p. 197-198.

Scanned with OKEN Scanner

pentru a supraveghea, de aproape şi permanent, pe domni şi principi[19]. La domnie ajung şi familii greceşti sau grecizate[20]. Domniile fanariote se instaurează în Moldova după mazilirea lui Dimitrie Cantemir (1711), iar în Ţara Românească, după domnia lui Şerban Cantacuzino (1714-1715) şi aveau să dureze mai bine de o sută de ani, pînă la 1821[21].

În secolul al XVII-lea în Ţările Române se impune, ca limbă dominantă a culturii, limba vorbită de popor. Acum istoriografia este redactată aproape exclusiv în limbile vorbite.

În Academia înfiinţată la 1640 în Moldova, de Vasile Lupu, alături de retorică, filozofie şi poetică, se studiau limbile latină, slavă şi greacă. O şcoală greacă şi latină a funcţionat şi la Tîrgovişte. *Academia de la Sf. Sava*, întemeiată de Constantin Brîncoveanu,

> *"devine în scurtă vreme instituţia de învăţămînt cea mai însemnată pentru românii din cele trei ţări româneşti, dar şi pentru tinerii din Peninsula Balcanică, un centru de cultură clasică şi de învăţătură înaintate"*[22].

Un rol important îl joacă, în această epocă, traducerile.

> *"Traducerea cărţilor bisericeşti are cel puţin trei semnificaţii: înlocuirea limbii slavonă cu cea română, progresul limbii române ca limbă scrisă şi întărirea unităţii culturale a românilor prin circulaţia tipăriturilor dintr-o ţară în alta peste graniţele politice ale vremii"*[23].

Aşadar, în secolul al XVII-lea, la români literatura religioasă are o importanţă aproape egală cu cea a literaturii istorice:

---

[19] De altfel, Dimitrie Cantemir, în timpul şederii sale la Constantinopol, se convinsese de declinul puterii otomane.

[20] De ex., în Ţările Române, familiile Ghica, Duca, Mavrocordat.

[21] În ceea ce priveşte *secolul fanarioţilor*, vezi C.Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogreceşti*, Bucureşti 1968, p. 139 şi urm.

[22] *Ist. Rom.*, p. 224.

[23] *Ist. Rom.*, p. 229.

Scanned with OKEN Scanner

"Conştiinţa unităţii lingvistice şi etnice cunoaşte aceleaşi potenţe şi în literatura religioasă ca şi în cea istorică, şi una şi alta avînd acelaşi izvor: conştiinţa unităţii de neam"[24].

Trebuie spus că regimul otoman devine şi mai apăsător în timpul domniilor fanariote. Este evident că dominaţia otomană şi regimul fanariot în Ţările Române slăbesc pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Deşi specifice, căile de dezvoltare ale limbilor balcanice posedă, în această epocă, şi anumite note comune. Nu putem, evident, insista asupra tuturor faptelor care explică particularităţile ori originea sau (şi) evoluţia balcanismelor în perioada ce ne interesează direct aici. În consecinţă, pe acest fond general, relevat în elementele esenţiale ce ţin îndeosebi de istoria politică şi culturală a românilor, vom examina doar cîteva linii de dezvoltare, suficiente însă pentru a crea o imagine de ansamblu asupra situaţiei concrete.

După căderea Imperiului bizantin, în secolele al XIII-lea – al XIV-lea, principatele feudale din Albania cunosc o scurtă epocă de înflorire. Într-o oarecare măsură, dezvoltarea culturii medievale este întreruptă aici de invazia turcă (1423-1426[25]). Urmează cinci secole de dominaţie otomană, cînd, deşi nu aveau un stat al lor, albanezii îşi făuresc o cultură şi o literatură proprie. Literatura apare în secolele al XVI-lea – al XVII-lea, mai întîi prin traduceri de scrieri religioase, iar apoi şi prin opere originale. Prima carte în limba albaneză datează din anul 1555. Ea are ca autor pe Gjon Buzuku şi a fost alcătuită între 20 martie 1554 şi 5 ianuarie 1555. Este un *Missale* (carte de slujbă) şi constă din traducerea cîtorva pasaje din Evanghelie şi predici catolice[26]. În secolul următor, o intensă activitate de tipărire a cărţilor desfăşoară episcopul Pjetër Budi (1566-1622), autor al primelor scrieri în versuri. În 1635, Frano Bardhi

---

[24] *Loc.cit.*; vezi şi cap. următor.

[25] Vezi cele spuse mai sus în legătură cu Skanderbeg.

[26] Vezi ediţia critică mai nouă, pregătită de E. Çabej şi tipărită la Bucureşti: *"Meshari" i Gjon Buzuku* (1555), vol. I-II, Tiranë, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

(1606-1643) editează la Roma un dicționar latin-albanez de 5.000 cuvinte. Dicționarul lui Bardhi cuprinde și 113 proverbe, sentințe și locuțiuni, unele traduse din alte limbi, cele mai multe provenind însă din creația populară albaneză. Opera cea mai importantă a lui F. Bardhi este *Skanderbeg,* o apologie scrisă, în limba latină, în anul 1636. Trebuie menționată, desigur, și activitatea unui alt prelat catolic, Pjetër Bogdani (1625-1689), autor al unui tratat teologic *Cuneus Prophetarum* (apărut la 1685), important mai ales pentru că îmbogățește lexicul limbii albaneze cu termeni desemnînd noțiuni abstracte.

Scrierile lui Gj. Buzuku, P. Budi, F. Bardhi și P. Bogdani au contribuit mult la răspîndirea culturii și păstrarea limbii albaneze, într-o perioadă cînd pericolul asimilării turcești era cît se poate de mare.

În secolul al XVIII-lea, dezvoltarea culturii albaneze îmbracă forme noi. În centrele urbane se dezvoltă cultura popoarelor orientale (arab, persan, turc). Școala și religia islamică favorizează răspîndirea tradițiilor orientale. În afară de literatură și retorică, în școlile create acum se studiază limbile arabă, persană și turcă. Toți factorii amintiți nu puteau să nu influențeze literatura albaneză. Această înrîurire se reflectă atît în teme, forme politice, cît și în limbă. Este cultivată cu precădere poezia. Nezim Frankula, Sulejman Neibi, Hasan Zyko Kamberi și Mehmet Kyçyku dezvoltă literatura albaneză în caractere arabe.

Pentru a se sustrage de sub stăpînirea otomană, albanezi din toate regiunile țării emigrează în Italia meridională (Calabria și Sicilia). Cunoscuți sub numele de *arbëresh*, ei și-au păstrat limba, creația folclorică și obiceiurile. Limba lor, care a conservat multe trăsături ale albanezei medievale, a servit la crearea și dezvoltarea unei literaturi artistice, la fel ca în patria mamă.

Printre scriitorii de seamă care au ilustrat literele în Peninsula Balcanică la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea, la loc de cinste trebuie așezat, evident, Grigorie Țamblak. El a trăit și a activat în Bulgaria, la Bizanț, în Serbia, Țările Româ-

Scanned with OKEN Scanner

ne şi în Rusia, lăsîndu-ne o literatură importantă, care oglindeşte în general realităţile sociale din Balcani şi, parţial, şi din Europa orientală[27].

Începînd cu secolele al XIV-lea – al XV-lea, limba turcă influenţează foarte intens mai toate limbile slave meridionale, neogreaca, albaneza şi dialectele sud-dunărene ale limbii române (este vorba, în primul rînd, de populaţia trecută la religia musulmană)[28].

La începutul secolului al XIII-lea, sînt deja vizibile tendinţele analitice ale declinării nominale care au dus, pe la sfîrşitul secolului al XIV-lea, la dispariţia totală a flexiunii în cea mai mare parte a dialectelor bulgăreşti. În mediobulgară (deci, în secolele al XII-lea, al XIII-lea), se impune şi sistemul analitic al gradelor de comparaţie, se dezvoltă articolul postpus şi se generalizează desinenţa *-ove* la substantivele monosilabice de genul masculin la plural. La începutul secolului al XV-lea, deosebirile dintre textele excleziastice şi limba bulgară vorbită erau foarte mari.

Timp de cinci secole, în condiţiile bilingvismului, turca influenţează sensibil lexicul limbii bulgare. Fenomenul continuă şi în epoca de formare a limbii naţionale, deci din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de cînd, de altfel, datează şi primele manifestări puriste[29].

Pentru lingvişti şi istorici, documentele turceşti din secolele al XV-lea – al XVIII-lea cuprind date foarte preţioase cu privire la denumirile localităţilor bulgăreşti. Într-adevăr, prea puţine sînt lucrurile pe care le cunoaştem în legătură cu toponimia din perioada cînd Bulgaria s-a aflat sub stăpînirea otomană. Ceva mai bogate sînt informaţiile pe care le deţinem, de la călătorii europeni, despre unele

---

[27] Vezi, între altele, P. Rusev, A. Davidov, *Grigorij Camblak v Rumănija i v starata rumănska literatura,* Sofia 1966.

[28] Cf. şi remarca lui S.B. Bernštejn, *PFLB*, p. 87: *"L'influence de la langue turque (de Turquie) sur le roumain a été moins intense".*

[29] Vezi, de ex., M. Moskov, *Borbata protiv čuždite dumi v bălgarskija knižoven ezik*, Sofia, 1958.

Scanned with OKEN Scanner

oraşe şi sate aflate pe drumurile principale ce duc la Constantinopol la Belgrad şi de la Silistra la Constantinopol. Dar informaţiile respective sînt foarte incomplete şi nesigure. Iar numele de localităţi, menţionate de aceşti călători, de regulă sînt atît de corupte, încît azi nu le mai putem recunoaşte. Un izvor important pentru cunoaşterea trecutului localităţilor bulgăreşti din timpul stăpînirii otomane îl constituie arhiva turcească, păstrată la secţia de orientalistică a Bibliotecii Naţionale din Sofia (aproximativ 600.000 de documente extrem de variate ca temă şi conţinut, din perioada 1400-1878)[30]. Ele cuprind informaţii detaliate cu privire la economia localităţilor respective în perioada dominaţiei turceşti, denumirile lor anterioare, locuitorii şi apartenenţa lor etnică, adeseori numărul acestora şi al caselor. Multe din documentele la care ne referim sînt inventare funciare, inventare de imobile (construcţii), cu indicaţii asupra stăpînilor şi hotarelor. E drept, scrierea turcă osmanlîie, în care au fost redactate vechile documente turceşti, se citeşte foarte greu. Cele mai mari dificultăţi le creează numele scrise în *siyacat*[31].

În privinţa vocabularului este de relevat că numeroasele cuvinte turceşti (îndeosebi substantive) pătrund în bulgară ca urmare a convieţuirii îndelungate cu turcii şi a politicii lor de asimilare, situaţie identică, aşadar, cu cea din albaneză, neogreacă sau sîrbo-croată. Este vorba, în primul rînd, de cuvinte ce ţin de administraţie, economia casnică, meserii şi viaţa de toate zilele. Comparată cu această influenţă, cea greacă e mult mai neînsemnată. Dar şi într-un caz, şi în celălalt este vorba de elemente larg răspîndite în limba vie, vorbită. Cele mai multe cuvinte turceşti pătrund în graiurile bulgăreşti orientale, regiuni unde colonizarea otomană a fost masivă[32]. În general, aceste împrumuturi se referă la:

---

[30] Documentele datînd din perioada anilor 1400-1800 au fost descrise sumar de R. Stojkov în anul 1961.

[31] Vezi, de ex., N. Popov, *Paleografski osobennosti na čislitelnite imena v pismoto siăgat*, Sofia, 1955.

[32] Vezi şi K. Mirčev, *Istoričeska gramatika*, p. 76.

Scanned with OKEN Scanner

viața economică (meserii, agricultură, comerț):

абаджия, арабаджия, бакалин, бачха, бозаджия, бостан, дюкан, еснаф, занаят, зарзават, кайсия, калфа, касапин, халваджия, харман, чирак, чифлик, яхър;

viața politică și socială:

ага, заптие, измекярин, кадия, каймакамин, чорбаджия;

viața particulară (acareturile, bucătăria, îmbrăcămintea, viața de toate zilele):

аба, баклава, геврек, джам, дюшеме, кайман, катран, кюфте, мая, мезе, мусака, оджак, пастърма, сатър, таба, таван;

noțiuni abstracte:

дереджe, зоримат, кахър, кеф, мерак;

adjective și adverbe:

колпав, кефлия, мераклия, сербез, серт, урзус, барел, кесим, чак, язък.

Prin intermediul limbii turce a pătruns în bulgară un mare număr de cuvinte arabe:

аба, адет, аджамия, акъл, афиф, ахмат, атлаз, бадем, бакалим, беля, берекет, джандар, джоб, ерген, инат, калфа, кибрит, кула, късмет, локум, мукава, мушама, файда, факир, хаймана, халва, харамия, шербет;

și persane:

бакшиш, бахча, бостан, гюле, джам, долап, душман, дюшек, зарзават, кафтан, килим, кюше, лале, механа, ошаф, пазар, памук, туршия, хан, хендек, чадър, чаршаф, ченгел, черга, чешма, шал, шибой, юрган, яхър.

Prin intermediul limbii turcești, în bulgară au intrat și elemente lexicale din greacă, latină și italiană.

Multe din cuvintele de origine turcă se întîlnesc adeseori, în mai toate limbile balcanice, inclusiv în sîrbo-croată:

s.-cr. *aba, abadžja, aber, argatin, bakča, bostan, češma, ćešma, ćef, han, karvan, lejlek, oka, peškeš, rakija, top, većil;*

rom. *aba, alai, argat, ciuşmea, cîntar, chef, habar, halal, han, ocă, rachiu, tipsie, top, vechil;*

alb. *argat, haber, kandar, karvan, lejlek, qejf, top;*

Scanned with OKEN Scanner

ngr. ἀργάτης, γιελεκι, κανντάρ, καραβάνι, κέφι, λελεκι, μπουτάνι, ὀκά, καμβάρι, κάνι etc.

Cu excepția limbii române[33], nu putem spune, astăzi, prea mult despre cronologia împrumuturilor turcești din limbile balcanice. Astfel, pînă acum toate cuvintele de această origine în sîrbo-croată au fost deduse, fără a se preciza epoca în care ele au pătruns, din turca osmanlîie contemporană[34]. Astfel, Sf. Stachowski arată că, pentru unele împrumuturi turcești aflate în sîrbo-croată, cronologia trebuie împinsă cu mult înapoi.

În ceea ce privește adaptarea cuvintelor de origine turcească la sistemul limbilor balcanice, trebuie avut în vedere că tratamentul acestor unități lexicografice în bulgară și sîrbo-croată nu este identic cu cel din albaneză, neogreacă și română[35].

În perioada dominației turcești fanariote, în limbile balcanice a pătruns și un număr de cuvinte grecești care denumesc realități din viața de toate zilele; cele mai multe sînt substantive:

cf. bg. *керемида, кокал, корем, кревам, ливада, магданоз, молив, пирои, скара, стомах, стомна, тетрадка, тиган, трапеза, трендафил, трион, хартия, хора,*

dar se întîlnesc și cuvinte care țin de alte părți de vorbire (adjective și verbe):

cf. bg. евтин, палав, тромав, ела, елате, липсвам, харесвам.

Unii dintre acești termeni se regăsesc în albaneză: *krevat, livadh, molivë, peronë, qeramidhe, stomak, tigan, trëndafil* etc.[36]. În ceea

---

[33] Pentru care vezi L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii române*, I-II, București 1900; H.F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, 1960.

[34] Vezi în acest sens St. Stachowski, *Zametki o metodologii etimologičeskich issledovanij tureckich zaimstvovanij v serbsko-chorvatskom jazyke*, în *Étimologija*, 1964, p. 56-71; id., *Turcizmy v slovare J. Mikali*, în *Étimologija*, 1965, p. 1196-210; id., *Studia nad chronologia turcyzmów v języku serbsko-chorwackim*, Kraków 1967.

[35] Vezi K. Mirčev, *op.cit.*, p. 76-77.

[36] În legătură cu interpretările diferite privind elenismele pătrunse în limba română în epoca fanariotă vezi H. Mihăescu, *Influența grecească*, p. 181-182.

Scanned with OKEN Scanner

ce privește bulgara, de pildă, influența greacă s-a exercitat în decurs de mai multe secole (începînd deja cu epoca veche), cu precădere asupra lexicului. Unele împrumuturi, îndeosebi vechi, sînt livrești, altele populare, ca rezultat al contactului direct, situație care amintește de cea din albaneză sau română[37]. În rîndul împrumuturilor grecești din bulgară figurează, după cum s-a mai spus, și multe verbe[38], unele conjuncții și particule[39]. Împrumuturile acestea, ca și cele din turcă, nu au afectat sistemul gramatical (paradigmatica) al limbilor balcanice. Există, astfel, unele concordanțe, în special de natură sintetică, între greacă și alte limbi balcanice, dar e greu de arătat care idiom a servit ca punct de plecare[40].

Avînd în vedere mai ales faptul că limbile turcice din Peninsula Balcanică nu posedă balcanisme morfologice sau sintactice, S.B. Bernștejn ajunge la următoarea concluzie:

> *"Tout cela témoigne que l'union des langues balkaniques s'était formée dehors des contacts avec les langues turkes. Cela signifie encore que les balkanismes grammaticaux avaient surgi surtout avant le XIVe et le XVe s., période où commença l'osmanisation intense de toutes les langues de la péninsule des Balkans"*[41].

Altfel stau lucrurile în cazul lexicului și al formării cuvintelor. Desigur, vocabularul comun limbilor balcanice se explică prin istoria relațiilor și a schimburilorr culturale între popoarele din această zonă[42] sau, uneori, și prin influențe lingvistice extrabalcanice propriu-zise: ebraică, maghiară, slavă, franceză, italiană, germană și engleză. De bună seamă, la constituirea unor balcanisme au contribuit într-o foarte mare măsură greaca veche, latina, greaca bizan-

---

[37] Vezi și cele spuse de noi în cap. precedent.

[38] Vezi și K. Mirčev, *op. cit.*, p. 66.

[39] *Ibidem.*

[40] Vezi și K. Mirčev, *op. cit.*, p. 61.

[41] *PFLB*, p. 88-89; vezi și p. 90.

[42] Vezi și cele spuse de noi mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

tină şi turca. E drept, s-ar putea ca greaca postclasică şi medievală să nu fi jucat un rol chiar aşa de însemnat în crearea uniunii lingvistice balcanice, cum au crezut, mai întîi, Kr. Sandfeld, iar apoi H. Pedersen, N.P. Andriotis şi G. Kourmoulis ş.a.[43] Asemenea explicaţii au tot atît de puţin a face cu ştiinţa ca şi ipoteza potrivit căreia trebuie să vedem în majoritatea balcanismelor cu orice preţ efectele unui substrat. În consecinţă, explicaţiile prin acest ultim factor pot fi acceptate mult mai greu, chiar dacă influenţa greacă nu a fost şi nu este prea uşor de demonstrat[44]. Cu toate acestea, importanţa perioadei în discuţie asupra evoluţiei balcanismelor nu poate fi pusă la îndoială. Dar numai luarea în considerare a tuturor factorilor lingvistici şi cultural-istorici este în măsură să ne ajute atunci cînd vrem să interpretăm originea şi dezvoltarea balcanismelor.

---

[43] Vezi, de ex., *PFLB*, p. 26-31.

[44] Admiţînd că, teoretic, ea n-a rămas fără urme dincolo de lexic; vezi, de pildă, spusele lui N.P. Andriotis şi G. Kourmoulis, *op. cit.*, p. 31-33.

Scanned with OKEN Scanner

8 **Renaşterea** (formarea limbilor literare)

Folosirea noţiunii *Renaştere* la examinarea diacronică a limbilor balcanice pentru a caracteriza o anumită perioadă e, poate, ceva neobişnuit, deoarece acest termen se asociază în mod normal cu idei clar conturate pe plan cultural-istoric, idei care, mai întîi de toate, nici nu se identifică cu evoluţia în Peninsula Balcanică. Totuşi, credem că utilizarea lui este indicată, cum va reieşi din expunerea care urmează.

Termenul *renaştere* (alb. *rilindja*, bg. *възраждане*, gr. ἡ ἀναγέννησις) este, desigur, încărcat istoric şi, deci, necesită o comparaţie neapărat cu mişcarea *rinascimènto* din Italia, de unde el a fost împrumutat şi, dincolo de ea, în spaţiul vest-european, unde, venind din Italia, a căpătat o răspîndire rapidă. Noţiunea pentru această mişcare culturală şi social-politică a fost formulată şi folosită deja în timpul înfloririi ei şi indică o reluare conştientă a culturii antice, recepţionarea ei şi renovarea culturii proprii după acest izvor în timpul respectiv. Înainte de a efectua acum o comparaţie între această mişcare din secolele al XIV-lea – al XVI-lea în Europa Centrală şi Apuseană şi mişcarea mai tîrzie purtînd acelaşi nume la popoarele balcanice începînd din secolul al XVIII-lea, vom indica pe scurt unele trăsături specifice ale mişcării renascentiste care interesează şi în contextul nostru.

În domeniul politic şi social, epoca respectivă se caracterizează prin descompunerea orînduirii feudale şi clericale din Evul Mediu şi formarea unui antagonism de clasă între nobilime şi burghezie, care continuă pînă la revoluţiile burgheze din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Pe baza schimbării condiţiilor economice, se întăreşte poziţia burgheziei orăşeneşti, care devine un concurent tot mai puternic al nobilimii. Importantă pentru evoluţia culturală din acest

Scanned with OKEN Scanner

timp este, pe lîngă reluarea tradiției antice, mai întîi reducerea influenței bisericii asupra vieții spirituale, fapt care iese la iveală mai ales în schimbarea generală a conștiinței, cum se vede din deschiderea spre lume, concentrarea asupra omului (umanism) și individualității sale.

Pe acest fond se dezvoltă în Italia, alături de inovații în artele plastice, arhitectură etc., și o literatură complet nouă, legată în special de numele lui Dante, Petrarca și Boccaccio. În acest domeniu, pe lîngă atmosfera în general nouă, trebuie reliefate, mai întîi, materia și forma literaturii, întrebuințarea conștientă și grija față de limba populară, care începe să înlocuiască latina. Italiana cunoaște în această epocă o primă înflorire a ei. În scrierea *De vulgari eloquentia*, Dante dă acestei direcții o bază teoretică, unde în primul rînd trebuie subliniată luarea lui de poziții foarte clară față de folosirea limbii populare în poezie. Acest fapt a servit de exemplu pentru celelalte țări vest-europene, chiar dacă, desigur, ele nu au fost influențate direct de lucrarea precizată, ci numai în evaluarea limbii populare făcută de Florentin care începuse să se răspîndească. O serie de probleme pe care Dante le discută în scrierea sa prezintă interes și pentru analiza evoluției de mai tîrziu în Peninsula Balcanică, deoarece ele apar, și aici, într-o formă asemănătoare. *"Die Dantesche Schrift ist also eine Programmschrift für jenen Vorgang, der ungefähr gleichzeiting gegen Ende des Mittelalters in England, Deutschland, Italien stattgefunden hat und dem die heute gesprochenen einheitlichen Sprachen dieser Länder ihr Dasein verdanken"*. Prin aceste cuvinte, Fr. Dornseiff și J. Balogh remarcă, în introducerea lor la traducerea germană a scrierii pomenite, importanța deosebită a problemelor discutate în special în prima parte[1].

Este vorba mai întîi de problema care îi preocupă pe contemporanii săi, care dintre cele două limbi, latina sau italiana, este mai valoroasă; la care el răspunde cu o luare de poziție clară în favoarea

[1] Dante Alighieri, *Über das Dichten in der Muttersprache*, Darmstadt 1966, p. 5-15.

Scanned with OKEN Scanner

limbii populare materne. Interesantă pentru noi este, mai departe, şi căutarea bazei unitare a acestei limbi, ceea ce-l determină să examineze toate dialectele italiene, într-o Italie unificată printr-o sinteză a elementelor din toate dialectele. Nu soluţiile pe care Dante le oferă, ci punerea problemelor ne va interesa în continuare la comparaţia cu limbile balcanice. Cercul problemelor legate de crearea limbilor populare moderne, care a fost actual în timpul mişcării renascentiste în Italia şi Europa occidentală, ne oferă un punct de legătură lingvistic cu situaţia din Peninsula Balcanică cîteva secole mai tîrziu. Mişcarea din Italia n-a avut efecte directe în timpul ei asupra vieţii din Peninsula Balcanică şi, probabil, poate fi constatată o influenţă directă numai într-o măsură redusă a acestor idei din epoca precedentă în evoluţia specifică a limbilor balcanice[2]. Deci, se poate considera că au existat condiţii asemănătoare care au dus la rezultate comparabile. Posibilitatea unui contact direct cu Italia a fost, în secolele al XIV-lea – al XVI-lea, redusă şi cel mult Bizanţul a putut întreţine pînă la prăbuşirea sa un contact mai intens. Restul Peninsulei Balcanice a fost deja mai mult sau mai puţin sistematic subjugat şi ocupat de turci, deci s-au întrerupt treptat contactele anterioare cu apusul. Evoluţia culturală a popoarelor balcanice, importantă şi pentru evoluţia limbilor din această zonă, a mers într-o cu totul altă direcţie.

Trebuie să ne oprim puţin şi la problema, din ce în ce mai accentuată, a evoluţiei întîrziate a ideilor ridicate de *rinascimènto*, a invaziei turcilor în secolul al XIV-lea în Peninsula Balcanică, care a distrus toate organizaţiile statale anterioare şi, implicit, baza acestor instituţii, într-o mare măsură purtătoare a tradiţiilor culturale mai vechi[3]. Bizanţul, bastion împotriva pericolului din Orient, a luptat deja mult timp cu turcii, aşa că invazia lor n-a venit cu totul pe neaşteptate. În afară de aceasta, terenul pentru căderea popoarelor balcanice fusese pregătit prin multiplele divergenţe separatiste dintre ele,

[2] Cf. *IBL II*, p. 5 şi urm.

[3] Vezi cap. precedent al lucrării noastre.

Scanned with OKEN Scanner

care, mai mult sau mai puțin, au dus la eșec toate încercările de unificare împotriva invadatorilor, astfel încît, încă înainte de căderea Constantinopolului, în anul 1453, Peninsula Balcanică se afla cu siguranță sub control turcesc.

Statele feudale de odinioară, slăbite în luptele purtate între ele, și instituțiile acestora au fost complet distruse, ceea ce a dus și la o imensă pierdere intelectuală. Călugări bulgari, greci și sîrbi au fugit la frații ortodocși din Țările Românești și Rusia. Regiuni întregi au fost de altfel depopulate prin politica de strămutare. Vechea clasă stăpînitoare a fost, de regulă, expulzată ori nimicită și înlocuită prin guvernatori turci sau, în unele cazuri, chiar prin renegați. Dar, în locul acestor state feudale din Peninsula Balcanică, nu s-a pus baza unui stat modern, cum, de ex., s-a întîmplat în același timp în Occident, ci trebuie relevat că, în ceea ce privește popoarele balcanice, situația lor s-a înrăutățit considerabil și că, în plus, acest stat feudal militar străin a împiedicat într-o mare măsură continuitatea tradiției culturale proprii. Eforturile organizatorice și militare ale acestei puteri noi în administrarea unui uriaș stat multinațional au fost remarcabile, cum putem admite astăzi, dar ele n-au fost însoțite de o potență culturală echivalentă. De aceea, acum putem spune cu certitudine că stăpînirea otomană a frînat în mod considerabil pentru o bună perioadă dezvoltarea culturală a popoarelor balcanice[4]. În esența ei, cultura a rămas chiar medievală[5]. Și grija față de limbă a încetat după distrugerea vechilor centre culturale și după decăderea spirituală a popoarelor balcanice[6]. Numai în exil în Principatele Române, în Rusia, în orașele universitare germane și, bineînțeles, la Veneția, au fost menținute și asociate tradițiile cu influențe decurgînd din noi împrejurări, ceea ce avea să exercite o mare înrîurire asupra evoluției Peninsulei Balcanice în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Și situația generală în Peninsulă se schimbă treptat înce-

[4] Cu precizările făcute în cap. precedent.

[5] Vezi *IBL II*, p. 5.

[6] Vezi *IBL II*, p. 350.

Scanned with OKEN Scanner

pînd abia cu secolul al XVIII-lea, cînd vechea orînduire a statului otoman începe să slăbească din interior şi să piardă în acest mod, ceea ce, desigur, explică într-o mare parte atît retragerea, cît şi înfrîngerea, tentative care se manifestă acum în Apus.

Cam din acelaşi timp datează şi avîntul burgheziei orăşeneşti, ceea ce duce la răspîndirea comerţului şi creşterea producţiei de mărfuri. Şi cultura capătă, în aceste condiţii prielnice, noi impulsuri, care au consecinţe în evoluţia limbilor balcanice. Burghezia în ascensiune vădeşte tendinţe de emancipare şi se ocupă cu instruirea corespunzătoare a tinerei generaţii, care avea să fie confruntată cu exigenţele epocii. După exemplul Occidentului, începînd cu secolul al XIX-lea sînt înfiinţate la sudul Dunării, mai precis la Gabrovo, Ianina, Atena ş.a.m.d., primele şcoli, care corespund cerinţelor educaţiei elementare ale noii pături şi care înlocuiesc şcolile bisericeşti cu programa lor învechită şi în esenţă medievală. Un rol important în şcoli îl joacă învăţarea limbii materne. Cultivarea limbii şi necesitatea de a unifica acest mijloc fundamental de comunicare capătă un rol tot mai mare, şi anume sub aspect regional şi social, deoarece limba trebuie să lege acum mai strîns diferite pături sau regiuni decît în epoca de dinaintea stăpînirii otomane. Dacă anterior limba oficială, în forma ei fixată de scris, era limba de cult a bisericii şi limba de administraţie a păturii feudale, ambele considerînd-o ca un monopol al lor, acum intervine o schimbare radicală.

Rolul bisericii ortodoxe în evoluţia limbilor balcanice este, desigur, mai complex şi nu poate fi redus numai la funcţia de conservare a limbii de cult. Biserica a fost cea care a acceptat, după expulzarea păturii feudale şi ameninţarea ortodoxismului de islamism şi, parţial, chiar de catolicism, tendinţele de a introduce limba populară în oficierea serviciului divin. În afară de aceasta, ea a fost chiar mai mult sau mai puţin nevoită să părăsească limba de cult, arhaică şi străină poporului, pentru a vorbi pe limba lui, în scopul de a se apăra în mod eficace de influenţele străine, care puteau pătrunde cu atît mai uşor, cu cît centrele vechi de păstrare a limbii fuseseră aproape complet distruse. Aceasta se referă mai cu seamă la bulgari,

Scanned with OKEN Scanner

care, pe lîngă asuprirea turcă, au suportat şi una bisericească din partea grecilor. Dar şi grecii au stat sub forţa islamismului şi, parţial, a catolicismului, aşa încît foarte devreme limba populară a pătruns în domeniul ecleziastic[7]. La români, unele aspecte ale problemei nu sînt elucidate în toate detaliile, dar, desigur, în apariţia primelor documente în limba română un anumit rol l-a jucat aici discrepanţa dintre limba slavă a bisericii şi limba vorbită de popor.

Cu mult înainte de începutul renaşterii propriu-zise, anume începînd cu secolul al XVIII-lea, se găsesc urme însemnate de răspîndire a limbii populare la popoarele balcanice. Însă, în timp ce pînă acum a fost vorba în primul rînd de satisfacerea cerinţelor practice, care n-au inclus reflexiuni adînci de ordin valoric sau referitoare la importanţa şi starea actuală a limbilor respective, situaţia se schimbă fundamental în secolul al XVIII-lea. Se face acum o legătură între aceste probleme, punîndu-se la contribuţie şi o altă dimensiune istorică, anterior inexistentă, şi anume conştiinţa naţională trezită odată cu mişcările de independenţă care decurg de aici şi care se accentuează treptat tot mai pronunţat ca luptă pentru suveranitatea politică a popoarelor balcanice. Noţiunile *limbă* şi *naţiune* devin o unitate indivizibilă şi ideile de bază în această luptă de independenţă se realizează pe mai multe planuri: statul şi biserica. Trezirea conştiinţei istorice se leagă foarte strîns şi cu problema limbii naţionale şi cu sublinierea valorii acesteia[8]. Limba a fost aici un sprijin important în dezbaterile ideologice care au însoţit procesul general de trezire a conştiinţei naţionale la popoarele balcanice.

A neglija împrejurările de ordin istoric general în examinarea şi îndeosebi evoluţia limbilor balcanice este, după părerea noastră, ceva foarte grav, deoarece aici, în principiu, este cuprins un criteriu clar de periodizare a dezvoltării culturale şi lingvistice a popoarelor

---

[7] Vezi C. Th. Dimaras, *op. cit.*, p. 78 şi urm.

[8] Vezi în acest sens W. Bahner, *Das Sprach-und Geschichtsbewußtsein in der rumänischen Literatur von 1780-1880*, Berlin, p. 5 şi urm., care menţionează şi reluarea unor idei de *rinascimènto*.

Scanned with OKEN Scanner

prin unificarea exterioară a premiselor amintite de un amestec străin. (Ultima constatare este pe deplin valabilă pentru bulgară, albaneză, sîrbă şi, într-o mare parte, pentru greacă şi română.) Existenţa legăturilor între schimbările limbii şi procesele sociale este astăzi un fapt urmărit din ce în ce mai mult în cercetarea diacronică, unde, totuşi, profilarea lor prezintă încă dificultăţi serioase. *"Der gesellschaftliche Charakter der Sprache legt die Annahme nahe, dab Veränderungen in ihr primär mit und auf Grund gesellschaftlicher Veränderungen vor sich gehen. Um der Gefahr der Vulgarisierung bei der Verifizierung dieser These zu entgehen, ist allerdings der exakte Nachweis des Funktionierens gesellschaftlicher Einwirkungen auf Sprachwandel im Sinne einer plausiblen Ursache-Ergebnis-Relation zu fordern"* [9].

În cazul nostru, sîntem de părere că e relativ sigură şi chiar evidentă existenţa unor relaţii directe între faptele istorice şi împrejurările în care s-au format limbile balcanice moderne. Ca argument în această privinţă poate servi la bulgari, albanezi, sîrbi şi, de asemenea, la grecii din Peloponez schimbarea bruscă a păturii sociale, care a determinat dezvoltarea limbii. În timp ce în Apus influenţa bisericii şi a păturii feudale asupra formării limbii a fost înlocuită treptat prin cea a burgheziei, în Peninsula Balcanică s-a făcut simţită consecinţa unei rupturi provocate de efectul stăpînirii otomane. Înlăturarea cu forţa a vechii pături conducătoare de către turci a avut drept consecinţe o ruptură vădită a tradiţiei culturale de pînă acum în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice şi accesul noilor factori în golul creat, factori ce vor determina, de altfel, în mod natural evoluţia ulterioară a limbii. Din cauza decăderii generale a educaţiei şi a clerului în acel timp, această evoluţie n-a putut fi oprită de biserică, ci a fost chiar sprijinită de ea, şi mişcările conservatoare în materie de limbă[10] n-au mai reuşit să influenţeze situaţia în re-

---

[9] G. Lerchner, *Die Anwendbarkeit der Kausalitätsrelation in der diachronischen Sprachwissenschaft*,

[10] Ca, de pildă, cea a lui Eftimie de Tîrnovo.

Scanned with OKEN Scanner

giunea cercetată de noi. La români, împrejurările sînt puțin diferite, pentru că dependența de otomani a fost mai slabă decît în partea sudică a Peninsulei. Dar aici se introduce o limbă de cult și administrație complet străină, care cedează pentru cîteva secole grija față de limba română păturii neînvățate.

Începînd cu secolul al XVIII-lea, grija față de limbă primește o bază complet nouă, deoarece devine un sprijin foarte important al conștiinței naționale care se trezește acum la popoarele balcanice și, din această cauză, duce uneori chiar la exagerări, cum ni se pare nouă astăzi, dar care trebuie văzută neapărat în cadrul epocii respective, căci limba a fost nu numai mijlocul de comunicare, ci și o armă de preț în lupta pentru independență națională. În această perioadă, limba începe să îndeplinească, la popoarele balcanice, un rol social și politic de o însemnătate extraordinară.

O privire retrospectivă asupra mișcării renascentiste în Italia arată că, de fapt, există mai multe evoluții paralele, care, în mod normal, posedă și diferențe specifice. Deci recurgerea la termenul *Renaștere* apare limpede. Limbile populare se impun. În afară de aceasta, se discută și problema care dialect trebuie pus la baza dezvoltării unei limbi unitare. Dar diferența esențială constă în faptul că lupta pentru limba națională este o parte importantă a luptei pentru independența națională, care se îndreaptă împotriva înstrăinării etnice: în Transilvania, împotriva ungurilor și a Imperiului habsburgic, în Moldova și în Țara Românească, împotriva turcilor și fanarioților, în Bulgaria, împotriva stăpînirii otomane și a clerului grec, în Albania și Serbia, împotriva turcilor.

Cu începutul și sfîrșitul stăpînirii otomane avem, deci, și un criteriu util de delimitare cronologică a unei perioade importante și omogene din istoria limbilor balcanice. Ca început al dominației otomane poate fi luat sfîrșitul secolului al XIV-lea, cînd mari părți ale Bulgariei – capitala Tîrnovo cade la 1393 – și ale Greciei sînt cucerite. Cucerirea Constantinopolului reprezintă, deci, de fapt, numai un punct final întîrziat. Pentru situația limbii e important, în aceste împrejurări, că în Bulgaria, Grecia și Serbia se impune limba

Scanned with OKEN Scanner

populară, pînă atunci neluată în seamă, fapt care începe să se contureze deja în documentele scrise ale epocii. Desigur, nu poate fi vorba aici de o renaştere propriu-zisă, dar nu trebuie trecut cu vederea că acum se realizează o mişcare de direcţie, care va determina evoluţia ulterioară a limbilor balcanice.

Prima decizie pentru rezultatul de mai tîrziu al discuţiei asupra formei noi a limbilor naţionale este luată, în mod practic, deja în acest timp sub forţa împrejurărilor, cînd se impune limba poporului. Aici avem de-a face cu o fază care poate fi numită *Prerenaştere* şi care în exterior e încă strîns legată de Evul Mediu, dar, de fapt, în unele puncte, esenţiale, ea s-a îndepărtat totuşi de această perioadă din cauza rupturii tradiţiei culturale. Renaşterea propriu-zisă, care a devenit, ca fenomen de istorie literară şi culturală, cel puţin pentru o parte din popoarele balcanice, un termen distinct, începe abia spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea şi e legată, în ceea ce priveşte limba, de numele lui S. Micu, Gh. Şincai, P. Maior, Paisij Hilendarski, Sofronij Vračanski, P. Beron; Mavrocordaţii, A. Corais; Naim Frashëri; Vuk Karadžić etc.

Această epocă se extinde pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi, parţial, pînă la începutul celui de-al XX-lea, dacă ne orientăm după evenimentele politice, adică după dobîndirea independenţei statelor balcanice. Deci, în total avem chiar ca spaţiu de timp secolele al XIV – al XIX-lea, cu o anumită cezură în secolul al XVIII-lea. Prima parte o putem numi fază pregătitoare, iar a doua de consolidare. Totuşi, noi credem că se poate accepta perioada întreagă ca o unitate în evoluţia limbilor balcanice, deoarece ruptura între epoca veche feudală şi începutul stăpînirii otomane, deci o continuare a feudalismului într-o altă formă, ni se pare mai gravă pentru fenomenul cercetat decît trecerea de la folosirea spontană a limbii populare la apărarea ei conştientă. Desigur, aceste complexe de probleme, care aici au fost numai atinse, cer alte cercetări de detaliu, care să evidenţieze deosebirile specifice în condiţiile şi dezvoltarea limbilor albaneză, bulgară, greacă şi română.

Scanned with OKEN Scanner

Nu trebuie trecut cu vederea că termenul *Renaştere* a fost încetăţenit complet numai în bulgară *възраждане* şi albaneză *rilindja*, în timp ce pentru greci şi români abia s-a simţit nevoia unei atari precizări. În română, istoria de obicei vorbeşte despre Epoca luminilor şi subliniază prin aceasta mai mult legătura cu fenomene contemporane din Europa apuseană. Contactul cu Apusul a devenit acum, în timpul decăderii puterii feudale otomane, din nou mai strîns şi putem constata că cele mai multe figuri importante ale acestei epoci au studiat acolo[11]. Trebuie, deci, relevat faptul încrucişării dintre ideile luminilor, ideile romantice şi cele ale Renaşterii. Suprapunerea acestor curente spirituale diferite duce la înfăptuirea Renaşterii specifice în Balcani. Ideile lui Herder, interesul pentru istorie, adunarea cîntecelor populare, precum şi atenţia faţă de folclor au influenţat desigur evoluţia şi se încadrează în sfera romantismului.

Acum se pune întrebarea care limbi trebuie incluse într-o examinare mai adîncă a acestei perioade. În afară de canonul propriu-zis (albaneză, bulgară, greacă şi română), poate fi adăugată pentru faza în discuţie şi sîrba, deoarece ea a fost supusă, în timpul stăpînirii otomane, unor condiţii asemănătoare, care au dus la evoluţii paralele. Extraordinar de importantă este şi, bineînţeles, pentru epoca în cauză, luarea în considerare a turcei ca limbă de adstrat, care acum a exercitat cea mai mare influenţă asupra limbilor balcanice. Putem găsi urme mai întîi în lexic, în formarea cuvintelor, în expresia idiomatică şi, într-o măsură mult mai redusă, în alte domenii ale limbii[12]. Acestea sînt limbile asupra cărora trebuie să ne concentrăm atenţia pînă în secolul al XVIII-lea. Cu intensificarea contactelor cu Europa de Vest şi cu Rusia, cercul limbilor care au lăsat urme în lexicul limbilor balcanice se extinde.

Dar subiectul principal al cercetării rămîne, totuşi, evoluţia limbilor balcanice propriu-zise în epoca delimitată mai sus. Cel mai

---

[11] De ex., S. Micu, Gh. Şincai, P. Beron, A. Corais, V. Karadžić ş.a.m.d.

[12] De ex., modul narativ.

Scanned with OKEN Scanner

important complex de probleme se ridică în timpul Renașterii în jurul dezvoltării limbilor balcanice moderne: *Trebuie continuată tradiția veche sau trebuie recurs la limba populară? Ce dialect poate servi ca bază a limbii literare?* În afară de aceasta, se face și simțit un purism pronunțat în materie de limbă: în România, împotriva elementului slav, la alte popoare balcanice, împotriva elementului turc în lexic.

Primul complex de probleme se subdivide în următoarele componente:

1. descoperirea limbii proprii, a istoriei ei și apartenența genealogică;
2. discuții asupra formei acesteia;
3. problema ortografiei.

Foarte agitată a fost problema formei, unde se disting două tabere: cea conservatoare, care vrea să recurgă la tradiție, și cea progresistă, care pornește de la limba populară. O continuare a disputei poate fi văzută și în controversele, cu argumente numai puțin schimbate, privind ortografia. Problemele se vor decide în mod definitiv în practică prin literatură și uzul curent al limbii. Noi vom schița evoluția limbilor balcanice mai întîi separat, pentru a sintetiza apoi trăsăturile ei comune.

Curentul spiritual al Renașterii la *români* trebuie localizat în jurul Școlii Ardelene, care, pornind și de la ideile cronicarilor Gr. Ureche, M. Costin etc., a înțeles să trezească conștiința națională a acestui popor. Reprezentanții de frunte ai direcției amintite au fost P. Maior, S. Micu și Gh. Șincai, cu strădania lor de a dovedi latinitatea poporului român și a limbii sale, precum și continuitatea la sud și la nord de Carpați. Aici a fost vorba nu numai de o dispută strict științifică cu Eder, Engel și Sulzer, ci, în același timp, de o problemă politică importantă, și anume emanciparea unei părți subjugate a poporului român. În această situație, e de la sine înțeles că valoarea științifică a unor argumente din epocă nu trebuie privită cu prea mare exigență.

În jurul acestor probleme centrale, continuitatea și latinitatea, se grupează cele mai de seamă cercetări istorice și lingvistice din peri-

Scanned with OKEN Scanner

oada la care ne referim. Ca un argument deosebit de important, foarte de timpuriu este inclusă în discuție, pe lîngă faptele istorice, și firea limbii române. Așa a fost publicată prima gramatică a acestei limbi, *Elementa linguae daco-romanae*, de S. Micu și Gh. Șincai, la Viena, în anul 1780, care, în afară de descrierea limbii române, se concentrează clar și asupra evoluției istorice și dă primele legi fonetice, cu intenția de a demonstra originea ei latinească. În același sens vorbește și faptul că, în gramatica citată, în mod intenționat textul românesc care, în plus, este și sensibil arhaizat e scris cu litere latine. Introducerea alfabetului latin și străduința de a înlocui elementele străine prin calcuri după latină trebuie văzută ca un argument în favoarea latinității. Contribuția pozitivă, care compensează lipsuri explicabile prin situația generală din acel timp, constă în faptul că originea limbii române din latina vulgară și înrudirea ei cu alte limbi romanice a fost recunoscută în fapt, că alfabetul latin este introdus în scris și că pentru îmbogățirea lexicului a fost găsită o bază mai corespunzătoare în latină și în alte limbi romanice. Din punct de vedere cronologic, critica împotriva Școlii Ardelene poate fi împărțită în două tabere: între contemporani au fost neromâni care – tendențios sau din ignoranță – au considerat limba română chiar ca o limbă slavă; critica mai tîrzie din partea română nu a fost îndreptată împotriva concepției lui S. Micu și Gh. Șincai în ansamblu, ci numai împotriva unor argumente, inacceptabile sub raport științific: scrierea etimologizantă și înlăturarea tuturor cuvintelor străine. Problema ortografiei a preocupat lingvistica românească pînă în acest secol încă foarte intens și a dus, în cele din urmă, la impunerea principiului fonetic în grafie.

Privind în ansamblu această epocă, e dificil să operăm cu termenii *conservator* și *progresist*, deoarece, desigur, introducerea alfabetului latin în ciuda diverselor rezistențe, între care și cea a bisericii ortodoxe[13], a reprezentant un progres, în timp ce apărarea

[13] Vezi L. Șăineanu, *Istoria filologiei române*, ed. a II-a, București 1892, p. 90.

Scanned with OKEN Scanner

principiului etimologic mai degrabă poate fi declarată conservatorism.

La *bulgari*, mişcarea este îndreptată împotriva jugului otoman şi grec (clerul). Primul pas important în trezirea conştiinţei naţionale la bulgari l-a făcut aici Paisie de Hilendar, scriind *Istorija slavenă-bălgara*, care a circulat în mai multe copii, şi în care foarte însemnată a fost punerea în evidenţă a limbii proprii. În cele din urmă, se declanşează o discuţie, influenţată şi de alţi factori, asupra formei limbii. Au existat două puncte de plecare: limba populară, aşa cum era ea folosită deja în cîntecele populare, ori slavona, din care în Bulgaria au mai rămas numai unele resturi, dar în Rusia fusese cultivată în continuare şi reimportată de acolo prin cărţile religioase tipărite. În cele din urmă se formează două tabere care se pronunţă pentru una sau alta din ipoteze. Argumentarea în favoarea formei mai vechi era, desigur, înrîurită şi de ideile lingvistice ale timpului, care vorbesc de degradarea limbilor şi consideră sanscrita, latina şi elina ca mai valoroase şi, deci, ideale. Aceasta ne face să înţelegem tendinţele de arhaizare, asemănătoare cu cele ale Şcolii Ardelene, din motive patriotice, căci cine n-ar fi vrut să nu facă vizibilă tradiţia venerabilă a limbii sale prin chiar forma ei? Partea cealaltă – V. Aprilov, I. Bogorov, N. Gerov – a putut să opună consideraţii practice, care, firește, în acest timp au avut o valoare mai redusă. Ca argument echivalent a putut fi acceptat cel mult faptul că în cîntecele populare, cu valoarea lor recunoscută de toţi, se foloseşte această limbă. Problema este rezolvată, la fel ca la alte popoare balcanice, de practică, deoarece poezia, continuînd tradiţia cîntecelor populare, a preluat şi limba lor, ceea ce înlătura automat chestiunea o anumită prelugire. Disputa în cauză găseşte o prelungire în problema ortografiei, continuînd pînă în secolul nostru, cînd a fost soluţionată definitiv, în sens fonetic, abia după al doilea război mondial.

Comparabilă este evoluţia la *sîrbi*, unde în special V. Karadžić, care a avut contacte strînse cu lingvistica germană, a determinat direcţia dezvoltării în favoarea limbii populare şi a ortografiei fonetice.

Scanned with OKEN Scanner

Mai complicată e evoluția la *greci*, deoarece la ei tradiția istorică și lingvistică n-a fost niciodată întreruptă complet. Chiar după căderea Constantinopolului, au mai existat centre independente ale grecilor, iar, în afară de aceasta, ei au obținut foarte repede, sub stăpînirea otomană, o poziție preferată, care i-a ajutat într-o mare măsură la păstrarea caracterului național. Și patriarhia a putut acționa foarte des în dezavantajul altor naționalități[14]. Primele exemple de folosire a limbii populare se întîlnesc deja în Imperiul bizantin[15]. Tendința de a utiliza limbile populare a fost întărită în continuare și a găsit loc și în biserică, datorită unor cauze asemănătoare cu ale celorlalte biserici ortodoxe din Balcani, adică pentru ca cei credincioși să aibă un acces mai direct și pentru a se apăra de influența islamică.

Situația este descrisă de C. Th. Dimaras la apariția lui A. Corais astfel: "*Pînă la Corais putusem constata coexistența a două tendințe lingvistice, că nici una din ele n-are un caracter conservator. Partizanii limbii populare se străduiau să lumineze masele; pentru aceasta ei susțineau că scriitorii trebuie să folosească limba populară; la rîndul lor, adepții arhaismului considerau că limba veche va face să reînvie vechea glorie a neamului elenic*"[16]. Ambele mișcări sînt, în mod natural, animate de dragostea față de limba și cultura proprie, așa încît nu se poate face o apreciere asupra poziției lor. Totuși, ni se pare că, prin încercarea lui A. Corais de a realiza o sinteză a celor două direcții, problema n-a fost rezolvată. Întrucît și azi mai dăinuie tensiuni între partizanii limbii oficiale și ai celei populare, nici existența celor două forme lingvistice nu poate fi considerată o soluție satisfăcătoare.

Ortografia e, cu unele excepții unde se apropie de pronunțare, etimologică, și există o mare diferență între rostire, care se orientea-

---

[14] Cf. lupta bisericească bulgaro-greacă, stăpînirea fanarioților în Principatele dunărene.

[15] Vezi C. Th. Dimaras, *op. cit.*, p. 66 și urm.

[16] Vezi *op. cit.*, p. 266.

Scanned with OKEN Scanner

ză spre limba populară, şi ortografie, care, în ambele forme ale limbajului, se orientează încă după exemplul antic.

Deci, în general în ceea ce priveşte situaţia din greaca modernă, trebuie menţionat că greutatea argumentelor celor două tabere a împiedicat pînă acum un compromis. Limba literaturii, care s-a orientat după limba populară şi cea din cîntecele populare, n-a reuşit să înlăture rezistenţa grupului care apără moştenirea antică neapărat în toate compartimentele, situaţie care a durat pînă la finele anului 1976.

La *albanezi,* mai întîi punctul de plecare a fost diferit, deoarece la ei nu a existat o tradiţie literară mai veche şi o cultivare a limbii, de la care să se poată continua nemijlocit. Totuşi, există şi aici o problemă a limbii şi se observă o bifurcare, numai că factorii care au generat-o sînt alţii. Din cauze religioase, cultural-istorice şi politice, ţara a fost împărţită de-a lungul rîului Shkumbi, care a constituit graniţa dintre cele două regiuni dialectale, unde s-au dezvoltat tradiţii diferite pentru limba literară. Deja în timpul Renaşterii, problema unificării celor două limbi literare, ghegă şi toscă, a fost relevată de Faik Konica şi alţii, dar abia după cel de-al doilea război mondial se pare că drumul spre formarea unei limbi unitare s-a conturat mai clar, dar, desigur, va mai dura un anumit timp şi va necesita o mare atenţie, pînă se va găsi o soluţie acceptabilă pentru toate părţile[17].

Problema ortografiei depinde, în mod natural, şi de formarea unei limbi unificate în viitor. Dar problema era mai complexă şi discuţia ne duce pînă la epoca Renaşterii. Mai întîi a fost înlocuit alfabetul turco-arab în sudul islamic prin cel latin la Congresul de la Monastir (Bitolj) din anul 1908. Apoi s-au făcut şi alte încercări de reforme, pe care le trecem cu vederea aici, deoarece ele nu s-au impus. Menţionăm numai proiectul *Rregullat e drejtshkrimit të shqipes* din 1967, care este valabil în prezent. Alte completări în această

[17] Vezi A. Xhuvani, în Buletin Instituti i Shkencavet, IV (1953), p. 65 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

problemă, încă în discuție, le-a adus congresul care a avut loc la Tirana între 20 și 25 noiembrie 1972[18].

Intenția acestei treceri în revistă n-a fost, în mod normal, decît aceea de a evidenția modul de a pune problema limbii la popoarele balcanice în epoca Renașterii. Mai întîi ar fi necesar de conturat mai clar raporturile dintre aceste evoluții între diferitele limbi contigue, deoarece procesele respective nu trebuie considerate izolat unul de altul, pentru că, după cum se știe, paralelismele sînt variate și vaste.

Punctul de pornire în discuția despre limbă a fost pentru bulgari, români, greci și, cu unele restricții, și pentru albanezi, același. Există două puncte de vedere inițiale: cel tradiționalist, care vrea să facă legătura cu moștenirea antică (greacă, latină, veche bulgară) și cel al partizanilor limbii populare. Problema nu s-a decis într-o discuție teoretică, ci în practică, și anume în special prin literatură, care în acest timp cunoaște noi începuturi la popoarele balcanice și ajunge repede la o mare înflorire. Numai la greci are loc o bifurcare între limba oficială și literară, care s-a continuat pînă în 1976. La albanezi, antagonismul în problema limbii a fost generat de un alt izvor, și anume de faptul că se confruntă, în principiu, două limbi literare echivalente, care se deosebesc una de alta prin trăsături importante. Pentru că e vorba totuși de una și aceeași limbă, cum subliniază pe bună dreptate M. Lambertz, e de la sine înțeles faptul că albanezii se ocupă cu contopirea celor două forme și cu înlăturarea acestui dezacord, care în special în viața publică creează multe dificultăți[19]. Din cauza existenței unor tradiții literare cu aceeași pondere în cele două forme ale limbii albaneze, aici o soluție a fost extraordinar de greu de găsit, dar ea pare a se profila într-un acord general asupra dialectului de tranziție din jurul Tiranei ca bază a limbii literare.

---

[18] Vezi SF XXX (X), 1 (1973); în acest număr sînt tipărite și diversele contribuții ale participanților la discuții; vezi și *Drejtshkrimi i gjuhës shqipe*, Tirana 1973, citat mai sus.

[19] Vezi *Lehrbuch*, vol. 3, *Introducerea*.

Scanned with OKEN Scanner

Pe lîngă problema limbii propriu-zise, curînd apare şi cea a ortografiei, care cunoaşte argumentări asemănătoare cu cele implicate în chestiunea bazei limbilor balcanice moderne. Cele două principii care se confruntă sînt unul etimologic şi altul fonetic. În albaneză, bulgară şi română se impune principiul fonetic, în timp ce în greacă mai e în vigoare principiul etimologic. Totuşi, procesul care a dus la aceste rezultate n-a fost uşor, ci a implicat multe soluţii de compromis. În română, modul de a pune problema e şi mai complicat, pentru că mai întîi trebuie înlocuit alfabetul chirilic şi apoi introdus cel latinesc, dar atunci apărea problema adaptării acestui alfabet. În albaneză era vorba, în primul rînd, de înlocuirea alfabetului arab şi după aceea de problema care dialect urma să fie ales drept bază aici.

Putem, desigur, considera aceste probleme, care au fost tratate pînă acum, ca aparţinînd istoriei externe din evoluţia limbilor balcanice în timpul Renaşterii, dar întrebarea este: ce procese interne îi corespund? Făcînd abstracţie de faptul că această problematică nu a fost încă cercetată în mod corespunzător, trebuie spus că observaţiile anterioare sînt de un mare interes pentru lingvistica balcanică sub aspect diacronic. În sfîrşit, cu formarea limbilor scrise şi cu normalizarea lor în practica literaturii, s-a luat o decizie importantă pentru destinul balcanismelor existente în acest moment. Ele deţin, pe măsură ce pătrund în limba scrisă, o formă de existenţă nouă şi mai trainică.

Mai întîlnim aici un aspect care este implicat în problematica limbii şi, în special, în soluţia ei practică în literatură, şi anume căutarea unui dialect de bază. În rezolvarea ei, se constată, de altfel, că au fost preferate dialectele care ţin mai mult de centrul uniunii lingvistice balcanice. Astfel, la români dialectul din sudul Transilvaniei, la bulgari cel estic[20], la albanezi, tosca[21], în timp ce la greci problema rămîne încă deschisă.

---

[20] Aici se suprapun multe isoglose, cum am văzut în cap. 4.

[21] Şi aici, în comparaţie cu ghega, trăsăturile balcanice sînt mai pronunţate.

Scanned with OKEN Scanner

Iată cum deciziile cele mai importante pentru evoluția limbilor balcanice moderne au fost luate, pe plan teoretic și practic, în perioada Renașterii:

1. Odată cu alegerea limbii populare și a unui dialect, din zona mai centrală a balcanismelor, ca bază pentru limbile balcanice moderne, și balcanismele au găsit un loc sigur în limbile literare. – Această constatare este valabilă integral pentru albaneză, bulgară, macedoneană și română, dar numai parțial pentru greacă.
2. În legătură cu trezirea conștiinței naționale și creșterea interesului pentru istorie au fost descoperite și cercetate mai profund raporturile de înrudire dintre limbi, factor important în procesul de îmbogățire a lexicului și a elementelor de formare a cuvintelor: astfel, pentru română – latina, franceza ș.a.m.d.; pentru bulgară – bulgara veche, rusa etc.
3. Reorientarea spre Europa centrală și de est, devenită posibilă după declinul stăpînirii otomane, a jucat un mare rol în evoluția ulterioară a limbilor balcanice[22].

După aceste observații generale asupra evoluției uniunii lingvistice balcanice în perioada Renașterii, ne mai rămîne să răspundem la întrebările: *Ce balcanisme s-au format în perioada respectivă? Care au dispărut?* Pentru a răspunde la aceste întrebări, sînt necesare încă multe cercetări de detaliu. În momentul de față sînt discutate îndeosebi încadrările cronologice ale balcanismelor. Amintim numai de diferite opinii privind cronologia dispariției declinării în bulgară, opinii împărțite de J. Rusek și S.B. Bernștejn[23]. Totuși, e foarte probabil că, în timpul stăpînirii otomane în sud-estul Europei, s-au definitivat și au fost introduse în limbile din această zonă cele mai semnificative balcanisme, care, desigur, existau anterior în

---

[22] În această privință poate fi menționată concepția lui E. Seidel despre *o nouă uniune lingvistică universală*, *op. cit.*, *Actes* VI, p. 124.

[23] *Actes* VI, p. 145 ș. urm. și p. 182.

Scanned with OKEN Scanner

forme incipiente[24]. În sprijinul acestei presupuneri poate fi invocat faptul că în documentele vechi bulgare balcanismele apar numai în stare embrionară, dar mai tîrziu, adică înainte de începutul Renașterii propriu-zise, ele sînt deja complet încadrate în sistemul lingvistic. Pentru elaborarea, în viitor, a complexului de întrebări schițat aici, va fi neapărat necesar să stabilim mai întîi luminile cronologice. Desigur, din perioada cuprinsă între secolele al XIV-lea și al XIX-lea datează cea mai mare parte a calcurilor din limbile balcanice după turcă, a căror răspîndire însă între timp a fost sensibil restrînsă, datorită tendințelor puriste.

---

[24] Simplificarea sistemului vocalic, contopirea genitivului cu dativul, constituirea articolului enclitic, dispariția infinitivului, formarea viitorului etc.

Scanned with OKEN Scanner

9 Stadiul actual

După această scurtă trecere în revistă – căci introducerea noastră în lingvistica balcanică n-a putut oferi mai mult, din cauza atenţiei acordată mai cu seamă modului în care se pune problema la care se mai adaugă şi starea nesatisfăcătoare a cercetării în diverse sectoare – a chestiunilor generale, care se manifestă la o examinare diacronică a limbilor balcanice, numeroase întrebări rămîn fără răspuns. Cele patru capitole anterioare: *Paleobalcanistica, Antichitatea, Evul Mediu şi Renaşterea* n-au putut prezenta decît o imagine mai mult sau mai puţin lacunară asupra diferitelor procese, care au dus la formarea uniunii lingvistice balcanice, deoarece cercetarea mai are de învins dificultăţi mari. Ne lipsesc, la descrierea acestor perioade, nu numai materialul pentru completarea şi desăvîrşirea impresiei de ansamblu, material care, în special, e greu de găsit pentru epoca paleobalcanică şi parţial pentru perioadele ulterioare şi, poate, el nu va fi niciodată suficient pentru elucidarea unor raporturi, ci şi lucrările teoretice pregătitoare, absolut necesare în vederea realizării oricărui progres în lingvistica balcanică.

Unele legături au fost deja suficient cercetate şi lămurite, dar poziţia lor în complexul problematicii integrale rămîne, într-o mare măsură, necunoscută, deoarece sistemul interpretativ al coordonatelor unei sinteze atotcuprinzătoare pentru diferite observaţii şi explicaţii n-a fost încă elaborat. E necesar de a stabili şi a dezvolta în continuare metodele corespunzătoare de cercetare a fenomenelor specifice într-o uniune lingvistică, pentru că numai atunci vor fi descoperite interpretări convingătoare, cînd din observaţiile asupra limbilor balcanice – ale căror asemănări evidente au trezit întotdeauna interesul general – vom elimina caracterul lor întîmplător şi vom prelucra sistematic faptele. În această privinţă, deocamdată ne aflăm abia la început, în ciuda tututor încercărilor de a invoca ipo-

Scanned with OKEN Scanner

teze şi "dovezi" pentru diferite fenomene. Reamintim doar, în vederea sublinierii afirmaţiei noastre, cît de multe sînt teoriile şi faptul că ele se contrazic una pe alta atunci cînd încearcă să explice balcanismele. Desigur, nu toate tezele pot fi neapărat situate în acelaşi plan, unele dintre ele fiind de domeniul fanteziei, dar există şi multe lucrări suficient susţinute cu material faptic care ajung la concluzii contrare, ceea ce nu provine numai din prelucrarea superficială a faptelor, ci trebuie să aibă cauze mai adînci, care, după opinia noastră, urmează în mod evident a fi căutate în consolidarea teoretică nesatisfăcătoare a problematicii uniunii lingvistice.

Totul trebuie văzut, firește, pe fondul evoluției generale a lingvisticii, care în ultimele decenii s-a ocupat, în cea mai mare parte, cu aspectul sincronic şi n-a fost capabilă să formuleze idei fundamentale pentru cercetarea diacronică, deoarece n-a găsit cu ea un raport corespunzător. Se pare că abia în ultimul timp acest domeniu neglijat a fost abordat cu mai mare succes, după ce a ieşit la iveală că partea slabă a multor cercetări o constituie tocmai lipsa perspectivei diacronice. Cu descrierea planului sincronic nu poate fi epuizată descrierea limbii, pentru că astfel se neglijează în mod flagrant complexitatea acestui mijloc de comunicare cu interdependențele lui, care decurg din raportul limbii cu comunitatea respectivă, determinată ca fenomen istoric prin coordonatele spațiului şi ale timpului, ceea ce are multe consecințe în cercetarea noastră. Pentru lingvistica balcanică, care trebuie să respecte şi exigențele de bază ale unei cercetări diacronice, decurg de aici consecințe determinate de modul specific de a pune problemele, deoarece în cazul de față nu e vorba numai de limbă, văzută în dependența ei de soarta unei comunități lingvistice, ci de punctele de contact între mai multe comunități contigue, dar care au cunoscut în istorie condiții asemănătoare. Este, deci, necesar încă un pas teoretic care să ne ducă de la examinarea diacronică a unei limbi la cea a unei uniuni lingvistice, pentru care adunarea tuturor faptelor din limbi diferite constituie o premisă importantă. Dar, din păcate, în prezent nu există o vedere de ansamblu completă pentru toate limbile balcanice. Dificultatea

Scanned with OKEN Scanner

esenţială pentru specialistul în lingvistica balcanică constă în aceea că el trebuie să pornească de la o cunoaştere integrală a diferitelor limbi şi a evoluţiei lor, dacă vrea să contribuie substanţial la elucidarea problemelor respective. În acest context, putem da prognoza că de fapt un progres va fi posibil numai prin colaborarea specialiştilor şi folosirea mijloacelor moderne de cercetare.

Toate acestea presupun, firește, şi o dezvoltare teoretică a metodelor utilizate. Acesta este stadiul actual al studiilor de lingvistică balcanică, care dă mai multe "sarcini" decît "rezultate", dacă reinterpretăm subtitlul lucrării lui Kr. Sandfeld: *Problèmes et résultats*. În această discutare teoretică cu privire la stadiul cercetării lingvistice balcanice în momentul de faţă, nu trebuie trecut cu vederea faptul că starea actuală a limbilor balcanice merită şi o examinare specială. Trebuie să pornim astăzi de la cinci limbi: albaneză, bulgară, greacă, macedoneană şi română. Mai întîi, se pune, în acest context, întrebarea dacă trebuie să considerăm stadiul actual ca o perioadă separată în cadrul cercetărilor asupra limbilor balcanice şi dacă el poate fi net delimitat de Renaştere. Aceasta este dificil de realizat, căci nu dispunem aici de un indiciu categoric. Pentru o asemenea delimitare, nu există din punct de vedere lingvistic o necesitate, iar sub raport istoric, ne lipsesc criteriile cu valabilitate generală. Dimpotrivă, situaţia este de aşa natură că multe evoluţii, care au început din timpul Renaşterii, se manifestă abia acum. Nu putem nega că, în ciuda acestui fapt, sînt vizibile şi unele aspecte noi şi importante, care, pe de o parte, se explică prin evoluţia istorică mai tîrzie, pe de altă parte, şi prin condiţiile create special între timp pentru formarea limbii. Trebuie iar cercetate mai multe componente şi relaţiile dintre ele.

Dorinţa de a forma un stat propriu, manifestată în timpul luptei pentru independenţă, s-a realizat pentru unele popoare sud-est europene deja la începutul secolului trecut: în anul 1828, independenţa Greciei, în 1859, unirea Principatelor Române, în 1878, eliberarea Bulgariei. Căci prin consolidarea statelor balcanice a fost influenţată şi dezvoltarea limbii. În cadrul lexicului, pot fi dezvăluite

Scanned with OKEN Scanner

unele cazuri de convergenţă noi. Totuşi rămîne deschisă problema în ce măsură şi în alte domenii ale limbilor vor apărea în viitor trăsături comune.

Consolidarea comunităţilor lingvistice şi a teritoriilor lor pe baza evoluţiei istorice generale a format şi premise importante pentru înflorirea culturii popoarelor balcanice, care începe deja în secolul trecut. S-au constituit literaturi naţionale cu un înalt nivel care, chiar de la început, demonstrează rezultate remarcabile: M. Eminescu, I. Creangă, I.L. Caragiale; Chr. Botev, L. Karavelov; A. Corais, Naim Frashëri ş.a. Aceste literaturi nu au o existenţă ezoterică, ci, datorită tematicii şi, în plus, limbii lor, au devenit repede un bun comun şi au avut o mare influenţă asupra determinării normelor limbii scrise. Deci, dezvoltarea literaturilor naţionale trebuie considerată ca un factor stabilizator care duce la standardizarea limbilor balcanice începînd din timpul Renaşterii.

Un alt factor de cultivare a limbii, care ne trimite la secolul trecut, constă în edificarea sistematică a învăţămîntului care la diferite nivele ale instituţiilor sale contribuie mult la unificarea şi consolidarea ştiinţifică, precum şi la răspîndirea limbilor balcanice moderne. Aceasta a început cu instaurarea învăţămîntului primar şi secundar şi a dus la înfiinţarea universităţilor şi academiilor de ştiinţe. Academiile din Macedonia şi Albania sînt cele mai recente (Albania, 1973). Reputaţia înaltă, îndeosebi a acestei instituţii, şi interesul pronunţat faţă de limbă au contribuit mult la elaborarea teoretică a bazelor lingvistice. Au fost înfiinţate şi institute speciale, care se ocupă cu elaborarea de dicţionare, gramatici şi atlase dialectale.

Prin consolidarea limbilor standard, care pentru română şi bulgară reprezintă astăzi un fapt, iar pentru macedoneană, albaneză şi, parţial, greacă, şi un proiect cu contururi clare, în peisajul lingvistic au survenit schimbări importante. Dialectele au pierdut şi mai pierd teren în favoarea unei limbi supraregionale, pentru care există mai multe cauze. Una dintre ele o constituie educarea tineretului, care în şcoală este format într-o anumită direcţie, ceea ce asigură omogenizarea şi reduce barierele dialectale de comunicare într-o ţară.

Scanned with OKEN Scanner

Generalizarea învățământului școlar a creat o bază foarte largă pentru forma standard a limbii. Intelectualii se servesc de această limbă, deoarece, practic, ea reprezintă pentru ei posibilitatea de promovare în societate. Pe de altă parte, un rol important îl joacă, desigur, în acest proces și influența mijloacelor de comunicare modernă. Nu este vorba numai de presă, care contribuie la unificarea formei scrise, ci și de radio, televiziune, care, în mod deosebit, favorizează și unificarea sub aspect fonetic și promovează normele pronunțării corecte, de care se slujesc crainicii, devenind astfel un exemplu pentru un public larg. O premisă importantă a acestei evoluții o găsim și în schimbarea modului de viață și a circumstanțelor. Populația, orientată anterior spre agricultură, cu obiceiuri de viață și limbă conservatoare, este afectată în ultimele decenii de o industrializare intensă și nevoită să renunțe la unele tradiții, la care se adaugă și o mai mare mobilitate a ei, ceea ce duce la o asimilare mai pronunțată a normelor limbii standard. Se observă chiar o tendință spre internaționalizare în cadrul lexicului, sub influența noilor relații. Fenomenul este foarte clar în limbajul specializat. Deocamdată însă nu putem aprecia aceste tendințe convergente.

Acestea au fost doar unele aspecte, dar, după părerea noastră, importante din domeniul lingvisticii balcanice, de care trebuie să ne ocupăm neapărat. Lingvistul este obligat să abordeze multe probleme teoretice noi și, de asemenea, aspecte practice, care pînă acum au fost neglijate. Ar fi necesar să cercetăm mai îndeaproape schimbările survenite în peisajul lingvistic. Pînă în prezent, au fost cercetate dialectele, care încep să dispară, și se înregistrează în atlase. Minoritățile lingvistice au fost studiate mai puțin sistematic și, cel mult, monografic. Dar mai există un alt aspect important, însă necercetat, și anume înregistrarea exactă a extinderii teritoriale și cronologice a limbii standard.

Scanned with OKEN Scanner

10 Scurt istoric al lingvisticii balcanice

Cînd, în secolul trecut, lingviştii au început să se ocupe mai intens cu limba proprie, ei au remarcat imediat multe asemănări cu limbile învecinate din Peninsula Balcanică, fapt care i-a pus în faţa unor probleme noi. Desigur, nu poate fi vorba acum de studii balcanice propriu-zise, dacă ne referim, de pildă, la argumentele adversarilor Şcolii Ardelene, care au relevat asemănări între limba română şi limbile slave. Fără îndoială, printre primii, B. Kopitar, cu enunţul său, citat în primul capitol al lucrării noastre, despre forma comună a limbii şi materia diferită (1829) pentru albaneză, bulgară şi română, a realizat un pas în direcţia cercetărilor de lingvistică balcanică, chiar dacă nu aduce prea mult material şi nu se ocupă cu fundamentarea ştiinţifică a teoriilor sale.

Acesta avea să fie recuperat de Fr. Miklosich, prin numeroasele sale lucrări care încep cu examinarea în detaliu a diferitelor probleme de lingvistică balcanică, aşa că îl putem considera drept întemeietor al acestei ştiinţe. La începutul secolului nostru, se manifestă în public un alt mare lingvist, cu o lucrare aparent de romanistică, *Rumaensker Studier* (Copenhaga, 1900). Acesta era Kr. Sandfeld, care, mai tîrziu, dă ştiinţei noastre un nume şi inaugurează practic emanciparea ei ca disciplină autonomă. Înainte de primul război mondial, N. Iorga înfiinţează cel dintîi institut de studii sud-est europene în România.

În anul 1925, G. Weigand, cunoscutul romanist şi balcanolog german, schimbă numele revistei Institutului condus de el, din *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache* în *Balkanarchiv*, şi creează, în felul acesta, prima revistă de specialitate[1]. În anul 1926, Kr. Sandfeld publică, în limba daneză, cartea sa *Balkanfilologien*,

[1] Ea apare numai pînă în anul 1929, în patru volume.

Scanned with OKEN Scanner

care rămîne însă fără un ecou prea mare. Doi ani mai tîrziu, N.S. Trubetzkoy formulează, la Primul congres internațional al lingviștilor de la Haga (1928), definiția termenului *Sprachbund*, care avea să joace un rol foarte important în discuțiile ulterioare. În anul 1930, apare la Paris traducerea franceză a cărții lui Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, prilej cu care denumirea disciplinei se impune în conștiința lingviștilor. Polonezul M. Malecki discută în amănunt, la al III-lea Congres internațional al lingviștilor de la Florența (1933), problemele teoretice ale acestei științe noi. În anul 1934, apare, la Belgrad, sub redacția lui P. Skok și N. Budimir, primul volum al revistei *Revue internationale des études balkaniques.* Ea s-a publicat în trei volume, pînă în anul 1938. În anul 1937, V. Papacostea înființează, la București, *Institutul de studii și cercetări balcanice*, care a funcționat pînă în anul 1947. Institutul și revista sa, *Balcania*, care a apărut între anii 1938 și 1945, își propuneau să contribuie la dezvoltarea studiilor privind popoarele, istoria și limbile balcanice, căci balcanistica *"suppose l'aplication stricte des méthodes de comparaison dans tous les domaines, en historiographie comme en philologie, en etnographie comme en folklore, en art comme dans les sciences sociales et économiques"*[2]. În anul cînd se tipărea primul număr al acestei reviste, Al. Rosetti publica, la București, vol. II din *Istoria limbii române*, care avea drept subtitlu *Limbile balcanice.*

După cel de-al doilea război mondial, studiile balcanice au căpătat un nou avînt, care se exprimă prin înființarea a diferite institute și reviste. În Peninsula Balcanică, asemenea institute au fost întemeiate la București, Sofia, Sarajevo, Skopje, Edirne și Salonic. În afară de aceasta, există și departamente de balcanistică în țările extrabalcanice, ceea ce a constituit un nou impuls în dezvoltarea lingvisticii balcanice: putem menționa departamentele de la Leningrad, Moscova, München și Berlinul Occidental. Reviste care apar: *Godišnjak*, a fostului Institut de balcanologie din Sarajevo (Balkano-

[2] *Balcania*, I, Bucarest 1938, Avant-propos, p. VI.

Scanned with OKEN Scanner

loški Institut), institut înființat de H. Barić în anul 1954[3], a apărut în două volume (1957 şi 1961); *Balkansko ezikoznanie, Linguistique balcanique* (din 1958, la Sofia); *Zeitschrift* (din 1963, la Bucureşti).

O nouă etapă în dezvoltarea studiilor în acest domeniu al ştiinţei a fost marcată de Primul congres internaţional de studii balcanice şi sud-est europene, organizat la Sofia în anul 1966 (26.VIII – 1.IX), unde, alături de aspecte privind literatura, istoria, arheologia, folclorul etc., au fost examinate pe larg problemele limbii, ceea ce a contribuit mult la progresul lingvisticii balcanice[4]. A urmat al II-lea Congres internaţional, care a avut loc, în 1971, la Atena. Între 4 şi 16 septembrie 1974, s-au desfăşurat la Bucureşti lucrările celui de-al III-lea Congres internaţional de studii al sud-estului european[5]. Congresul a fost organizat, ca de obicei, pe secţii (în total şapte): lingvistică, literatură, folclor, etnografie, arte, drept şi instituţii. În materie de *lingvistică* (secţiunea a II-a), Congresul de la Bucureşti a dezbătut temele următoare: *1. Limbile balcanice. Tendinţe paralele şi probleme de structură; 2. Limbile literare ale popoarelor balcanice şi sud-est europene în evoluţia lor legată de transformările sociale din secolele al XIX-lea – al XX-lea; 3. Sud-estul european şi Mediterana. Interrelaţii lingvistice.*

Trebuie spus că probleme de balcanistică au fost şi sînt dezbătute şi la unele congrese sau conferinţe ştiinţifice, naţionale şi internaţionale, de lingvistică generală, onomastică, istorie, arheologie, studii clasice, romanistică, slavistică[6] etc.

---

[3] În anul 1962, el a fost transformat în *Centru pentru cercetări balcanice*, pentru care vezi D. Gămulescu, RS X (1964), p. 568.

[4] Lucrările de lingvistică au apărut în vol. VI: *Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*, Sofia, 1968; vezi şi *PFLB*.

[5] Între timp au avut loc congrese la Ankara, 1979, la Beograd, 1984 şi, din nou, la Sofia, 1989.

[6] Începînd mai ales cu cel de al V-lea Congres Internaţional al Slaviştilor, care a avut loc la Sofia în anul 1963. Este, de fapt, perioada în care interesul pentru lingvistica balcanică devine tot mai pronunţat pe plan mondial.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, diverse chestiuni avînd contingenţe în special cu paleobalcanistica au fost abordate la conferinţele internaţionale de studii clasice din diferite ţări, sub egida Comitetului "Eirene", la Praga şi Liblice (1975), Varşovia (1957), Budapesta (1958), Erfurt (1958), Eforie (1960), Plovdiv (1962), Cluj (1972) etc. De pildă, cu prilejul Conferinţei organizate între 18 şi 24 septembrie 1960 la Eforie de Societatea de studii clasice din R.S.R., între altele au fost tratate chestiuni importante referitoare la populaţiile autohtone din regiunile dunărene în raporturile lor cu grecii şi romanii, viaţa socială, economică, politică şi culturală în provinciile Imperiului Roman[7]. La cea de-a VI-a Conferinţă internaţională de studii clasice, care a avut loc între 24 şi 29 aprilie la Plovdiv, în cadrul secţiei a II-a (Lingvistică şi etnogeneză) au fost abordate îndeosebi probleme de paleobalcanistică. Aceste comunicări sînt publicate în BE, VI, Sofia, 1963. Conferinţele de la Eforie şi Plovdiv, trebuie spus, au însemnat un progres evident în studierea problemelor de lingvistică şi etnogeneză a popoarelor din sud-estul Europei.

În această ordine de idei, se cuvine semnalat faptul că, între 23 şi 28 aprilie 1969, oraşul Plovdiv a găzduit – sub egida Academiei Bulgare de Ştiinţe – primul Simpozion internaţional consacrat în mod expres etnogenezei popoarelor balcanice, problemă considerată în lumina datelor arheologiei, lingvisticii şi istoriei[8]. Acest colocviu interdisciplinar a fost organizat de comisiile pentru lingvistică şi arheologie din cadrul Asociaţiei internaţionale de studii a sud-estului european[9]. Comunicările prezentate au abordat probleme dintre cele mai actuale, care au stîrnit ample şi instructive discuţii, favorizînd confruntarea şi verificarea diverselor teorii sau ipoteze în materie de lingvistică, istorie şi arheologie, unele dintre ele prezentînd un interes mai mult decît evident pentru dialectologia şi

---

[7] Vezi *StCl* (1961).

[8] Pînă în epoca bizantină; vezi vol. *L'ethnogenèse.*

[9] Este, de fapt, al III-lea Simpozion din cadrul Asociaţiei şi în acelaşi timp prima reuniune interdisciplinară.

Scanned with OKEN Scanner

lingvistica indo-europeană în general, ca şi pentru paleobalcanistică în special.

Ca şi lingviştii, arheologii şi istoricii au purtat şi de această dată discuţii aprinse în legătură cu căile prin care indo-europeneii au pătruns în Peninsula Balcanică, părerile fiind foarte controversate: unii acceptă că aceste populaţii au venit din nord-est, alţii, dimpotrivă, admit migraţii din părţile meridionale din Anatolia. Se pare însă că există şi probe pentru a demonstra caracterul local al indo-europenilor în Peninsula Balcanică.

Un an mai tîrziu, şi anume între 23 şi 26 martie 1970, a avut loc, la Sheffield, un Colocviu internaţional de lingvistică şi arheologie, organizat de Asociaţia Britanică de studii myceniene[10] şi de catedrele de limbă greacă şi istorie antică de la Universitatea din acest oraş englez. Colocviul a fost axat pe problema migraţiilor în epoca bronzului în regiunea egeică. Tema colocviului a constituit-o prezentarea de noi materiale arheologice şi lingvistice privitoare la formele de aşezări omeneşti şi la mişcările de populaţii în regiunea egeeană şi spaţiul adiacent din sud-estul Europei şi Anatolia occidentală, între aproximativ anii 2300 şi 1100 î.e.n., discutarea problemelor ridicate de aceste procese etnice, arheologice şi lingvistice, valoarea mărturiilor anterioare care ne stăteau la dispoziţie, precum şi chestiunea, extrem de disputată, a modului şi a epocii în care greaca a fost introdusă în Grecia de populaţiile de limbă indo-europeană pătrunse aici.

De altfel, între 15 şi 19 aprilie 1973 la Sheffield a fost organizat un al treilea Colocviu internaţional de preistorie egeeană. Colocviul acesta a prevăzut şi dezbaterea materialului lingvistic privind mişcările de populaţii în sud-estul Europei şi Mediterana orientală la sfîrşitul epocii bronzului. Ambele manifestări au contribuit mult la progresul studiilor de paleobalcanistică.

---

[10] Preşedinte: J. Chadwick, de la Cambridge.

Scanned with OKEN Scanner

În anul 1970, Catedra de lingvistică generală a Universității din Leningrad, care are și o secție de albaneză, a publicat sub redacția profesoarei A.V. Desnickaja un volum de studii balcanice *Balkanskaja filologija*, consacrat celui de-al II-lea Congres internațional de studii balcanice și sud-est europene.

În zilele de 23 și 24 mai 1972, a avut loc la Moscova, în cadrul Institutului de slavistică și balcanistică[11] al Academiei de științe a U.R.S.S., un prim Simpozion de lingvistică balcanică, dedicat problemelor de paleo-balcanistică: locul frigienei în cadrul limbilor indo-europene, stadiul actual al studierii limbii frigiene, restituirea limbii trace, raporturi lingvistice și culturale balcano-baltice ș.a.[12].

Între 5 și 10 iulie 1972, la Sofia s-au desfășurat, sub auspiciile A.I.S.S.E.E., Primul Congres Internațional de Tracologie. Congresul a constituit un eveniment important în dezvoltarea tracologiei ca disciplină științifică[13]. Știm astăzi că studiul istoriei, culturii, artei și limbii tracilor și dacilor, care se numără printre cei mai vechi locuitori ai sud-estului european, a cunoscut, în ultimii ani, o amploare cu totul deosebită. Foarte important este faptul că au fost abordate probleme de metodologie privind limba și cultura acestor populații.

Între 28 septembrie și 3 octombrie 1972, la Innsbruck a avut loc un colocviu internațional de albanologie consacrat memoriei lui N. Jokl. Colocviul a fost organizat de Institutul de Lingvistică comparată al Universității din Innsbruck, în colaborare cu Societatea de indo-europenistică și cu cea de lingvistică din acest oraș[14]. Proble-

---

[11] Schimbarea denumirii fostului *Institut de slavistică* în *Institut de slavistică și balcanistică* reflectă interesul pentru astfel de probleme.

[12] Vezi darea de seamă din VJa 1-1974, p. 141-143.

[13] Al II-lea Congres a avut loc la București, în anul 1976.

[14] Materialele acestui colocviu au fost publicate: *Akten des internationalen albanologischen Kolloquiums Innsbruck 1972 zum Gedächtnis an Norbert Jokl.* (Hg. v. H.M. Ölberg), în: Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 41, Innsbruck 1977.

Scanned with OKEN Scanner

mele abordate interesează în mod direct lingvistica balcanică. În exact același sens vorbesc și alte studii[15].

În sfîrșit, trebuie să mai amintim: lucrările celui de-al III-lea Congres Internațional de studii sud-est europene (București 1974), ale ultimelor două congrese internaționale de tracologie (București 1976, Viena 1980), monografia lui Vl. Georgiev[16], cea a unuia dintre autorii prezentei cărți[17] precum și vol. II, cuprinzînd Rezumatele comunicărilor de lingvistică prezentate la cel de-al III-lea Congres Internațional de studii sud-est europene, apărut, în anul 1974, la București.

---

[15] Vezi, de pildă, *Balkanskoe jazykoznanie*, Moscova 1973; *Grammatičeskij stroj balkanskich jazykov. Issledovanija po semantike grammatičeskicch form*, Moscova 1976; *Balkanskij lingvističeskij sbornik*, Moscova 1977; *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Antičaja balkanistika i sravnitel'naja grammatika*, Moscova 1977.

[16] *Trakite i technijat ezik*, Sofia 1977.

[17] A. Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara 1980.

Scanned with OKEN Scanner

11 Lista abrevierilor

abl.	–	ablativ
AC [1963/1973]	–	*American Contributions to the Fifth International Congress of Slavistics,* Sofia, 1963. The Hague, 1963. *American Contributions to the Seventh International Congress of Slavists,* Warsaw, august 21-27, 1973. The Hague, 1973.
Acte XII	–	*Actele celui de al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică* și *Filologie Romanică*, II, București, 1971.
Actes 1962	–	*Actes du Colloque international de civilisations balkaniques*, Sinaia, 8-14 juillet 1962.
Actes I	–	*Actes du Premier Congrès International de Linguistes à la Haye*, du 10-15 avril 1928. Leiden, 1930.
Actes II	–	*Actes du Deuxième Congrès International de Linguistes,* du 25 au 29 août 1931. Paris, 1933.
Actes VI	–	*Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes,* Sofia, 26 août – 1 septembre 1966, vol. VI (Linguistique). Sofia, 1968.
AL	–	*Acta Linguistica*. Copenhaga.
alb.	–	albaneză
ar.	–	aromân(ă)
arh.	–	arhaic

Scanned with OKEN Scanner

at.	–	atic
AUB	–	*Analele Universităţii Bucureşti*. Seria ştiinţe sociale, Filologie. Bucureşti.
AUI	–	*Analele ştiinţifice ale Universităţii "Al.I.Cuza"*, (serie nouă), Secţiunea III, e. Lingvistică. Iaşi.
AUII	–	*Analele ştiinţifice ale Universităţii "Al.I.Cuza"* (serie nouă), Secţiunea III, a. Istorie. Iaşi.
AUT	–	*Analele Universităţii din Timişoara*, Seria ştiinţe filologice. Timişoara.
BA	–	Balkan-Archiv. Leipzig.
BE	–	*Balkansko ezikoznanie. Linguistique balkanique*. Sofia.
Bez	–	Bălgarski ezik. Sofia.
BF	–	Balkanskaja filologija [culegere de articole]. Leningrad, 1970.
bg.	–	bulgară
BL	–	Bulletin linguistique. Bucarest – Paris.
BJa	–	Balkanskoe jazykoznanie [culegere de articole]. Moscova, 1973.
BUSht	–	Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës. Seria Shkencat shoqërore. Tirana.
celt.	–	celtic(ă)
Cl	–	Cercetări de lingvistică. Cluj.
cr.-mic.	–	creto-micenian
dat.	–	dativ
dor.	–	doric
Dacoromania	–	Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität, 1/1973 (herausgegeben von Paul Miron). Freiburg/Munchen, 1973.
Dr	–	Dacoromania I-XI. Cluj, 1921-1949.

Scanned with OKEN Scanner

DSIJ	–	Doklady i soobščenija Instituta jazykoznanija ANSSSR. Moscova.
ÉB	–	Études balkaniques Sofia.
ebr.	–	ebraic
egipt.	–	egiptean
EL	–	Ezik i literatura. Sofia.
Etimologija [165/1966/1967]	–	Akademija Nauk SSSR. Institut russkogo jayzka. Étimologija 1965: Materialy i issledovanija po indoevropejskim i drugim jazykam. Moscova 1967. Etimologija 1966: Problemy lingvogeografii i mez jazykovych kontaktov. Moscova, 1968. Etimologija 1967: Materialy mezdunarodnogo simpoziuma "Problemy slavjanskich etimologičeskich issledovanij v svjazi s obščej problematikoj sovremennoj etimologii 24-31 janvarja 1967 g. Moscova, 1969.
Etnogenesis	–	Etnogenesis i kulturno nasledstvo na bălgarskija narod. Sofia, 1971.
FD	–	Fonetică şi dialectologie. Bucureşti.
fr.	–	franceză
gen.-dat.	–	genitiv-dativ
germ.	–	germană
Gheorghe Kastriotul	–	Gheorghe Kastriotul Skanderbeg şi lupta albanezo-turcă în secolul al XV-lea. Bucureşti, 1972.
GLR I-II	–	*Gramatica limbii române,* ed. a II-a. Bucureşti, 1963.
Godišnjak a	–	Godišnjak naučnog društva NR Bosne i Hercegovine. Balkanološki Institut. Sarajevo.

Scanned with OKEN Scanner

Godišnjak b	–	Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
GSU	–	Godišnik na Sofijskija universitet. Filologičeski fakultet. (Annuaire de l'Université de Sofia. Faculté philologique.) Sofia.
Got., got.	–	gotică
gr.	–	greacă
hom.	–	homeric
IBL	–	Istorija na bălgarskata literatura. I. Starobălgarska literatura. Sofia, 1963, II. Literatura na văzraždaneto. Sofia, 1966.
i.-e.	–	indo-european
IIBE	–	Izvestija na Instituta za bălgarski ezik. Sofia.
Illyriens et Daces	–	Iliri şi daci. Illyriens et daces. Cluj-Bucureşti, 1972.
ion	–	ionic
Ist.Rom.	–	Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ştefan Paşcu: *Istoria României, Compendiu*, Bucureşti, 1969.
Ist. Rom. I-II	–	*Istoria României* I. Comuna primitivă. Sclavagismul. Perioada de trecere la feudalism. Bucureşti, 1960. Feudalismul timpuriu. Feudalismul dezvoltat, în condiţiile fărmiţării feudale şi ale luptei pentru centralizarea statului. Feudalismul dezvoltat, în condiţiile instaurării dominaţiei otomane (a doua jumătate a secolului al XVI-lea). Bucureşti, 1962.

Scanned with OKEN Scanner

Jahresbericht	–	Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig. Leipzig.
JF	–	Južnoslovenski filolog. Beograd.
KSIS	–	Kratkie soobščenija Instituta slavjanovedenija, ANSSSR. Moscova.
lat.	–	latină
LC	–	Limbă şi cultură. Bucureşti.
L'ethnogenèse	–	L'ethogenèse des peuples balkaniques. [=Studia balcanica 5]. Sofia, 1971.
LetL	–	Langue et littérature. Bucarest.
LKK	–	Lietvuiu kalbotyros klausimai. Vilnius.
LL	–	Limbă şi literatură. Bucureşti.
LR	–	Limba română. Bucureşti.
ngr.	–	neogreacă
NL VI	–	Novoe v lingvistike, VI. Jazykovye kontakty. Moscova, 1972.
nom.	–	nominativ
OI	–	Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani. Bucureşti, 1958.
OJa [1970/1973]	–	Obščee jazykoznanie. Formy suščestvovanija, funkcii, istorija jazyka. Moscova, 1973. Obščee jazykoznanie. Metody lingvističeskich issledovanij. Moscova, 1973.
OR	–	Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani. Bucarest, 1965.
PDM	–	Problemy dvujazyčija i mnogojazyčija [culegere de articole]. Moscova, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

PFLB	–	Problèmes fondamentaux de la linguistique balkanique. Sofia, 1966.
PIJa	–	Problemy indoevropejskogo jazykoznanija. Etjudy po sravnitel'no-istoričeskoi grammatike indoevropejskich jazykov [culegere de articole]. Moscova, 1967.
pl.	–	plural
PLG	–	Probleme de lingvistică generală. Bucureşti.
PLK	–	Pražskij lingvističeskij kružok [culegere de articole]. Moscova, 1967.
Proceedings IX	–	Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists, London. The Hague, Paris, 1964.
REI	–	Revue des études indo-européennes. Bucarest-Paris.
RES	–	Revue des études slaves. Paris.
RESEE	–	Revue des études sud-est européennes. Bucarest.
RF	–	Revista filologică. Cernăuți.
RFRG	–	Revista de filologie romanică şi germanică. Bucureşti.
RIEB	–	Revue internationale des études balkaniques. Beograd.
RJaN	–	Ju. D.Dešeriev, I.F.Protčenko: Razvitie jazykov narodov SSSR v sovetskuju epochu. Moscova, 1968.
RL	–	Recueil d'études romanes publié à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959. Bucarest, 1959.

Scanned with OKEN Scanner

rom.	–	română
RRL	–	Revue roumaine de linguistique. Bucarest.
RS	–	Romanoslavica. Bucureşti.
SA	–	Studia Albanica. Tirana.
SAO	–	Studia et acta orientalia. Bucarest.
Sb. Dečev	–	Izledvanija v čest na akad. D. Dečev (po slučaj 80-gosdišninata mu). Studia in honorem acad. D. Dečev. Sofia, 1958.
Sb. Mladenov	–	Ezikovedski izsledvanija v čest na akad. St. Mladenov. Studia linguistica in honorem acad. Stephani Mladenov. Sofia, 1957.
Sb. Romanski	–	Ezikovedsko-etnografski izsledvanija v pamet na akad. St. Romanski. Sofia, 1960.
SCL	–	Studii şi cercetări lingvistice. Bucureşti.
ScSl	–	Scando-slavica. Copenhaga.
scr.	–	sanscrită
s.-cr.	–	sîrbo-croată
SF	–	Studime filologjike. Tiranë.
sg.	–	singular
SJ VII	–	Slavjanskoe jazykoznanie. VII Meždunarodnyj s"ezd slavistov, Varšava, avgust 1973. Doklady sovetskoj delegacii. Moscova, 1973.
sl.	–	slav(ă)
SIF	–	Slavjanskaja filologija. Sofia, 1963.
Sprache	–	Baumgärtner ş.a.: Funk-Kolleg Sprache. Eine Einführung in die moderne Linguistik I. Frankfurt a.M., 1973.

Scanned with OKEN Scanner

StCl	–	Studii clasice. Bucureşti.
StGr	–	Studii de gramatică. Bucureşti.
StSl	–	Studii de slavistică. Bucureşti.
tc.	–	turcă
TCLP	–	Travaux du Cercle Linguistique de Prague. Prague.
Thracia I	–	Academia Literarum Bulgarica. Primus Congressus studiorum thracicorum. Thracia I. Sofia, 1972.
TILR I,II	–	Istoria limbii române. I. Limba latină. Bucureşti 1966. II. Bucureşti, 1969.
Tratatul	–	Tratat de lingvistică generală (sub redacţia acad. Al. Graur, S. Stati, L. Wald). Bucureşti, 1971
VJa	–	Voprosy jazykoznanija. Moscova.
v.sl.	–	vechislav (veche slavă)
ZfB	–	Zeitschrift für Balkanologie. München.
ZPhSK	–	Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikarionsforschung. Berlin.
ZrPh	–	Zeitschrift für romanische Philologie. Tübingen.
ZfSl	–	Zeitschrift für Slawistik. Berlin.
ZSIPh	–	Zeitschrift für slavische Philologie. Heidelberg.
ŽA	–	Živa Antika. Antiquité vivante. Skopje.

Scanned with OKEN Scanner

12 Bibliografie

ABRAEV, V.I.: "O jazykovom substrate", în: DSIJ IX (1956), 57-69.

ACHMANOVA, O.S.: *Slovar' linguističeskich terminov.* Moscova, 1966.

AJETI, I.: *Istorijaski razvitak gegijskog govora arbanasa kod Zadara.* Sarajevo, 1961.

AJETI, I.: "O nekim uzajmnim šiptarsko-srpskim jezičkim odnosima", în: Zbornik Filozofskog kakulteta u Prištini, I (1963), 149-167.

ANAGNOSTOPOULOS, G.: "Les langues balkaniques", în: RIEB (1934), 272-273.

ANDREJČIN, L.: "Kăm văprosa za roljata na predlozite v analitičnite ezici", în: OI (1958), 21-27.

ANDRIOTIS, N.P.; KOURMOULIS, G.: "Questions de la linguistique balkanique et l'apport de la langue grecque", în: *Actes* VI (1968), 21-30 (sau: PFLB, 22-34).

ARMBRUSTER, A.: *Romanitatea românilor. Istoria unei idei.* Bucureşti, 1972.

ASAN, F.: "Reluarea complementului în limba română", în: StGr III (1961), 93-105.

ASENOVA, P.: "La différente proximité entre les langues balkaniques fondée sur les correspondances prépositives", în: BE XVI, 1 (1972), 41-48.

ASENOVA, P.: *Balkansko ezzikoznanie. Osnovi problemi na balkanskija ezikov săjuz.* Sofia, 1989.

AVRAM, A.: *Cercetări asupra sonorității în limba română.* Bucureşti, 1961.

BACINSCHI, I.: "Problèmes de linguistique balcanique. Un aspect de l'article défini en roumain?", în: Omagiu lui I. Nistor, Cernăuți, 1937, 83-93.

BACINSCHI, I.: *L'infinitif et les moyens de son remplacement.* Bucarest, 1946.

BAHNER, W.: *Die lexikalischen Besonderheiten des Frühromanischen in Südosteuropa.* Berlin, 1970. = *Besonderheiten.*

BAHNER, W.: "Balkanlinguistik in wissenschaftshistorischer Sicht", în: ZPhSK XXXIX, 6, 629-640.

BANFI, E.: *Linguistica Balcanica.* Bologna, 1985.

BARANNIKOVA, L.I.: "Suščonst' interferencii i specifika eë projavlenija", în: PDM (1972), 88-98.

BARIĆ, H.: *Albanorumänische Studien.* Sarajevo, 1919.

BARIĆ, H.: *O uzajemnim odnosima balkanskih jezička grupa.* Beograd, 1927.

BARIĆ, H.: *Lingvističke studije.* Sarajevo, 1954.

Scanned with OKEN Scanner

BARIĆ, H.: *Istorija arbanaškog jezika*. Sarajevo, 1959.
BARIĆ, H.: "Albanisch, Rumanisch und Rumänisch", în: Godišnjak a I (1960), 1-16.
BARIĆ, H.: "La perte de l'infinitif dans les langues balkaniques", în: Godišnjak a II (1961), 1-11.
BARIĆ, H.: "Thrakisches", în: Godišnjak a II (1961), 13-20.
BARIĆ, H.: "Albanisch und albanisch-rumänische Worstudien", în: Godišnjak a II (1961), 21-45.
BARIĆ, H.: "Balkanologische Sprachstudien", în: Godišnjak a II (1961), 47-64.
BARTOLI, M.: *Das Dalmatische*. Wien, 1906.
BARTOLI, M.: *Dalmatico e albano-romanico*. Roma, 1942.
BASKAKOV, N.A.: "Dvujazyčie i problema vzaimoproniknovenija različnych urovnej pri vzaimodejstvii jazykov (na materiale tjurkskich jazykov)", în: PDM (1972), 74-82.
BĂNĂŢEANU, V.: "Contribuţii noi privitoare la problema unei limbi «protoindice» în Asia Anterioară", în: SCL XIV, 3 (1963), 391-408.
BĂRBULESCU, I.: *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi*. Bucureşti, 1929.
BEAULIEUX, L.: "Les origines de la réforme orthographique bulgare", în: RÉS V (1929), 58-61.
BECKER, H.: *Der Sprachbund*. Leipzig-Berlin, 1948.
BECKER, H.: "Zu Begriff und Name des «Sprachbundes»", în ZfSl X (1965), 530-532.
BELECKIJ, A.A.: "Grečeskie dialekty jugo-vostoka Ukrainy i problema ich jazyka i pis'mennosti", în: BF (1970), 5-15.
BELECKIJ, A.A.: "Stanovlenie novogrečeskich glagol'nych paradigm (nastojaščee i prošedšee dlitel'noe vremja izjavitel'nogo naklonenija dejstvitel'nogo zaloga)", în: BJa (1973), 64-80.
BELIĆ, A.: "La linguistique balkanique aux congrès internationaux des linguistes", în: RIEB II (1936), 167-171.
BENEŞ, P.: "Încrucişarea latino-slavă în forma infinitivului românesc", în: SCL VI, 3-4 (1955), 255-264.
BERNŠTEJN, S.B.: *Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskich jazykov*. I. Moscova, 1961 = *Gramatica comparată a limbilor slave*. Bucureşti, 1965.
BERNŠTEJN, S.B.: "Trudy M.V. Sergievskogo v oblasti balkanovedenija", în: Sbornik statej po jazynoznaniju pamjati zasluńennogo dajatelja nauki professora Maksima Vladimiroviča Sergievskogo". Moscova 1961, 13-26.
BERNŠTEJN, S.B.: "A existat oare o limbă aparte daco-slavă? (Răspuns academicianului Al. Rosetti)", în: SCL XIII, 2 (1962), 147-152.
BERNŠTEJN, S.B.: "Les langues turkes de la péninsule des Balkans et l'union des langues balkaniques", în: *Actes* VI (1968), 73-79 (sau: PFLB, 82-91).

Scanned with OKEN Scanner

GEORGIEV, V.: "Problema substratului în lexicul limbii bulgare", în: OI (1958), 325-331.

GEORGIEV, V.: *Văprosi na bălgarskata etimologija*. Sofia, 1958. = *Văprosi*.

GEORGIEV, V.: "Raporturile dintre limbile dacă, tracă şi frigiană", în: StCl II (1960), 39-58.

GEORGIEV, V.: "Albanisch, Dakisch-Mysisch und Rumänisch", în: BE II (1960), 1-19.

GEORGIEV, V.: *Bălgarska etimologija i onomastika*. Sofia, 1960.

GEORGIEV, V.: "Kîm trakijskata leksika", în: Sb. Romanski (1960), 497-504.

GEORGIEV, V.: "Dnešnoto săstojanie na proučvanijata vărchu trakiskija ezik", în: *Archeologija*, II, 2 (1960), Sofia, 13-27.

GEORGIEV, V.: "La toponymie ancienne de la Péninsule balkanique et la thèse méditerranéenne", în: BE III, 1 (1961). = *La toponymie*.

GEORGIEV, V.: "Sur l'ethnogenèse des peuples balkaniques – le dace, l'albanais et le roumain", în: StCl III (1961), 23-27.

GEORGIEV, V.: "Trakijskata duma *para* i pochodăt na Aleksandăr Makedonski kăm Istros", în: IIBE IX (1962), 3-27.

GEORGIEV, V.: "Le problème linguistique commun des peuples balkaniques et les tâches du Colloque international de civilisations balkaniques", în: *Actes* 1962, 53-56.

GEORGIEV, V.: "Văznikvane na časticata za bădešte vreme *ke* = *šte*", în: IIBE VI-II (1962), 246-256.

GEORGIEV, V.: "Les deux langues des inscriptions crétoises en linéaire A", în: BE VI, 1 (1963). = *Les deux langues*.

GEORGIEV, V.: "Thrace et illyrien", în: BE VI (1963), 71-74 = *Thr. et Illyr.*

GEORGIEV, V.: "Die dakischen Glossen und ihre Bedeutung zum Studium der dakischen Sprache", în: BE VIII (1964), 5-14.

GEORGIEV, V.: "Zum Dakischen", în ZfB III (1965), 101-105.

GEORGIEV, V.: "Mnim predindoevropejski substrat v balkanskite ezici", în: BE XVI, 4 (1966), 294-298.

GEORGIEV, V.: "The Genesis of the Balkan Peoples", în: The Slavonic and East European Review, XLIV (1966), 285-297. = *Genesis*.

GEORGIEV, V.: *Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee*. Roma, 1966. = *Introduzione*.

GEORGIEV, V.: "Značenieto na săvremennata toponimia za objasnenieto na drevnite geografski nazvanija", în: IIBE XIV (1967), 5-32.

GEORGIEV, V.: "Le problème de l'union linguistique balkanique", în: *Acies* VI (1968), 7-19 (sau: PFLB, 5-21; NL VI (1972); K voprosu o balkanskom jazykovom sojuze, 398-418).

Scanned with OKEN Scanner

IVĂNESCU, G.: "Origine préindo-européenne des noms du Danube", în: *Contributions onomastiques* (Bucarest 1958), 125-137.

IVĂNESCU, G.: "O nouă teorie despre formarea limbilor romanice şi despre cauzele schimbărilor limbii", în: RFRG V, 2 (1961), 361-373.

IVĂNESCU, G.: "Teoria lui Vladimir Georgiev despre limba traco-dacă", în: AUT II (1964), 255-258.

IVIĆ, P.: "Les balkanismes naissants dans les parlers serbes du Banat", în: CL III Supliment (1958), 227-235.

IVIĆ, P.: "Liens phonologiques entre les langues balkaniques", în: *Actes* VI (1968), 133-141. = *Liens phonologiques.*

JACIKEVIČIUS, A.: *Daugiakalbistes psichologija* (Apybraiža). Vilnius, 1970.

JAKOBSON, R.: "Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves", în: TCLP II (1929). = *Remarques.*

JAKOBSON, R.: *K charasteristike evrazijskogo jazykovogo sojuza.* Paris, 1931 (sau: *Selected Writing*, I, în: *Phonological Studies* (1962), 144-201). = *K charasteristike.*

JAKOBSON, R.: "Über die phonologischen Sprachbünde", în: TCLP IV (1932), 234-240.

JAKOBSON, R.: "Sur la théorie des affinités phonologiques entre les langues", în: Selected Writing. 1.s'-Gravenhage 1962. = *Sur la théorie des affinités.*

JARCEVA, V.N. "Teorija substrata v istorii jazykozanija", în: DSIJ IX (1956), 8-32.

JOKL, N.: "Balkanlateinische Untersuchungen", în: RIÉB I, 3 (1935), 44-82.

JOKL, N.: "Balkanlateinische Studien", în: BA IV (1928), 195-217.

JOKL, N.: "Rumänisches aus Albanien", în: SA I, 2 (1964), 75-79.

JORDANOV, K.: "Bibliographie sur l'archéologie et l'histoire de la Thrace", în: Thracia I (1966-1970), 327-344.

JOSIFOVIĆ, ST.: "Nova mišlenja o indoevropejskim jezičkim substratima na Balkanu", în: Godišnjak b IV (1959), 97-116.

JOSIFOVIĆ, St.: "Pelasger und Etrusker im Lykophrons Alexandra", în: ŽA XVII (1967), 261-276.

JUHÁSZ, J.: *Probleme der Interferenz.* Budapest, 1970.

KAHANE, H.-R.: "The Tense System of Modern Greek", în: OI (1958), 453-474.

KAHLO, G.: "Bemerkungen zur Urgeschihte Kleinasiens", în: ŽA XII, 1 (1962), 121-142.

KAHLO, G.: "Die Pelasger", în: ŽA XI, 2 (1962), 245-249.

KAHLO, G.: "Besonderheiten einiger europäischer Sprachen im Vergleich", în: ŽA XIX, 2 (1969), 227-237.

KATAGOŠČINA, N.A.: "Problema dvujazyčija i mnogojazyčija", în: PDM (1972), 62-74.

Scanned with OKEN Scanner

MINOVA-GURKOVA, L.: "Kilka uwag o czasowaikach z sufiksen *-(iz)ira* w macedońskim jezyku literackim", în: Studia z filologii polskiej i slowiańskiej IX (1970), 243-249.

MIRAMBEL, A.: *La langue grecque. Description et analyse.* Paris, 1959.

MIRČEV, K.: "Kăm istorijata na infinitivnata forma v bălgarskija ezik", în: GSU XXXIII (1936-1937), 1-34.

MIRČEV, K.: "Po văprosa za naj-rannite primeri ot analitičen datelen padež v bălgarskite pametnici", în: Sb. Mladenov (1957), 37-46.

MIRČEV, K.: "O predpolagaemych analitičeskich honstrukcijach s predlogom *na* v Chudovom triode, srednobolgarskom pamjatnike XIII v.", în: CL III Supliment (1958), 357-359.

MIRČEV, K.: *Istoričeska gramatika na bălgarskija ezik.* Sofia, 1963. = *Istoričeska gramatika.*

MIRČEV, K.: "Za chronologijata na osnovite balkanizmi v bălgarski ezik", în: *Bez*, XVI, 4 (1966), 281-293.

MIRČEV, K. "Za etimologijata na edna balkanska duna", în: *Bez*, XVI, 4 (1966), 348-349.

MIRKOVIĆ, M.: "Urbanisierung und Romanisierung Obermoesiens. Über die Anwendung der statistisch-onomastischen Forschungsmethode", în: ŽA XIX, 2 (1969), 239-262.

MLADENOV, M.SL.: "Edna morfologično-sintaktična usporedica v bălgarski i rumănski ezik", în: *Bez*, XVI, 4 (1966), 355-359.

MLADENOV, ST.: "Albanisch und Thrako-Illyrisch", în: BA IV (1928), 181-194.

MOLLOVA, M: "Étude phonétique sur les turcismes en bulgare", în: BE XII (1967), 115-154.

NADEL', B.: "Frakija i antičnyj mir", în: Vestnik drevnej istorii, 2 (64) (1958), 189-196.

NANDRIŞ, O.: *Phonétique historique du roumain.* Paris, 1963.

NÉMETH, J.: *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens.* Sofia, 1956.

NEPOKUPNYJ, A.P.: *Areal'nye aspekta baltoslavjanskich jazykovych otnošenij.* Kiev, 1964.

NEROZNAK, V.P.: "Frakijskie relikty v balkanskich jazykach", în: BF (1970), 80-88.

NEROZNAK, V.P.: "Paleobalkanskie elementy v slovare Gesichija", în: BF (1970), 89-92.

NESTORESCU, V.: "Contacte lingvistice româno-bulgare (pe baza datelor unui grai românesc din R.P. Bulgară)", în: StSl II (1971), 109-124.

NEWMARK, L.: "An Albanian Case System", în: *Lingua*, XI (1962), 313-321.

NEWMARK, L.: *Structural Grammar of Albanian.* Bloomington, 1957.

Scanned with OKEN Scanner

SEIDEL, E.: "Probleme und Methoden der Balkanlinguistik", în: OR (1958), 775-788.

SEIDEL, E.: "Zur Rolle des Bulgarischen in der Balkanlinguistik", în: ZfSl VIII, 6 (1963), 907-916. = *Zur Rolle des Bulgarischen.*

SEIDEL, E.: "Bereiche der Balkanlinguistik", în: *Actes* VI (1968), 123-126.

SELIŠČEV, A.: "Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques", în: RÉS V (1925), 38-57.

SEREBRENNIKOV, B.A.: "O vzaimodejstvii jazykov (Problema substrata)", în: Vja 1/1995, 7-25.

SEREBRENNIKOV, B.A.: "O nekotorych otličitel'nych priznakach volgokamskogo jazykovogo sojuza", în: Jazykovye kontakty v Baškirii". Ufa, 1972, 7-17.

SEREBRENNIKOV, B.A.: "Problema substrata", în: DSIJ IX (1956), 33-56.

SIMEONOV, B.: "Noms de lieux thraces récemment découverts", în: BE VI (1963), 87-92.

SKALIČKA, V.: "O fonologii jazykov Central'noj Evropy", în: PLK (1967), 84-87.

SKOK, P.: *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije.* Zagreb, 1915.

SKOK, P.: "Zum Balkanlatein", în: ZrPh XLVI (1926), 385-410; XLVIII (1928), 398-413; L (1930), 484-532; LIV (1934), 175-215, 424-499.

SKOK, P.: "O bulgarskom jeziku u svjetlosti balkanistike", în: JF XII (1933), 73-146.

SKOK, P.; BUDIMIR, M.: "But et signification des études balkaniques", în: RIÉB I (1934), 1-28.

SMIRČKOVÁ, J.: "Ioan Urban Jarník, primul romanist şi albanolog ceh", în: LR XIX, 5 (1970), 435-441.

SOMMER, F.: *Hethiter und Hethitisch.* Stuttgart, 1947. = *Hethiter.*

STACHOWSKI, ST.: *Studia nad chronologia turcyzmów w jezyku serbskochorwackim.* Krakow, 1967.

STATI, S.: *Limba latină în inscripţiile din Dacia şi Scythia Minor.* Bucureşti, 1960. = *Limba latină.*

STATI, S.: *Interferenţe lingvistice. Din istoria relaţiilor lingvisticii cu alte ştiinţe.* Bucureşti, 1971. = *Interferenţe.*

STATI, S.: "Le latin oriental et la reconstruction du romain commun", în: *Dacoromania,* I (1973), 210-214.

STEINKE, K.: *Studien über den Verfall der bulgarischen Deklination. Das bulgarische Kasussystem zu Beginn des 13. Jahrhunderts.* München, 1968.

STEINKE, K.: "Überlegungen zur theoretischen Grundlegung der Balkanlinguistik", în: ZfB XII, 1 (1976), 85-90.

STEINKE, K.: "Gibt es überhaupt Balkanismen?", în: BE XIX, 1 (1976), 21-36.

Scanned with OKEN Scanner

TAGLIAVINI, C.: *Gli elementi latini in albanese*. 1941.

TAGLIAVINI, C.: *La stratificazione del lessico albanese (Elementi indoeuropei)*. Padova, 1943.

TĂPKOVA-ZAIMOVA, V.: "La compétence des sources byzantines sur la survivance de l'ethnie thrace", în: *Thracia*, I, 223-230.

TOGEBY, K.: "L'infinitif dans les langues balkaniques", în: *Romance Philology*, XV (1961-1962), 221-233.

TOPOROV, V.N.: "Neskol'ko illirsko-baltijskich parallelej iz oblasti toponomastiki", în: PIJa (1964), 52-58. = *Neskol'ko parallelej*.

TOPOROV, V.N.: "K frakijsko-baltijskim jazykovym paralleljam", în: BJa (1973), 30-63.

TRIANTAFYLLIDES, M.: *Neollēnikē grammatikē (tēs dēmotikēs)*. Athen, 1941.

TROST, P.: "Deux points de linguistique balkanique", în: OR (1965), 945-946.

TRUBETZKOY, N.S.: "Gedanken über das Indogermanenproblem", în: AL I, 2 (1939), 81-89. = *Gedanken*.

TRUBETZKOY, N.S.: "Mysli ob indoevropejskoj probleme", în. VJa 1-1958, 65-77. = *Mysli*.

VASILEV, CHR.: "Der Schwrund der suppletiven Komparativformen bein Adjektiv in den Balkansprachen", în: ZfB VI, 1 (1968), 88-91.

VASILEV, CHR.: "Addenda et Corrigenda zu Sandfelds Linguistique balkanique", în: ZfB VI, 1 (1968), 92-96.

VASILIU, E.: *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*. Bucureşti, 1968. = *Fonologia*.

VELKOVA, Ž.: *Die thrakische Sprache (Bibliographischer Anzeiger 1852-1965)*. BE XII (1967), 155-184.

VELKOVA, Ž.: "Die thrakische Sprache. Supplement 1 (Bibliographischer Anzeiger 1966-1970 mit Nachträgen aus den vorhergehenden Jahren)", în: BE XVI, 1 (1972), 55-63.

VENEDIKOV, I.: "Proizchodăt na trakite", în: Sb, Romanski (1960), 525-543.

VEREŠČAGIN, E.M.: *Psichologičeskaja i metodičeskaja charakteristika dvujazyčija (bilingvizma)*. Moscova, 1969. = *Charakteristika*.

VLAHOV, K.: "Nachträge und Berichtigungen zu den thrakischen Sprachresten und Rückwörterbuch", în: GSU LVII, 2 (1963), 219-372.

VLAHOV, K.: "Morfologično-sintaktični danni za ezika na trakite – predslavjanskijat substrat v našite zemi", în: EL XXII, 5 (1967), 47-52.

VLAHOV, K.: "Über die Vokalquantitäten im Thrakischen", în: *Actes* VI (1968), 485-495.

VLAHOV, K.: "Areale und ethnogenetische Distribution der thrakischen Personennamen", în: *L'ethnogenèse* (1971), 193-197.

Scanned with OKEN Scanner

Archeological and Linguistic Problems in Greek Prehistory. Sheffield. Edited by R.A. Crossland and Ann Birchall. London, 1974, 281-291.

VRACIU, A.: *Limba daco-geților*. Timișoara, 1980.

VULPE, R.: "Le nom de Serdica", în: Sb. Dečev (1958), 93-104.

WEIGAND, G.: *Albanesische Grammatik im südgegischen Dialekt*. Leipzig, 1913.

WEIGAND, G.: "Der Admirativ im Bulgarischen", în: BA I (1925), 150-152.

WEIGAND, G.: "Albanische Einwanderung in Siebenbürgen", în: BA III (1927), 208-226.

WEIGAND, G.: "Sind die Albaner die Nachkommen der Illyrer oder der Thraker", în. BA III (1927), 227-251.

WEIGAND, G.: "Texte zur vergleichenden Syntax der Balkansprachen", în: BA IV (1928), 53-94.

WEINREICH, U.: "Four Riddles in Bilingual Dialectology", în: AC 1963, 85-109.

WEINREICH, U.: *Languages in Contact. Findings and Problems*. Ed. II. The Hague, 1963.

WEINREICH, U.: "Odnojazyčie mnogojazyčie", în: NL VI (1972), 25-60.

WEINREICH, U.: "On the Compatibility of Genetic Relationship and Convergent Development", în: Word 14, 2-3 (1958), 374-379 (sau: "O sovmestimosti genealogičeskogo rodstva i konvergentnogo razvitija", în: NL VI (1972), 561-563).

XHUVANI, A.: *Studime gjuhësore*. Tiranë, 1956.

XHUVANI, A.: "Rumänisch-albanische Übereinstimmungen", în: CL III Supliment (1958), 561-563.

ZAIMOV, J.: "Quelques particularités des noms thraces en Bulgarie", în: BE VI (1963), 81-86.

ZAIMOV, J.: *Zaselvane na bălgarskite slavjani na Balkanskije poluostrov. Proučvane na žitelskite imena v bălgarskata toponimija*. Sofia, 1967.

ZLATKOVSKAJA, T.D.: "Etničeskie processy vo Frakii vo vtorom-pervom tysjačeletii do n.e.", în: *Sovetskaja Etnografia*, V (1964), 79-87.

ŽLUTENKO, JU.O.: *Movni kontakty. Problemy interlingvistyky*. Kiev, 1966.

ŽUGRA, A.V.: "Toskskij tip buduščego vremeni v albanskom jazyke (Analiz formy si ë komponentov)", în: BF (1970), 62-71.

ŽUGRA, A.V.: "K voprosu o dvuch tipach buduščego vremeni v literaturnom albanskom jazyke", în: BJa (1973), 324-332.

Scanned with OKEN Scanner

13 Rezumate

Einführung in die Balkanlinguistik

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Arbeit beschäftigt sich mit einer wissenschaftlichen Disziplin, die noch immer sehr umstritten ist. Ihre Anfänge lassen sich bis ins vergangene Jahrhundert zurückverfolgen und sind in den Forderungen von B. Kopitar and Fr. Miklosich zu finden. Das erste zusammenfassende und grundlegende Werk, das nicht nur Zustimmung, sondern auch vehemente Ablehnung fand, stammt von Kr. Sandfeld und wurde in seiner französischen Fassung, die 1930 in Paris unter dem Titel *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats* erschien, weltbenkannt und blieb bis heute ein Standardwerk für den Balkanlinguisten.

Auch wir können in unserer Einführung in diese Wissenschaft nicht an diesem Werk vorübergehen, obwohl es gerade vom Theoretischen her etliche Schwächen aufweist, die bereits seinerzeit völlig zu Recht kritisiert wurden. In der Zwischenzeit hat sich das Interesse für balkanologische Probleme und insbesondere für die Balkansprachen erheblich vergrößert, und es gibt nicht nur in Süd-osteuropa bereits zahlreiche Institute and Lehrstühle mit einer entsprechenden Orientierung. Ferner fanden mehrere internationale Kongresse statt, die Themen aus der Sprachwissenschaft, Geschichte, Archäologie, Literatur, Folklore usw. dieses Raumes behandelten, u. a. 1966 in Sofia, 1971 in Athen, 1974 in Bukarest.

Leider sind trotz des verstärkten Interesses an den Balkansprachen die theoretischen Grundlagen für diesen Wissenschaftszweig bisher nur sehr ungenügend untersucht worden, so daß es für unsere Arbeit eine wichtige Aufgabe darstellt, die Ansätze zu einer

Scanned with OKEN Scanner

theoretischen Grundlegung zu sammeln und zu überprüfen. Darüber hinaus werden auch praktische Fragen aus diesem Bereich der Wissenschaft erörtert.

Entsprechend dem Charakter dieser Arbeit, die wir nur als *Einführung* in die Balkanlinguistik bezeichnet haben, mußte es unser Ziel sein, die verschiedenen Problemstellungen dieser Disziplin aufzuzeigen, die Theorien zu skizzieren und soweit wie möglich abschließend auch unseren Standpunkt darzulegen. Der Umfang der Arbeit ließ es natürlich nicht zu, die Forschungsgeschichte bis ins Detail zu verfolgen, weshalb für den Interessierten eine ausführliche Bibliographie angeboten wird. Auch konnte es nicht unsere Absicht sein, immer verbindliche und vollständige Lösungen anzubieten, weil das zur Zeit, da sich vieles noch in der Diskussion befindet, wohl voreilig wäre. Wir sind uns also bewußt, daß viele Fragen einer weiteren Untersuchung bedürfen und sicherlich nicht allzu schnell gelöst werden können, da unter anderem eine genaue Chronologie für die Entwicklung der Balkanismen und eine Übersicht über ihre geographische Verbreitung fehlen.

Das Buch umfaßt 10 Kapitel, die folgende Probleme behandeln:

1. Die Konzeption der Balkanlinguistik;
2. Die Sprachbünde (Sprachen im Kontakt – Bilinguismus, Multilinguismus – Sprachbünde im allgemeinen und der Balkansprachbund);
3. Die Abgrenzung der Balkansprachen;
4. Das Problem der Balkanismen;
5. Paläobalkanistik (Dakisch, Thrakisch, Illyrisch, Phrygisch, Altgriechisch, Altmakedonisch; archäologische, geschichtliche und sprachliche Tatsachen);
6. Antike (Griechisch, Latein);
7. Das Mittelalter (Türkisch, Griechisch);
8. Die Wiedergeburt (Entwicklung der Literatursprachen);
9. Der gegenwärtige Stand;
10. Ein kurzer geschichtlicher Abriß zur Balkanlinguistik.

Scanned with OKEN Scanner

SUMMARY

This book deals with some problems of a still controversial branch of linguistics. Its beginnings lead back to the 19th century and may be found in the studies of F. Kopitar and Fr. Miklosich. The first comprehensive fundamental account of this science, which did not meet only approval but also vehement dissent, was given by Kristian Sandfeld and became well known in the French translation *Linguistique balcanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930; this book still remains the basic work in Balkan Linguistics.

We cannot overlook Sandfeld's study in our introduction to Balkan linguistics irrespective of some theoretical shortcomings for which it was criticized with good reasons long ago. The interest in Balkan problems, particularly in Balkan languages has remarkably increased eversince; institutes, chairs and departments of Balkan studies, not only those in the south-east of Europe, are a proof thereof. Several international congresses took place on problems of Balkan linguistics, history, archeology, literature, and folklore: in 1966, in Sofia, 1971 in Athens, and in 1974 in Bucharest.

Unfortunately, in spite of the growing interest in Balkan linguistics the theoretical basis of this science has remained insufficiently examined so far, so that one of the important purposes of this monograph has been to collect and verify the different attempts at creating an adequate theory. Some points of practical interest are also discussed in this book.

In accordance with the title of this book, the aim of the authors was to present the different aspects of the problems, to summarize the extant theories and to state our point of view where possible. The size of the book did not allow us to review the history of the research in the field in all its details; an almost comprehensive bibliography was enclosed to compensate for this. Lastly, we had no intention to offer complete and binding results, as today many of

Scanned with OKEN Scanner

them are still discussed and therefore such an attempt would be premature. We are fully aware of the fact that a lot of problems still need further examination and will not be solved too soon; among other things, there is no exact chronology of the balkanisms and no general survey of their geographical spreading.

The book includes 10 chapters in wich the following problems are discussed:

1. The Concept of Balkan Linguistics;
2. Glottal Unions (Languages in contact – bilingualism, multilingualism – glottal unions, the Balkan glottal union in particular);
3. The Delimitation of Balkan Languages;
4. The Problem of Balkanism;
5. Paleobalkan Studies (Dacian, Thracian, Illyrian, Greek, Macedonian: archaelogical, historical and linguistic data);
6. Antiquity (Greek, Latin);
7. The Middle Ages (Turkish, Greek);
8. Renaissance (the Development of Standard Languages);
9. The present state;
10. A Short Historical Survey of Balkan Linguistics.

Introduction à la Linguistique Balkanique

RÉSUMÉ

Ce travail s'occupe des problèmes d'une science nouvelle et extrêment controversée. Ses origines datent du siècle dernier et on les trouve dans les recherches de B. Kopitar et Fr. Miklosich. La première étude fondamentale et synthétique à la fois, qu'on n'a pas accueillie seulement avec des éloges, mais aussi avec des critiques sévères, a été la traduction française du livre de Kr. Sandfeld, *Lin-*

Scanned with OKEN Scanner

guistique balkanique. Problèmes et résultats, paru à Paris en 1930 et resté jusqu'à présent l'œuvre de base pour la linguistique balkanique.

Nous n'avons pu ignorer non plus, dans cette introduction, l'œuvre cité, quoique du point de vue théorétique il reforme beaucoup de lacunes et a été critiqué à juste titre à l'époque. Cependant, l'intérêt pour la balkanologie et surtout pour les langues balkaniques s'est accentué et il existe déjà, dans l'Europe de Sud-Est, des instituts et des départements ayant une telle orientation. Enfin, plusieurs congrès internationaux, consacrés à la linguistique, à l'histoire, à l'archéologie, à la littérature, au folklore, etc. de cette région ont eu lieu – le premier en 1966 à Sofia, le deuxième en 1971 à Athènes et le troisième en 1974 à Bucarest.

Malheureusement, en dépit de l'intérêt toujours croissant pour les langues balkaniques, jusqu'à présent les fondements théorétiques de cette science n'ont pas été sufisamment élaborés, de sorte que l'une des tâches majeures poursuivies dans notre travail a été représentée par le rassemblement et le contrôle des prolégomènes d'une argumentation théorétique. En outre, dans le livre on discute aussi des questions à caractère pratique.

Conformément à la nature de ce travail, que nous avons appelé *Introduction à la linguistique balkanique*, notre but aurait dû consister dans la présentation des différentes modalités d'envisager ce problème, d'esquisser les théories et de donner, dans la limite du possible, une synthèse personelle.

L'extension du livre ne nous a pas permis d'examiner en details l'histoire de la recherche dans tous les cas et c'est pourquoi que nous avons annexé une bibliographie très ample. Enfin, notre intention n'était pas d'offrir des résultats complets et obligatoires, car pour l'instant il y a beaucoup de problèmes discutables et par conséquent un tel procédé aurait été prematuré. Nous sommes conscients du fait qu'il ne serait pas possible de trouver les réponses à toutes ces questions, parce que, entre autres, nous ne disposons à

Scanned with OKEN Scanner

présent ni d'une chronologie exacte des balkanismes, ni d'une vue d'ensemble de leur diffusion géographique.

Le livre contient 10 chapitres, qui traîtent des questions suivantes:

1. La notion de linguistique balkanique;
2. Les unions linguistiques balkaniques (langues en contact – bilinguisme, multilinguisme –, les unions linguistiques considérées d'une manière générale et l'union linguistique balkanique particulièrement);
3. La délimitation des langues balkaniques;
4. Le problème des balkanismes;
5. La paléobalkanologie (le dace, le thrace, l'illyrien, le phrygien, le grec ancien, l'ancien macédonien; les données archéologiques, historiques et linguistiques);
6. L'Antiquité (le grec, le latin);
7. Le Moyen Âge (le turc, le grec phanariote);
8. La Renaissance (l'évolution des langues littéraires);
9. L'état actuel de la linguistique balkanique;
10. Un bref apperçu de celle-ci.

Введение в балканское языкознание

РЕЗЮМЕ

Данная работа посвящена проблемам новой и исключительно спорной области научных знаний. Ее начала относятся к XIX веку, их можно найти в исследованиях Ф.Копитаря и Ф. Миклошича. Первым основополагающим и вместе с тем синтетизирующим трудом, не только хвалебно но и в высшей степени критически принятым, был французский перевод книги К. Санфельда *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats,*

Scanned with OKEN Scanner

появившийся в 1930 году и оставшийся до сих пор главным руководством по балканской лингвистике.

В нашем введении в балканистику невозможно было не упомянуть цитированного труда, несмотря на тот факт,что с теоретической точки зрения в нем имеется ряд спорных вопросов и точек зрения, за что автора по справедливости критиковали в свое время. Между тем иитерес к проблемам балканистики и особенно к баланским языкам возрос,а в Юго-Восточной Европе имеются уже научно-исследовательские институты и кафедры такого профиля. Состоялись международные конгрессы, посвященные вопросам лингвистики, истории, археологии, литературе, фольклору и т.д. этого региона, в 1966 г. в Софии, в 1971 г. в Афинах, в 1974г. в Бухаресте.

К сожалению, вопреки все более возрастающему интересу к изучению балканских языков, до сих пор теоретические основы этой науки недостатачно исследованы, так что одной из важнейших задач нашей работы было собирание и проверка начал именно теоретического обоснования балканистики. Кроме того, в данной книге обсуждаются и проблемы практического характера.

В соотвествии с характером нашей работы, названной нами именно *Введением* в балканскую лингвистику, мы задались целью изложить различные постановки вопроса, определить сущность теорий, представляя в итоге свой собственный синтез.

Объем книги не позволил ее авторам всюду детально проследить историю исследований, в этой связи дается весьма подробная библиография. Наконец, мы не имели намерения предоставитъ полные и окончателъные результаты, так как они были бы преждевременным. Мы отдаем себе отчет в том, что многие вопросы нуждаются еще в дальнейших исследованиях и, безусловно, слишком скоро их нельзя будет решитъ, потому что, между прочим, мы не располагаем ни точной хор-

Scanned with OKEN Scanner

нологией балканизмов ни общим обзором их географического распределения.

Книга содержит 10 глав, посвященных следующим вопросам.

1. Понятию о балканской лингвистики
2. Языковым союзам (языковым контактам – билингвизму, многоязычию, языковым союзам вообще, балканскому языковому союзу в частности)
3. Разграничению балканских языков
4. Проблеме балканизмов
5. Палеобалканистике (дакийскому, фрактийскому, иллирскому, фригийскому, древнегреческому, древнемакедонскому языкам, археологическим, историческим и лингвистическим данным)
6. Античности (древнегреческому, латинскому языкам)
7. Средним векам (турецкому, греческому языкам)
8. Возрождению (развитию литературныхх языков)
9. Современному состоянию балканских языков
10. Краткий исторический очерк балканской лингвистики.

Scanned with OKEN Scanner

Cuprins

Cuvînt înainte 5

1 **Conceptul de lingvistică balcanică** 7

2 **Uniunile lingvistice** 34

2.1. **Limbi în contact (bilingvism, multilingvism)** / 34
2.2. **Despre uniuni lingvistice în general** / 45
2.3. **Uniunea lingvistică balcanică în special** / 56

3 **Delimitarea limbilor balcanice** 67

4 **Problema balcanismelor** 89

4.1. **Sistemele fonologice ale limbilor balcanice** / 97
4.1.1. *Sistemul vocalelor* / 98
4.1.2. *Sistemul consoanelor* / 101
4.1.3. *Sistemul prozodic* / 103
4.2. **Sistemele morfologice ale limbilor balcanice** / 105
4.2.1. *Numele* / 105
4.2.2. *Articolul* / 112
4.2.3. *Pronumele* / 114
4.2.4. *Numeralele* / 116
4.2.5. *Verbul* / 117
4.3. **Sintaxa** / 121
4.4. **Lexicul** / 122

5 **Paleobalcanistica** 124

6 **Antichitatea** (greaca, latina) 152

7 **Evul Mediu** (turca, greaca fanariotă) 180

8 **Renaşterea** (formarea limbilor literare) 195

9 **Stadiul actual** 214

10 **Scurt istoric al lingvisticii balcanice** 219

11 **Lista abrevierilor** 226

12 **Bibliografie** 234

13 **Rezumate** 262

Scanned with OKEN Scanner

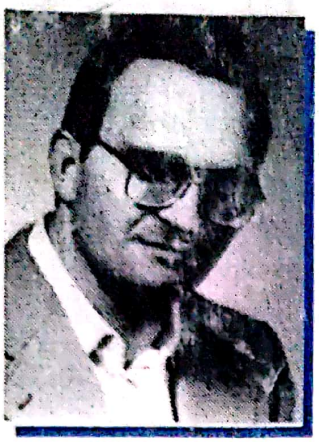

Klaus Steinke

Geboren am 27. Januar 1942 in Meseritz. **1961-68** Studium der Slavistik und Germanistik in Berlin und München. **1968** Promotion in München. **1969-1977** Deutsch-Lektor an den Universitäten Iaşi und Bukarest. **1977** Mitarbeiter am Institut für Deutsche Sprache in Mannheim. **1978-86** Assistent an der Universität Heidelberg. **1986** Habilitation in Heidelberg. **1986-1991** Professor in Heidelberg und Trier. **Ab 1991** Professor an der Universität Erlangen und Direktor des Instituts für Slavistik.
- Weitere Auslandsaufenthalte in Albanien, Bulgarien, Jugoslawien, Polen, Rußland.

Monographien:
Studien über den Verfall der bulgarischen Deklination, München 1968.
Umgang mit Rumänen, Schwäbisch Hall 1971.
Die russischen Sprachinseln in Bulgarien, Heidelberg 1990.
(ed.) *Die Sprache der Diktaturen und Diktatoren*, Heidelberg 1995.
Ferner zahlreiche Aufsätze zur Balkanlinguistik, Slavistik, Rumänistik und Indogermanistik.

Născut la 27 ianuarie 1942 în localitatea Meseritz, Germania. În perioada **1941-1968** studii de slavistică şi germanistică la Berlin şi München, încheiate cu susţinerea doctoratului. În perioada **1969-1977** lector de limba germană la Universităţile din Iaşi şi Bucureşti. În **1977** colaborator la Institutul de Limba germană din Mannheim. În perioada **1978-1986** asistent la Universitatea Heidelberg. În **1986** i se acordă titlul de docent. În intervalul **1986-1991** profesor la Heidelberg şi Trier. Din **1991** profesor la Universitatea Erlangen-Nürnberg şi director al Institutului de Slavistică.
- Specializări, documentări în Albania, Bulgaria, fosta Iugoslavie, Polonia, Rusia.

Monografii:
Studien über den Verfall der bulgarischen Deklination, München 1968.
Umgang mit Rumänen, Schwäbisch Hall 1971.
Die russischen Sprachinseln in Bulgarien, Heidelberg 1990.
(ed.) *Die Sprache der Diktaturen und Diktatoren*, Heidelberg 1995.
Lucrări în domeniul lingvisticii balcanice, slavisticii, românisticii şi indoeuropenisticii.

Ariton Vraciu

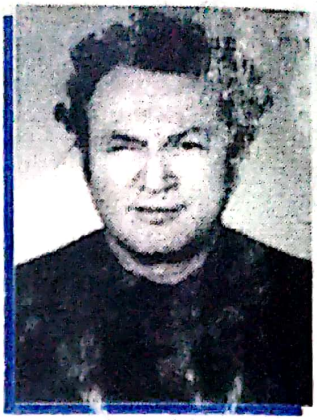

Geboren am 20. Januar 1927 in Tarniţa-Onceşti (jud. Bacău). **1949** Studium in Leningrad zunächst Ingenieurwissenschaften, dann Russische Sprache und Literatur. **1955** Studienabschluß und dann Assistent an der "Al. I. Cuza"-Universität Iaşi. **1956** Lector. **1963** Conferenţiar. **1971** Professor. **Ab 1975** Leitung des Lehrstuhls für Russische Sprache und Literatur. **1960-64** Rumänisch-Lektor an der "Kliment Ohridski"-Universität Sofia. **1967** Doktorat bei Akad. Vladimir Georgiev in Sofia.
- Auslandsaufenthalte in Deutschland, England, Bulgarien.

Monographien:

Studii de lingvistică generală, Iaşi 1972.
Limba daco-geţilor, Timişoara 1980.
Lingvistică generală şi comparată, Bucureşti 1980.

Ferner zahlreiche Aufsätze zur Balkanlinguistik, Slavistik, Baltistik und Indogermanistik.

Născut la 20 ianuarie 1927, în satul Tarniţa-Onceşti (judeţul Bacău). În **1949** a început să studieze geologia la Leningrad, iar după un an a continuat cu limba şi literatura rusă la universitatea din acelaşi oraş. În **1955** a devenit asistent la Universitatea "Al. I. Cuza" din Iaşi. În **1956** - lector. În **1963** - conferenţiar. În **1971** - profesor. Din **1975** a fost şeful Catedrei de limba şi literatura rusă. În perioada **1960-1964** a fost lector de limba română la Universitatea "Kliment Ohridoski" din Sofia, unde şi-a susţinut în **1967** teza de doctorat sub conducerea academicianului Vladimir Georgiev.
- Specializări în Germania, Anglia, Bulgaria. Participări la congrese internaţionale ale slaviştilor, de studii sud-est europene, de lingvistică aplicată.

Monografii:
Studii de lingvistică generală, Iaşi 1972.
Limba daco-geţilor, Timişoara 1980.
Lingvistică generală şi comparată, Bucureşti 1980.
Studii, articole, manuale pentru uzul studenţi în domeniul lingvisticii balcanice, slavisticii, b tisticii şi indoeuropenisticii.

ISBN 973-9312-48-9 **LEI 30.000–**

Scanned with OKEN Scanner